

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

***ΜΝΗΜΕΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ (1933-1945):
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΕΓΚΛΕΙΣΤΩΝ***

Αβραμίδης Αθανάσιος

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Δρ Κατερίνα Παπαζαχαρία

Φεβρουάριος 2026

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ
ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

***ΜΝΗΜΕΣ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ (1933-1945):
ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ ΕΓΚΛΕΙΣΤΩΝ***

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς
απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου
σπουδών στη *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία* στο
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος**

Αβραμίδης Αθανάσιος

Εξεταστική Επιτροπή:

Φεβρουάριος 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Αθανάσιος Αβραμίδης, 2025

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστήμιο Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

Όνοματεπώνυμο φοιτητή: Αβραμίδης Αθανάσιος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Μνήμες Ολοκαυτώματος (1933-1945): Μαρτυρίες Εγκλείστων

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτη επιβλέπουσα (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Αικατερίνη Παπαζαχαρία,
Λέκτορας Διπλωματικής Ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής:

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Αβραμίδης Αθανάσιος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο: *Μνήμες Ολοκαυτώματος (1933-1945): Μαρτυρίες Εγκλείστων*, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών
Αβραμίδης Αθανάσιος

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία αναφέρεται στο Ολοκαύτωμα, όπως αυτό αποτυπώνεται μέσα από τις μνήμες και τις προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που το βίωσαν στην καθημερινότητά τους. Στόχος της εν λόγω έρευνας είναι να αποκρυσταλλωθούν, μέσα από τα μάτια όσων διώχθηκαν αλλά επέζησαν, οι βασικές πτυχές του Ολοκαυτώματος, από το 1933 και την άνοδο των Ναζί στην εξουσία, ως το 1945 και το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Η μελέτη επιβεβαιώνει πως το Ολοκαύτωμα αποτέλεσε μια εμπειρία με σημαντικές συνέπειες και πολλές προεκτάσεις για τη ζωή εκατομμυρίων ανθρώπων εντός αλλά και εκτός Γερμανίας, προϊόντος του χρόνου και του πολέμου. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας κατέστη σαφές πως ο ρατσισμός, ο αντισημιτισμός και οι φυλετικές διακρίσεις θα κατέχουν σημαίνοντα ρόλο στη νέα εποχή του Ράιχ, καθώς επίσης πως ο δρόμος προς την καθαρότητα της Αρίας Φυλής περνάει μέσα από τη βία, την τρομοκρατία έως και την εξόντωση των μειονοτήτων (Εβραίων, Ρομά,) και των εχθρών του εθνικοσοσιαλισμού (πολιτικών κρατουμένων, ομοφυλοφίλων, αντιφρονούντων). Οι λεπτομέρειες που φωτίζονται από τις προφορικές μαρτυρίες των ίδιων των εγκλείστων προκαλούν έντονα συναισθήματα και αναδεικνύουν τη δράση των Ναζί στη δωδεκαετία της ευρωπαϊκής κυριαρχίας τους.

Λέξεις κλειδιά: Ολοκαύτωμα, Εβραίοι, Ομοφυλόφιλοι, Μάρτυρες του Ιεχωβά, Ρομά, Αντιφρονούντες

Abstract

The present paper examines the Holocaust as it is reflected through the memories and oral testimonies of individuals who experienced it in their everyday lives. The aim of this study is to crystallize, through the perspectives of those who were persecuted yet survived, the fundamental aspects of the Holocaust from 1933, when the Nazis rose to power, to 1945, the end of the Second World War. The research confirms that the Holocaust constituted an experience with profound consequences and far-reaching implications for the lives of millions of people both within and beyond Germany, shaped by the passage of time and the conditions of war. From the earliest years of Nazi rule, it became evident that racism, antisemitism, and racial discrimination would play a central role in the new era of the Reich, as well as that the pursuit of Aryan racial purity would be achieved through violence, terror, and ultimately the extermination of minorities (Jews, Roma, homosexuals) and the enemies of National Socialism (political prisoners and dissidents). The details revealed through the oral testimonies of the inmates themselves evoke intense emotional responses and highlight the actions of the Nazis during the twelve years of their dominance over Europe.

Keywords: Holocaust, Jews, Homosexuals, Jehovah's Witnesses, Roma, Dissidents

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η προκείμενη μελέτη συνιστά διπλωματική εργασία που εκπονήθηκε στο Τμήμα Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος, στο πλαίσιο του εξ αποστάσεως προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στη Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, με σκοπό απόκτηση μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών.

Αντικείμενο της παρούσας έρευνας αποτελεί το Ολοκαύτωμα, καθ' όλη τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου, από το 1933 έως το 1945 όταν και το τέλος του Πολέμου σήμανε και το τέλος του ναζιστικού καθεστώτος. Το Ολοκαύτωμα συνιστά ένα εκ των πλέον σκοτεινών και τραυματικών κεφαλαίων της σύγχρονης ευρωπαϊκής ιστορίας, που αφήνει ανεξίτηλο το αποτύπωμά του στη συλλογική μνήμη μέχρι τις μέρες μας. Η συστηματική δίωξη, ο εκτοπισμός και η εξόντωση εκατομμυρίων ανθρώπων υπό το ναζιστικό καθεστώς αποτυπώνονται με γλαφυρό τρόπο από τις προφορικές μαρτυρίες των ανθρώπων που υποβλήθηκαν σε αυτή τη πολυετή δοκιμασία παρά τη θέλησή τους.

Με αυτόν τον τρόπο αντιλαμβάνεται κανείς ακριβέστερα τα συναισθήματα, τις σκέψεις, καθώς και τις πληγές των ανθρώπων που βίωσαν το Ολοκαύτωμα. Η επίσημη ιστοριογραφία και η διεθνής βιβλιογραφία, δεν είναι πάντα εύκολο να αποτυπώσουν το εύρος των συναισθημάτων των εγκλείστων ανθρώπων που επέζησαν του Ολοκαυτώματος, κάτι που επιχειρεί να πράξει η παρούσα εργασία μέσα από τη συλλογή και την καταγραφή των προσωπικών μαρτυριών. Οι μαρτυρίες αυτές, πέρα από καταγραφή των γεγονότων του Ολοκαυτώματος, χρησιμεύουν παράλληλα ως φορείς μνήμης, συναισθημάτων και προσωπικών βιωμάτων, κάτι που αποτέλεσε και τον προσωπικό μου στόχο κατά τη συγγραφή της παρούσας έρευνας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω το σύνολο του ακαδημαϊκού προσωπικού του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφος και ιδιαίτερα τους καθηγητές του. Πρωτίστως όμως, θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς και θερμές ευχαριστίες μου προς την επιβλέπουσα της εν λόγω έρευνας, Δρ. Κατερίνα Παπαζαχαρία, Λέκτορα Διπλωματικής Ιστορίας και Διεθνών Σχέσεων, για τη συνεργασία, την ακούραστη προσφορά της και την άνευ όρων προθυμία της να παρέχει όλα τα απαραίτητα εργαλεία ώστε να υλοποιηθεί αυτή η εργασία.

“For the dead and the living, we must bear witness.”

-Elie Wiesel

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	iv
ABSTRACT	v
ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	vi
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ.....	ix
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ.....	7
ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	8
ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΑΖΙΣΜΟΥ.....	13
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Οι Εβραίοι πριν και κατά τη διάρκεια του Β’ Παγκοσμίου Πολέμου.....	16
1.1 Οι Εβραίοι στη ναζιστική Γερμανία πριν την έναρξη του Πολέμου..	16
1.2 Η ζωή στα γκέτο.....	18
1.3 Η μεταφορά στα στρατόπεδα εξόντωσης.....	24
1.4 Η ζωή στο στρατόπεδο.....	27
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Το Ολοκαύτωμα για τους Ομοφυλόφιλους και τους Μάρτυρες του Ιεχωβά.....	30
2.1 Η περίπτωση των Ομοφυλοφίλων στο Ολοκαύτωμα.....	30
2.2 Το Ολοκαύτωμα και η περίπτωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά.....	39
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Το Ολοκαύτωμα για Ρομά, Πολιτικούς Κρατουμένους και Γερμανούς.....	44
3.1 Η περίπτωση των Ρομά.....	44
3.2 Η περίπτωση των Πολιτικών Κρατουμένων.....	50
3.3 Το Ολοκαύτωμα στην περίπτωση των πρώην ναζί.....	55
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	59
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ.....	61

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

SA: Sturmabteilung

SS: Schutzstaffel

Gestapo: Geheime Staatspolizei

Kripo: Kriminalpolizei

RSHA: Reichssicherheitshauptamt

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Ολοκαύτωμα αποτελεί το αποκορύφωμα της ναζιστικής πολιτικής βίας και ένα από τα πιο χαρακτηριστικά και ακραία παραδείγματα κρατικά οργανωμένης γενοκτονίας στη σύγχρονη ανθρώπινη ιστορία. Ανάμεσα στο 1933, έτος αναρρίχησης του ναζιστικού κόμματος στην εξουσία και το 1945, έτος κατά το οποίο οι Σύμμαχοι επικράτησαν στον πόλεμο και το ναζιστικό καθεστώς κατέρρευσε, το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς εφάρμοσε ένα πλέγμα ιδεολογικών, διοικητικών και κατασταλτικών πρακτικών, με στόχο την απομόνωση, τον αποκλεισμό και τελικά την εξόντωση ομάδων που θεωρήθηκαν φυλετικά, κοινωνικά ή πολιτικά «ανεπιθύμητες».

Παράλληλα, η ναζιστική ιδεολογία υποδείκνυε τη δημιουργία μιας συλλογικής ταυτότητας που θα ενθρονίζει το γερμανικό έθνος στην κορυφή της φυλετικής πυραμίδας, κάτι που για να συμβεί ήταν προαπαιτούμενο ο λαός να θυσιάσει τις ατομικές του ελευθερίες, στο βωμό της εθνικής κυριαρχίας.

Αν και η εξόντωση των Εβραίων της Ευρώπης αποτέλεσε τον κεντρικό άξονα της ναζιστικής αντισημιτικής πολιτικής, το Ολοκαύτωμα δεν μπορεί να γίνει πλήρως κατανοητό χωρίς τη μελέτη των εμπειριών και άλλων ομάδων θυμάτων. Έτσι, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η εξέταση του Ολοκαυτώματος στο σύνολο των πτυχών του, μέσα από το πρίσμα των προφορικών μαρτυριών επιζώντων που διετέλεσαν κρατούμενοι σε φυλακές και στρατόπεδα συγκέντρωσης ή εξόντωσης, όπως το Auschwitz. Επιχειρείται να δοθεί έμφαση στις αφηγήσεις των ίδιων των Εβραίων, των Ρομά, των ομοφυλοφίλων, των Μαρτύρων του Ιεχωβά και των πολιτικών κρατουμένων, διότι μέσα από τις μαρτυρίες είναι εφικτή η προσέγγιση της ιστορίας από τη σκοπιά των ίδιων των υποκειμένων και ως εκ τούτου η σκιαγράφηση της καθημερινότητας του διωγμού, του εγκλεισμού, της πείνας, της βίας, των ασθενειών αλλά και της χάραξης των στρατηγικών επιβίωσης εκ μέρους των εγκλειστών.

Ανατρέχοντας κανείς στη διεθνή βιβλιογραφία, παρατηρεί πως η πλειονότητα των αναλύσεων εστιάζει στην ανάδειξη της ναζιστικής ιδεολογίας και τα κίνητρά της, προσπαθώντας να εξηγήσει το «γιατί» συνέβη το Ολοκαύτωμα και πώς αυτό συνδέεται με τον αντισημιτισμό, τον ρατσισμό αλλά και τη φυλετική κοσμοθεωρία που είχε αναπτύξει ο εθνικοσοσιαλισμός. Επίσης, ένα σημαντικό ποσοστό της βιβλιογραφίας ασχολείται με τους μηχανισμούς και την πολιτική της εξόντωσης από το κράτος των Ναζί, δηλαδή το «πώς» οργανώθηκε γραφειοκρατικά αλλά και στην πράξη το Ολοκαύτωμα, εμβαθύνοντας στα διατάγματα, τις διαδικασίες αυτές καθ' εαυτές αλλά και τις δομές. Υπάρχουν βέβαια και οι αναφορές στη μνήμη και τις

προσωπικές εμπειρίες των θυμάτων, ιδίως στη νεότερη ιστοριογραφία, ωστόσο στην πλειονότητά τους εστιάζουν στην περίπτωση των Εβραίων, που αναντίρρητα διαθέτει πλούσιο υλικό προς έρευνα.¹

Η προσπάθεια της παρούσας εργασίας έγκειται στο Ολοκαύτωμα, μέσα από τα βιώματα και τις διηγήσεις των πρωταγωνιστών του, δηλαδή των ανθρώπων που το βίωσαν σε όλη τη διάρκεια και έντασή του. Στο πλαίσιο της νεότερης ιστοριογραφίας, που προωθεί την ανάδειξη των προφορικών μαρτυριών και τις τοποθετεί σε πρώτο πλάνο, γίνεται προσπάθεια ώστε να φωτιστούν όλες οι γνωστές και άγνωστες ιστορίες του Ολοκαυτώματος διά στόματος των μαρτύρων. Παράλληλα, επιχειρείται η ανάδειξη του συνόλου των διωκόμενων, συμπεριλαμβάνοντας πέραν των Εβραίων, τους Ρομά (τσιγγάνους), τους Μάρτυρες του Ιεχωβά, τους ομοφυλοφίλους καθώς και τους πολιτικούς κρατούμενους που αποτέλεσαν τους εχθρούς του ναζιστικού καθεστώτος. Επιχειρείται η καταγραφή των εμπειριών όπως παρατίθενται αυτούσιες στα βίντεο των προφορικών μαρτυριών και στη συνέχεια η σύγκρισή τους ανά περίπτωση, εντοπίζοντας τις ομοιότητες αλλά και τις διαφορές ανάμεσά τους.

Η ανάγκη μου να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα σχετίζεται με την σημασία που αποδίδω στην απόδοση των ιστορικών γεγονότων από τη μνήμη και τα λεγόμενα ανθρώπων που κατόρθωσαν να επιζήσουν εν μέσω δυσχερέστατων συνθηκών. Καταγράφοντας με κάθε λεπτομέρεια την καθημερινότητα των εγκλείστων, μπορεί κανείς να έλθει σε επαφή με τη βαρύτητα των γεγονότων, της ιδεολογίας που τα προκαλεί καθώς και τις συνέπειες που αυτά επιφέρουν στη σωματική και την ψυχική υγεία των ανθρώπων. Γνωρίζοντας κάθε πτυχή του Ολοκαυτώματος, μπορούμε να κατανοήσουμε με ενσυναίσθηση τις σκέψεις των επιζώντων και να τις αντιληφθούμε σε βάθος. Είναι ωφέλιμο να κατανοήσει κανείς όλα τα «κομμάτια» που συνθέτουν το Ολοκαύτωμα, ώστε να μπορεί να εξηγήσει την βιαιότητα και τη βαναυσότητα και να είναι σε θέση να τα συγκρίνει με ανάλογες συμπεριφορές σε κάθε εποχή.

Η εν λόγω εργασία, αφού παραθέσει το ιστορικό πλαίσιο των χρόνων στα οποία έδρασαν τα στελέχη και οι οπαδοί του ναζιστικού κόμματος καθώς και τον ορισμό του ναζισμού, διακρίνεται στη συνέχεια σε τρία κεφάλαια, καθένα εκ των οποίων ακολουθεί τη δική του θεματική, ώστε να καταστεί δυνατή η γλαφυρή

¹ Ενδεικτικά, μεταξύ άλλων, κορυφίοι αναλυτές του Ολοκαυτώματος αποτελούν ο Raul Hilberg με το βιβλίο του *The destruction of the European Jews*, ο Christopher R. Browning με το *Ordinary Men*, ο Ian Kershaw με το *The End: Hitler's Germany* και ο Michel Borwicz με το βιβλίο του *Γραφτά των μελλοθάνατων από τη ναζιστική κατοχή (1939-1945)*.

απεικόνιση των εμπειριών και των βιωμάτων όλων των μειονοτήτων και των ανθρώπων που διώχθηκαν από το ναζιστικό καθεστώς κατά την περίοδο του Ολοκαυτώματος.

Στο πρώτο μέρος γίνεται εκτενής αναφορά στις συνθήκες ζωής των Εβραίων στη κοινωνία, πριν την αναρρίχηση του Αδόλφου Χίτλερ και των ναζιστών στην εξουσία τον Ιανουάριο του 1933. Μέσα από προφορικές μαρτυρίες των ανθρώπων που έζησαν και μεγάλωσαν ως Εβραίοι, παραθέτουν τις εμπειρίες τους σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις τους, την καθημερινότητά τους που συμπεριελάμβανε και τον επαγγελματικό βίο, καθώς επίσης και τις δυσκολίες που ενίοτε παρουσιάζονταν λόγω της καταγωγής τους. Ιδιαίτερη μνεία γίνεται στη «Νύχτα των Κρυστάλλων», το Νοέμβριο του 1938. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο περιγράφεται η ζωή στα γκέτο, όταν είχε πλέον ξεκινήσει η διαδικασία εκτοπισμού και απομόνωσης των Εβραίων από τις αρχές των ναζί. Οι μνήμες των ανθρώπων από τις συνθήκες διαβίωσης στα γκέτο αποτυπώνουν με γλαφυρότητα τον σκληρό χαρακτήρα της ζωής σε εκείνες τις περιοχές.

Έπειτα ερευνάται η μεταφορά των Εβραίων από τα γκέτο προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με τις μαρτυρίες να αποτυπώνουν τις δυσχερείς συνθήκες του ταξιδιού αλλά και των πρώτων στιγμών μετά την άφιξή τους εκεί. Το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια περιγραφική ανάδειξη όλων των πτυχών που αφορούν τη ζωή και την καθημερινότητα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με τη «μερίδα του λέοντος» να ανήκει στο Auschwitz. Οι προφορικές μαρτυρίες περικλείουν όλο το φάσμα της καθημερινής ζωής, από την καταναγκαστική εργασία μέχρι και τις εμπειρίες από τους θαλάμους αερίων.

Το δεύτερο κεφάλαιο διακρίνεται σε δύο υποκεφάλαια, καθένα από τα οποία ασχολείται εκτενώς με μία συγκεκριμένη κατηγορία διωκόμενων. Στο πρώτο από αυτά, παρουσιάζεται η ζωή των ομοφυλοφίλων πριν και κατά τη διάρκεια της ναζιστικής κυριαρχίας, με την αναφορά στον ομοφυλόφιλο ηγέτη των SA, Ernst Röhm να σκιαγραφεί την μεταστροφή στην αντιμετώπιση των ομοφυλοφίλων από τις ναζιστικές αρχές και τον τρόπο με τον οποίο την εξέλαβαν οι ίδιοι οι ομοφυλόφιλοι. Μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες ομοφυλόφιλων ανδρών, φωτίζονται όλες οι λεπτομέρειες και προβάλλονται οι εμπειρίες τους κατά το Ολοκαύτωμα, είτε ως έγκλειστοι στις φυλακές του Ράιχ, είτε ως κρατούμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται η ενασχόληση με τις εμπειρίες μιας κοινότητας που δεν απαντάται συχνά στη διεθνή βιβλιογραφία, αυτή των Μαρτύρων

του Ιεχωβά. Η συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων δεν διώχθηκε λόγω της φυλετικής ιδεολογίας που κυριαρχούσε, αφού σε πολλές περιπτώσεις τα μέλη της ήταν Γερμανοί Άριοι. Έτσι γίνεται προσπάθεια να εξηγηθεί ο λόγος της δίωξής της από τις αρχές των ναζί, καθώς επίσης και να αποτυπωθούν οι συνθήκες διαβίωσής τους στις φυλακές και τα στρατόπεδα, εν συγκρίσει με τους υπόλοιπους κρατουμένους.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας διακρίνεται σε τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο μελετώνται οι εμπειρίες των Ρομά (τσιγγάνων), μιας κοινότητας που αντιμετώπισε πληθώρα προβλημάτων στα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας. Γίνεται λόγος τόσο για τα πρώτα χρόνια και τη ζωή της κοινότητας των Ρομά, όσο και για την αυστηροποίηση των αρχών προϊόντος του χρόνου, που οδήγησε στον εκτοπισμό τους και σε πολλές περιπτώσεις, στην εξόντωσή τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Οι μαρτυρίες των επιζώντων δίνουν ένα σαφές στίγμα για την καθημερινότητα και τις δυσκολίες των στρατοπέδων.

Στη συνέχεια, ανάλογη μελέτη διεξάγεται και για την περίπτωση των «εχθρών» του καθεστώτος, δηλαδή των πολιτικών αντιπάλων. Όσοι εναντιώθηκαν στην ναζιστική ιδεολογία και τη βιαιότητα με την οποία αυτή εκφραζόταν, κρίθηκαν αντιφρονούντες και αντίκρισαν, όπως περιγράφουν οι ίδιοι, το σκληρό πρόσωπο του καθεστώτος. Η εργασία ολοκληρώνεται με το τρίτο και τελευταίο υποκεφάλαιο, που αφορά στη μεταστροφή ανθρώπων και στελεχών των ναζί που με το πέρασμα του χρόνου αποχωρίστηκαν τον ναζιστικό «μανδύα» και προσπάθησαν λόγους και έργους να ασκήσουν κριτική. Οι μαρτυρίες τους είναι χαρακτηριστικές των συνθηκών που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν.

Η εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας απαιτούσε τη μελέτη μεγάλου αριθμού προφορικών μαρτυριών, οι οποίες αποτελούν και τον κορμό της. Στην πραγματικότητα, για την περίπτωση των Εβραίων το υλικό είναι ατέρμονο και ανεξάντλητο και έτσι, η δυσκολία εντοπίζεται στην εύρεση του κατάλληλου υλικού μέσα από την διαθέσιμη πλειάδα. Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις ωστόσο, δηλαδή των ομοφυλοφίλων, των Ρομά, των Μαρτύρων του Ιεχωβά και των πολιτικών κρατουμένων (σε μικρότερο βαθμό), το υλικό είναι περιορισμένο. Ιδιαίτερα στην αγγλική και τη γερμανική γλώσσα, τις οποίες γνωρίζω, δεν υπάρχει αντίστοιχη πληθώρα διαθέσιμων μαρτυριών, ωστόσο το υφιστάμενο υλικό παρέχει σημαντικές και ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Μία επιπλέον τροχοπέδη αποτελεί η έλλειψη προφορικών μαρτυριών στην ελληνική γλώσσα, κάτι που θα προσέδιδε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη θεματική της

εργασίας. Παρ' όλα αυτά, έχει συμπεριληφθεί σε αυτήν η μαρτυρία της Ελληνίδας πολιτικής κρατουμένου, Σούλας Μόλχο, έστω και στην αγγλική γλώσσα. Εξίσου μεγάλο ενδιαφέρον θα προέκυπτε επίσης και από τη μελέτη του γερμανικού (και ελληνικού) Τύπου, ώστε να καταστεί σαφής η πρόσληψη των γεγονότων του Ολοκαυτώματος από τη γερμανική (και την ελληνική αντίστοιχα) κοινωνία, ωστόσο η σκληρή λογοκρισία της ναζιστικής περιόδου, δεν επέτρεπε την ελεύθερη κυκλοφορία και διανομή του Τύπου, καθιστώντας ανέφικτη την εν λόγω επιδίωξη. Ίσως ο διεθνής Τύπος να μπορούσε να παράσχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες και η μελέτη του να εξάγει χρήσιμα συμπεράσματα. Επομένως, η πρόσληψη του Ολοκαυτώματος από τον διεθνή Τύπο να μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο περαιτέρω διερεύνησης σε κάποια νέα μελέτη, ώστε να αντιληφθούμε αν και σε τι βαθμό αφοουγκράζονταν το Ολοκαύτωμα οι κάτοικοι των υπόλοιπων περιοχών του κόσμου.

1. Βιβλιογραφική Ανασκόπηση

Παρά το γεγονός πως ο θεμέλιος λίθος της εργασίας είναι οι προφορικές μαρτυρίες, η επίρρωση των αναφορών καθιστά απαραίτητη και την βιβλιογραφική ανασκόπηση. Για το Ολοκαύτωμα και την περίοδο της ναζιστικής διακυβέρνησης υπάρχει πλήθος βιβλίων στο οποίο μπορεί να ανατρέξει κανείς. Πρωτίστως, ο αντισημιτισμός, κινητήριος δύναμη του Ολοκαυτώματος, αποδελτιώνεται με σαφήνεια στο βιβλίο του Mazower², καθώς και μέσω του ίδιου του *Mein Kampf*, του βιβλίου του Αδόλφου Χίτλερ που συνέγραψε το 1925 κατά τη παραμονή του στη φυλακή.³ Ιδιαίτερα χρήσιμα είναι και τα βιβλία των Πάνου Τσακαλογιάννη⁴ και Albert Lindemann⁵ που εντάσσουν ομαλά στην ιδεολογία του αντισημιτισμού και διαμορφώνουν το ιστορικό πλαίσιο, που επεξηγεί την έλευση του ναζισμού στο προσκήνιο.

Συνολικά για την περίοδο του Ολοκαυτώματος και το ίδιο το Ολοκαύτωμα ως γεγονός, χρήσιμα εγχειρίδια αποτελούν τα βιβλία των Richard J. Evans και Raul Hilberg⁶, που σκιαγραφούν το Ολοκαύτωμα και την περίπτωση των Εβραίων, όπως

² Mark Mazower, *Περί Αντισημιτισμού. Μια λέξη στην ιστορία.*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2025

³ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Eher Verlag, 1925, τ. Α', σ. 1-363.

⁴ Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη Ευρωπαϊκή Ιστορία. Από τη Βασίλη στον 21^ο αι.*

⁵ Albert S. Lindemann, *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης. Από το 1815 μέχρι σήμερα.*

⁶ *The Third Reich in Power* και *The destruction of the European Jews* αντίστοιχα.

επίσης και τα βιβλία των Kogon και Rees⁷, ενώ για την περίπτωση των ναζί που αντιτάχθηκαν στον Χίτλερ προϊόντος του χρόνου, το βιβλίο του Goldensohn σχετικά με τους πρωταγωνιστές των Δικών της Νυρεμβέργης συνιστά χρήσιμο εργαλείο.⁸ Για την εκπόνηση της εργασίας εντούτοις, χρησιμοποιήθηκε και αρκετή διαδικτυογραφία, όπως η ιστοσελίδα του Yad Vashem⁹ και του United States Holocaust Memorial Museum¹⁰ μεταξύ άλλων.

II. Μεθοδολογική προσέγγιση

Η παρούσα εργασία βασίζεται σε ποιοτική ιστορική έρευνα, με κύρια μεθοδολογική επιλογή την ανάλυση προφορικών μαρτυριών επιζώντων του Ολοκαυτώματος, σε συνδυασμό με δευτερογενή ιστοριογραφική βιβλιογραφία. Οι προφορικές μαρτυρίες αντιμετωπίζονται όχι μόνο ως φορείς πληροφορίας για ιστορικά γεγονότα, αλλά και ως υποκειμενικές αφηγήσεις μνήμης, οι οποίες αποτυπώνουν βιώματα, συναισθήματα και προσωπικές εμπειρίες της ναζιστικής δίωξης και εγκλεισμού.

Το υλικό των μαρτυριών αντλείται από πρόσφατα καταγεγραμμένες συνεντεύξεις, κατά τη δεκαετία του 1990 έως και τη τρέχουσα δεκαετία του 2020. Η ανάλυση πραγματοποιείται με θεματική προσέγγιση, εστιάζοντας σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα όπως η εμπειρία του αποκλεισμού, η καθημερινότητα στα στρατόπεδα, η βία, η απώλεια, αλλά και οι στρατηγικές επιβίωσης. Οι μαρτυρίες εξετάζονται σε συσχέτιση με το ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο της περιόδου.

Παράλληλα, αξιοποιείται δευτερογενής ακαδημαϊκή βιβλιογραφία με σκοπό την ιστορική τεκμηρίωση και τη διασταύρωση πληροφοριών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στους μεθοδολογικούς περιορισμούς της προφορικής ιστορίας, όπως η επιλεκτικότητα της μνήμης, η χρονική απόσταση από τα γεγονότα και η συναισθηματική φόρτιση των αφηγήσεων, οι οποίοι λαμβάνονται υπόψη κατά την ερμηνεία των πηγών. Αξίζει να σημειωθεί πως οι εκφράσεις του προσώπου και ο τόνος της φωνής των μαρτύρων κατά τις συνεντεύξεις τους, παρέχουν πληθώρα συναισθημάτων και σκέψεων.

⁷ *The Theory and Practice of Hell* και *Λουσβιτς, οι ναζί και η «Τελική Λύση»* αντίστοιχα.

⁸ *Νυρεμβέργη: Το Ψυχογράφημα των Ανθρώπων που Αιματοκύλησαν τον Κόσμο.*

⁹ [διαθέσιμο στο: <https://www.yadvashem.org/>]

¹⁰ [διαθέσιμο στο: <https://www.ushmm.org/>]

1933	<ul style="list-style-type: none"> • Ο Χίτλερ διορίζεται καγκελάριος της Γερμανίας • Ψηφίζεται ο Εξουσιοδοτικός Νόμος • Ιδρύονται τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης, αποκλείονται οι Εβραίοι από τις δημόσιες θέσεις
1934	<ul style="list-style-type: none"> • Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών: βίαιη εκκαθάριση των SA, του Röhm και άλλων πολιτικών αντιπάλων
1935	<ul style="list-style-type: none"> • Νόμοι της Νυρεμβέργης • Παραβίαση της Συνθήκης των Βερσαλλιών: γερμανικός επανεξοπλισμός και επαναφορά στρατιωτικής θητείας
1936	<ul style="list-style-type: none"> • Ανακατάληψη Ρηνανίας • Συμμαχία με Ιταλία του Μουσολίνι
1938	<ul style="list-style-type: none"> • Anschluss: Προσάρτηση Αυστρίας στο Ράιχ • “Peace for our time”: Συμφωνία Μονάχου • Kristallnacht: Μεγάλο αντι-εβραϊκό πογκρόμ
1939	<ul style="list-style-type: none"> • Κατάληψη Τσεχίας • Σύμφωνο Ribbentrop- Molotov • Εισβολή στην Πολωνία και έναρξη Β' Π.Π.
1940	<ul style="list-style-type: none"> • Επέκταση Άξονα ανά την Ευρώπη
1941	<ul style="list-style-type: none"> • Ο Πόλεμος μαίνεται: Επιχείρηση Barbarossa και ιαπωνική επίθεση στην αμερικανική βάση στο Pearl Harbour • Τα Einsatzgruppen εκκινούν την εβραϊκή εξόντωση
1942	<ul style="list-style-type: none"> • Οργάνωση «Τελικής λύσης» • Το Ολοκαύτωμα εξαπλώνεται, νέα στρατόπεδα συγκέντρωσης (Auschwitz) • Μάχη Ελ-Αλαμείν
1943	<ul style="list-style-type: none"> • Μάχη του Στάλινγκραντ
1944	<ul style="list-style-type: none"> • Οι Σύμμαχοι επελαύνουν • Κορύφωση Ολοκαυτώματος • Απόπειρα δολοφονίας Χίτλερ
1945	<ul style="list-style-type: none"> • Αυτοκτονία Χίτλερ • Τέλος Β' Π.Π.- Ξεκινούν οι Δίκες της Νυρεμβέργης

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου είχε βρει νικήτριες τις δυνάμεις της Αντάντ και τη Γερμανία να υφίσταται ιστορική ταπείνωση για τον –έως τότε φημισμένο για την οργάνωση και την αποτελεσματικότητα του- στρατό της. Ανάμεσα στις Συνθήκες που υπεγράφησαν μεταξύ νικητών και ηττημένων, το μεγαλύτερο αγκάθι για τη γερμανική ψυχοσύνθεση αποτέλεσε πέραν πάσης αμφιβολίας η Συνθήκη των Βερσαλλιών¹¹, η οποία προέβλεπε επαχθείς όρους που κατ' ουσίαν υποχρέωναν τη γερμανική κοινωνία αλλά και οικονομία να φυτοζωεί τα επόμενα χρόνια. Η Συνθήκη των Βερσαλλιών (1919) δεν συνιστούσε μια απόπειρα εξεύρεσης μιας λύσης βασισμένης στη λογική, αλλά στο συναίσθημα, ιδιαιτέρως από γαλλικής πλευράς. Η ήττα στον Γαλλο- Πρωσικό πόλεμο του 1871, είχε δημιουργήσει πάθη στην γαλλική κοινωνία και η Συνθήκη των Βερσαλλιών αποτελούσε την ιδανική «βαλβίδα αποσυμπίεσης». Κατά συνέπεια, οι όροι που τέθηκαν από πλευράς νικητών είχαν τεράστιο αντίκτυπο σε εδαφικό, οικονομικό, στρατιωτικό αλλά κυρίως ψυχολογικό επίπεδο για την γερμανική κοινωνία.¹²

Μετά από μια περίοδο εύθραυστης ηρεμίας και ομαλότητας στη Γερμανία υπό τη διακυβέρνηση της ετερόκλητης Δημοκρατίας της Βαϊμάρης και του Gustav Stresemann (1878-1929), κατά την οποία η γερμανική οικονομία παρουσίασε εμφανή σημάδια ανάκαμψης παρά την τροχοπέδη της Συνθήκης των Βερσαλλιών, το κραχ της αμερικανικής οικονομίας τον Οκτώβριο του 1929¹³ έθεσε την ταφόπλακα σε οποιαδήποτε απόπειρα υγιούς οικονομικής ζωής σε χώρες όπως η Γερμανία. Σύσσωμη η Ευρώπη εισήλθε σε έναν μακρύ κυκεώνα οικονομικής δυσπραγίας συνδυασμένο με πολιτική κατάρρευση, αφού η μία χώρα μετά την άλλη αντικαθιστούσε την δυσλειτουργική εκδοχή της δημοκρατίας της εποχής με ολοκληρωτικά καθεστώτα.¹⁴ Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός πως μέσα στην κρίσιμη εικοσαετία του Μεσοπολέμου, στον ευρωπαϊκό χώρο, τα ολοκληρωτικά καθεστώτα που επιβλήθηκαν, αυξήθηκαν κατά 700% (από 2 σε 16).¹⁵ Η βαθύτατα πληγωμένη Γερμανία δεν θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.¹⁶

¹¹ *The evening world*, «Treaty signed; War over», Νέα Υόρκη 28 Ιουνίου 1919.

¹² Τσακαλογιάννης, ό.π., σ.114.

¹³ *Brooklyn Daily Eagle*, «Wall Street in panic as stocks crash», Νέα Υόρκη 24 Οκτωβρίου 1929.

¹⁴ Αντώνης Κλάφης, «Η διολίσθηση στην άβυσσο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου», *Ελλήνων Ιστορικά*, 17, 2013, σ. 18-20.

¹⁵ Stephen J. Lee, *The European Dictatorships: 1918-1945*, Routledge, London 2000, εισαγωγή.

¹⁶ Τσακαλογιάννης, ό.π., σ.231.

Εκμεταλλεούμενος τη γενικότερη πολιτική αναταραχή αλλά και την απήχηση που είχε σταδιακά αποκτήσει η επιθετική ρητορική του, ο Αδόλφος Χίτλερ και το ναζιστικό κόμμα του αύξανε συνεχώς τα ποσοστά του από το 1930 και έπειτα. Στις 30 Ιανουαρίου 1933 και με πλήρως συνταγματικό τρόπο, ο Χίτλερ χρίστηκε Καγκελάριος της Γερμανίας.¹⁷ Άμεσα προέβη σε αποφάσεις και ενέργειες που εξολόθρευσαν τον πολιτικό ανταγωνισμό και ήδη από τον Ιούλιο του ίδιου έτους, το ναζιστικό κόμμα μονοπωλούσε την πολιτική ζωή της Γερμανίας, όντας ο μοναδικός νόμιμος πολιτικός σχηματισμός της χώρας.¹⁸

Η απόφαση του Χίτλερ να αναρριχηθεί στην εξουσία διά της νομίμου οδού και των ελεύθερων εκλογών ήταν αποτέλεσμα της εκκωφαντικής αποτυχίας του πραξικόπηματος του 1923, γνωστού υπό τον όρο «πραξικόπημα της Μπυραρίας».¹⁹ Αποτέλεσμα της βεβιασμένης εκείνης ενέργειας του Νοεμβρίου του 1923 ήταν η φυλάκιση του Χίτλερ και άλλων οπαδών του εθνικοσοσιαλισμού, όπως ο Rudolf Hess (1894-1987). Το διάστημα παραμονής του ηγέτη των ναζιστών στη φυλακή του Landsberg, που αρχικά ανερχόταν στα πέντε έτη αλλά κατέληξε στους 8 μήνες, του έδωσε τον χρόνο και την ευκαιρία να καταγράψει, μέσω υπαγόρευσης στον Hess, τις σκέψεις του και την κοσμοθεωρία του σε ένα βιβλίο, το οποίο έμελλε να γίνει το «ευαγγέλιο» του ναζισμού στα χρόνια που ακολούθησαν, το *Mein Kampf (ο Αγών Μου)*.²⁰

Το *Mein Kampf* εκδόθηκε σε δύο τόμους κατά τη διετία 1925-1926 και απηχούσε τον Χιτλερικό τρόπο ανάγνωσης των πραγμάτων. Σε εκτενή χωρία του κειμένου καθίστατο σαφής η ναζιστική ιδεολογία περί φυλετικής διάκρισης, εκφραζόταν ο έντονος αντισημιτισμός που περιέβαλλε τον συγγραφέα αλλά και μεγάλο τμήμα της ευρωπαϊκής κοινωνίας της εποχής, υπερτονίζονταν τα αντιγαλλικά αισθήματα ως απότοκο της Συνθήκης των Βερσαλλιών και γινόταν λόγος για την έντονα επιθετική πολιτική που όφειλε να ακολουθήσει η Γερμανία στο εγγύς

¹⁷ «Ein historischer Tag: Erste Massnahmen der Reichsregierung Hitler», *Volkischer Beobachter*, Μόναχο 31 Ιανουαρίου 1933.

¹⁸ Τσακαλογιάννης, ό.π., σ.248.

¹⁹ Albert S. Lindemann, *Ιστορία της νεώτερης Ευρώπης. Από το 1815 μέχρι σήμερα*, Κριτική, Αθήνα 2014, σ. 371.

²⁰ «Το πραξικόπημα της Μπυραρίας», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/the-nazi-party-1> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

μέλλον με σκοπό την απόκτηση του πολυπόθητου ζωτικού χώρου στην ανατολή (Lebensraum).²¹

Πολύ σύντομα, οι ενέργειες της ναζιστικής Γερμανίας καθιστούσαν αυταπόδεικτο γεγονός πως θα επιχειρείτο μια πολιτική δυναμικής αντίδρασης στα γραφόμενα της Συνθήκης των Βερσαλλιών αλλά και προετοιμασίας για κλιμάκωση της έντασης τα επόμενα χρόνια. Εκμεταλλευόμενος την παθητική στάση των Συμμάχων της πάλαι ποτέ Αντάντ και την ελλιπή διάθεσή τους να εμπλακούν σε νέο γύρο αντιπαραθέσεων, ο Χίτλερ κατάφερε να επανεξοπλίσει τη Γερμανία, να υπογράψει Ναυτικό Σύμφωνο με τη Μεγάλη Βρετανία (1935), να επαναφέρει την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία στο εσωτερικό της χώρας (1935) και εν γένει να χαράξει το μονοπάτι για την επερχόμενη πολυεπίπεδη ενίσχυση του κράτους με σκοπό την πραγμάτωση των στόχων που είχαν τεθεί στο *Mein Kampf*.²²

Τα επόμενα χρόνια, η σταδιακή οικονομική ανάκαμψη της Γερμανίας, η μείωση της ανεργίας και η άτεγκτη επιθετική στάση της κυβέρνησης σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής, εκτόξευσαν τη δημοτικότητα και τη λαοφιλία του Χίτλερ, που –έχοντας κατατροπώσει τους πολιτικούς του αντιπάλους- πλέον ένιωθε ικανός να προχωρήσει στην υλοποίηση των μεγάλων επιδιώξεων που είχε θέσει εξ αρχής. Επιδιώξεις που αφορούσαν εδαφικά ζητήματα, όπως η Σουδητία, το Ρουρ και η Αυστρία, αλλά και άλλες που επικεντρώνονταν στο εσωτερικό της χώρας και απηχούσαν τη ναζιστική ιδεολογία. Όσο ο Χίτλερ γινόταν ισχυρότερος και διεύρυνε την λαϊκή του απήχηση, τόσο αυξανόταν ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός στις ενέργειες και τις αποφάσεις του.

Αποκορύφωμα –προπολεμικά- της αντισημιτικής μανίας που είχε προκληθεί ήταν πέραν πάσης αμφιβολίας η Νύχτα των Κρυστάλλων.²³ Το βράδυ της 9^{ης} προς τη 10^η Νοεμβρίου 1938 έλαβε χώρα σε διάφορες πόλεις του Ράιχ (ανάμεσά τους και η άρτι προσαρτημένη Αυστρία) ένα εκτεταμένο αντιεβραϊκό πογκρόμ από ηγέτες και στελέχη των Ναζί. Αφορμή για τη νύχτα βίας και τρόμου για χιλιάδες Εβραίους, που ονομάστηκε Kristallnacht εξαιτίας των σπασμένων γυαλιών των εβραϊκών καταστημάτων και περιουσιών, αποτέλεσε η δολοφονία του Γερμανού διπλωμάτη Ερνστ φον Ρατ από τον έφηβο Πολωνοεβραίο Έρσελ Γκρίνσπαν. Ο οργισμένος όχλος

²¹ «Ο Αγών Μου», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/mein-kampf> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

²² Αντώνης Κλάφης, ό.π., σ. 22.

²³ «Σοβαρώταται αντιεβραϊκάι ταραχαί έλαβον χώραν εις Βερολίνον και τας άλλας πόλεις της Γερμανίας», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 11 Νοεμβρίου 1938.

ναζιστών, υπό την παραίνεση και την καθοδήγηση των ηγετών, όπως του Υπουργού Hermann Göring (1893-1946), προέβη σε μια ολονύχτια καταστροφή εβραϊκών περιουσιών, συνοδευόμενη από συλλήψεις και φυλακίσεις, δημόσιο εξευτελισμό, έως και δολοφονίες Εβραίων. Επρόκειτο για την πρώτη μαζική επίδειξη ακραίων φαινομένων βίας για φυλετικούς λόγους και λειτούργησε ως προοίμιο για όσα έμελλε να ακολουθήσουν.²⁴

Η εισβολή στην Πολωνία τον Σεπτέμβριο του 1939, σήμανε την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου²⁵ και ταυτόχρονα την αρχή ενός κυκεώνα αφόρητων δυσκολιών για τους λαούς της Ευρώπης, ιδιαίτερα εκείνους που κατατάσσονταν σε κατώτερες φυλές, σύμφωνα με τη ναζιστική ιδεολογία. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα όλων αποτελούν οι Εβραίοι. Έχοντας κατηγορηθεί ως υπαίτιοι της γερμανικής καταστροφής στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Εβραίοι μπήκαν από πολύ νωρίς στο στόχαστρο του Χίτλερ, ο οποίος σταδιακά από το 1933 και έπειτα, φρόντιζε αφενός να τους στερεί βασικά δικαιώματα μέσα και από την ψήφιση των Νόμων της Νυρεμβέργης (1935)²⁶, παράλληλα να διασπείρει το μίσος εναντίον τους σε ολόκληρη την επικράτεια του Ράιχ, που μεγάλωνε ραγδαία μετά τις εδαφικές προσαρτήσεις της Γερμανίας.²⁷

Στα χρόνια διακυβέρνησης του Χίτλερ, έγιναν πολλές προσπάθειες απέλασης και «εξοστρακισμού» των Εβραίων από την γερμανική επικράτεια. Ωστόσο, η έναρξη του πολέμου σφράγισε τη μοίρα για εκατομμύρια εξ αυτών. Από το 1939, στην κατεχόμενη Πολωνία ιδρύθηκαν και άρχισαν να λειτουργούν γκέτο, εν είδει στρατοπέδων συγκέντρωσης. Η ζωή για τους απομονωμένους κατοίκους των γκέτο ήταν ιδιαίτερος σκληρή και περιελάμβανε ελάχιστο φαγητό, έκθεση επί μονίμου βάσεως στις δύσκολες καιρικές συνθήκες της περιοχής, ατέρμονη καταναγκαστική εργασία, βία και εν γένει αποτελούσαν για τους περισσότερους την τελευταία στάση πριν το ταξίδι στην άβυσσο. Οι περιπτώσεις ανθρώπων που επέζησαν από τα γκέτο παρουσιάζουν τεράστιο ενδιαφέρον, παρότι είναι ελάχιστες, αφού πριν τη λήξη του

²⁴ «Η νύχτα των Κρυστάλλων», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/kristallnacht> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

²⁵ «Ο γερμανικός στρατός ήρchiσε την επίθεσιν», *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 2 Σεπτεμβρίου 1939.

²⁶ «Νόμοι της Νυρεμβέργης», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/nuremberg-laws> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

²⁷ «Εισαγωγή στο Ολοκαύτωμα», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/introduction-to-the-holocaust?parent=el%2F11080> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

Β' Παγκοσμίου Πολέμου είχε ήδη συλληφθεί και τεθεί σε εφαρμογή η «Τελική Λύση».²⁸

Η «Τελική Λύση» (Endlösung der Judenfrage) υπήρξε μια διαδικασία που παρέμεινε απόρρητη μέχρι το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την πτώση του ναζιστικού καθεστώτος.²⁹ Η ενορχήστρωση και η εκτέλεση του αιματηρού αυτού σχεδίου ανήκει σε μερικά εκ των κορυφαίων στελεχών των ναζί, όπως ο Χίτλερ, ο Himmler, ο Göring ή ο Hess και αποτέλεσε την εκτενέστερη σε μέγεθος και βιαιότητα θηριωδία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τις μαζικές εκτελέσεις διαδέχθηκαν οι θάλαμοι αερίων και στα κατά τόπους στρατόπεδα εξόντωσης, προεξάρχοντας του Άουσβιτς, θανατώθηκαν εκατομμύρια Εβραίων –κατά κύριο λόγο-, τσιγγάνων, ομοφυλοφίλων, κομμουνιστών και εν γένει όλων των εχθρών της Αρίας Φυλής και του καθεστώτος. Το πέρας του Πολέμου με την επικράτηση των Συμμάχων σήμανε την λύτρωση για μία σημαντική μερίδα ανθρώπων που υπέφεραν στα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας.³⁰

²⁸ Στο ίδιο.

²⁹ Lindemann, ό.π., σ.373.

³⁰ «Εισαγωγή στο Ολοκαύτωμα», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/introduction-to-the-holocaust?parent=el%2F11080> (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΝΑΖΙΣΜΟΥ

Επίκεντρο του Χιτλερικού καθεστώτος αποτέλεσε ο ναζισμός ή, εναλλακτικά, η ναζιστική ιδεολογία. Προσιδιάζων σε αρκετούς τομείς - όπως επί παραδείγμασι η αυταρχικότητα, η εκτεταμένη λογοκρισία, η αντιδημοκρατικότητα και η έντονα επιθετική εξωτερική πολιτική- στον φασισμό του Μπενίτο Μουσολίνι, ο οποίος είχε εδραιωθεί στην Ιταλία ήδη από το 1922³¹. Εντούτοις, ο ναζισμός συνιστά μια ιδεολογία που εφάπτεται σε διαφορετικές πτυχές και θεμελιώνεται στην θεωρία της φυλετικής διάκρισης. Μια θεωρία που αναδύεται από τις ιδέες των κοινωνικών Δαρβινιστών της Γερμανίας του 19^{ου} αι.³²

Σύμφωνα με τη θεωρία περί φυλής, την οποία υιοθέτησε ο Χίτλερ (1889-1945) μετατρέποντάς την σε κορωνίδα της ιδεολογίας του, το ανθρώπινο γένος από αρχαιοτάτων χρόνων διακρίνεται σε φυλές, των οποίων τα εγγενή και κληροδοτούμενα χαρακτηριστικά τις κατατάσσουν σε ανώτερες και κατώτερες. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν περιορίζονται στην εξωτερική εμφάνιση αλλά περικλείουν και τις πνευματικές, νοητικές, οργανωτικές κ.ά. ικανότητες, οι οποίες μάλιστα δεν επιδέχονται βελτίωσης, είναι αναλλοίωτες στον χρόνο και αποτελούν ίδιον των ατόμων της εκάστοτε φυλής εσαεί.³³

Η Αρία φυλή, της οποίας περήφανο «τέκνο» αποτελούσε ο γερμανικός λαός (Volk), βρισκόταν, σύμφωνα με τον Χίτλερ και τους ομοϊδεάτες του, στην κορυφή της φυλετικής πυραμίδας –κάτι που προσυπέγραφε ήδη από τον 19^ο αι. ο Φίχτε, κάνοντας λόγο για ανωτερότητα των Γερμανών έναντι των Γάλλων και των Εβραίων και μιλώντας για ευκαιρία του Γερμανικού λαού να αποτελέσει τον θεμέλιο λίθο της επόμενης γενιάς της διανοήσης³⁴- και κινδύνευε από τις υποδεέστερες. Ο αέναος πόλεμος μεταξύ των διαφόρων φυλών θα εξακολουθούσε να μαίνεται, αφού η ανάπτυξη μιας φυλής προϋπέθετε την βιολογική αναπαραγωγή της, την απόκτηση ολόενα και περισσότερων εδαφών ώστε ο διαρκώς αναπτυσσόμενος πληθυσμός θα βρήθει αγαθών που θα του παρέχουν το «ζην» και το «ευ ζην» καθώς και την –σε κάθε επίπεδο- επικράτηση έναντι όλων των υπολοίπων λαών που θα έμπαιναν

³¹ Πάνος Τσακαλογιάννης, *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βασιίλη στον 21^ο αι.*, τ. Β', Εστία, Αθήνα 2009, σ. 150.

³² «Η ναζιστική ιδεολογία περί φυλής», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology>, (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

³³ Στο ίδιο.

³⁴ William Shirer, *The Rise and Fall of the Third Reich*, Simon and Schuster, New York, σ. 129.

εμπόδιο σε αυτή τη διαδικασία.³⁵ Έτσι, ο ατέρμονος φυλετικός πόλεμος νομοτελειακά θα κατέληγε σε πλήρη επικράτηση ή σε εξαφάνιση της Αρίας Φυλής, όπως χαρακτηριστικά περιγράφει ο ίδιος ο Χίτλερ στο «Mein Kampf»³⁶

Σε μια ιδανική συνθήκη, η ανώτερη φυλή θα έπρεπε να αφομοιώσει τα μέλη της κατώτερης, εντάσσοντάς τα στο δικό της πολιτισμικό πλαίσιο. Ωστόσο, για τους κοινωνικούς Δαρβινιστές και τον ναζισμό, κάτι τέτοιο ήταν ουτοπικό, αφού –όπως προειπώθηκε– τα εγγενή χαρακτηριστικά κάθε φυλής ήταν καταδικασμένα να παραμείνουν αναλλοίωτα στο χρόνο και να μεταβιβάζονται γενεά τη γενεά. Συνεπώς, η ανώτερη φυλή δεν θα μπορούσε να απαλλαγεί από τις υπόλοιπες, παρά μόνο μέσα από την στρατιωτική επικράτηση και την ριζική εξάλειψή τους. Σε αντίθετη περίπτωση, κινδύνευε η ίδια με εκφυλισμό της δικής της γενεαλογικής συνέχειας, μέσω των μικτών γάμων και της φυλετικής μίξης που θα ακολουθούσε.³⁷

Για τον λόγο αυτό, στο στόχαστρο του Χίτλερ τέθηκαν εξαρχής φυλές όπως οι Εβραίοι, οι Σλαβικοί πληθυσμοί της Ανατολικής Ευρώπης και οι Ρομά, που κρίθηκαν κατώτερες και δυνητικά επικίνδυνες για το μέλλον της Αρίας γερμανικής φυλής. Ωστόσο, εξίσου επικίνδυνοι κρίθηκαν μεταξύ άλλων και οι ομοφυλόφιλοι, οι πολιτικοί αντιφρονούντες, οι κομμουνιστές και οι αιρετικοί, με άμεση συνέπεια και την δική τους εξόντωση.³⁸ Η ναζιστική ιδεολογία φέρει επ' ώμου μεγάλο μέρος της ευθύνης των γεγονότων του Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέσω των εκφραστών της και έχει επικριθεί ομόφωνα από την σύγχρονη ιστοριογραφία.³⁹

Για τους Εθνικοσοσιαλιστές και τον ίδιο τον Χίτλερ, ο ναζισμός ξεπερνούσε τα «σύνορα» της πολιτικής ιδεολογίας και συνιστούσε μια συνολική κοσμοθεωρία (Weltanschauung) η οποία ενυπήρχε σε κάθε πτυχή τόσο της πολιτικής ζωής όσο και της κοινωνίας γενικότερα. Ήταν μια κοσμολογική αντίληψη με διακριτή και σαφή φυλετική ιεράρχηση, εμποτισμένη με τον αντισημιτισμό καθώς και την απόλυτη

³⁵ «Η ναζιστική ιδεολογία περί φυλής», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology>, (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

³⁶ Adolf Hitler, *Mein Kampf*, Eher Verlag, 1925, τ. Α', σ. 264-270.

³⁷ Στο ίδιο.

³⁸ «Ομάδες που στοχοποιήθηκαν», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/victims-of-the-nazi-era-nazi-racial-ideology>, (ημ. πρόσβασης: 25/11/2025)].

³⁹ Βασίλης Μπογιατζής, «Μελετώντας το Απόλυτο Κακό: Μια επισκόπηση της ιστοριογραφίας του Ναζισμού από τις πρώτες ερμηνείες ως τη New Consensus και τη συνθετική προσέγγιση του Roger Griffin», στο Άγγελος Παληκίδης, *Κριτικές Προσεγγίσεις του Ναζιστικού φαινομένου: Από την ιστοριογραφία και την πολιτική θεωρία στη σχολική ιστορική μάθηση.*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013, σ.19- 42, εδώ σ.20.

επιβολή της ιδέας του Volksgemeinschaft, της εθνοφυλετικής κοινότητας δηλαδή, απέναντι στο άτομο και τις ελευθερίες του.⁴⁰

Για άλλα υψηλόβαθμα στελέχη, όπως ο Joseph Goebbels (1897-1945) ή ο Heinrich Himmler (1900-1945) η έννοια του ναζισμού εμπεριείχε στη βάση της έναν απολυταρχικό χαρακτήρα, αφού η πραγμάτωση των αρχών του εθνικοσοσιαλισμού δεν μπορούσε να περιορίζεται από νόμους και θεσμούς. Ο Goebbels μάλιστα έβλεπε στον ναζισμό μια «πίστη», εφάμιλλη της θρησκείας, που προϋπέθετε από τους κοινωνούς της απόλυτη αφοσίωση και συναισθηματική ταύτιση με τις αρχές και την ηγεσία της. Ο Himmler αντίστοιχα, θεωρούσε τα SS (Schutzstaffel) το μέσο υλοποίησης και ενσάρκωσης της ναζιστικής ιδεολογίας.⁴¹

Όπως γίνεται κατανοητό, για τα υψηλότερα κλιμάκια του ναζιστικού κόμματος, ο εθνικοσοσιαλισμός ήταν υπεράνω κάθε πολιτικής και απόλυτος στόχος της κοινωνίας που οραματίζονταν. Έτσι, για την επίτευξη των αρχών του, ήταν επιβεβλημένη η χρήση βίας, ο αποκλεισμός, ακόμη και η εξόντωση εκατομμυρίων ανθρώπων.⁴²

⁴⁰ Ian Kershaw, *Hilter 1889-1936: Hubris*, Penguin, London 2001, σ. 246-252.

⁴¹ Peter Longerich, *Heinrich Himmler*, Oxford University Press, Oxford 2012, σ. 196-201.

⁴² Richard J. Evans, *The Third Reich in Power*, Penguin, London 2005, σ. 26-33.

1. Οι Εβραίοι πριν και κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου

1.1 Οι Εβραίοι στη ναζιστική Γερμανία πριν την έναρξη του Πολέμου

Ο αντισημιτισμός που είχε εκδηλωθεί έντονα στη ναζιστική Γερμανία από το 1933, έτος κατά το οποίο ο Αδόλφος Χίτλερ ανήλθε στην Καγκελαρία, είχε οδυνηρές συνέπειες για εκατομμύρια Εβραίους ανά την επικράτεια του Ράιχ. Σταδιακά, βαδίζοντας βαθύτερα στην δεκαετία του '30, η ρητορική των ανθρώπων του καθεστώτος γινόταν σαφέστερη, εντονότερη και εκφραζόταν πλέον απροκάλυπτα, στοχοποιώντας τους Εβραίους ως υπαίτιους της παρακμής στην οποία είχε περιέλθει η γερμανική οικονομία και κοινωνία της εποχής. Αυτό αντικατοπτρίζεται στα λόγια του Εβραίου Eric Ungar, που στην ηλικία των 12 ετών το 1938, βρέθηκε αντιμέτωπος με πρωτόγνωρες και καθόλου ευχάριστες καταστάσεις. *«Πριν τη νομιμοποίηση του ναζιστικού κόμματος η ζωή ήταν ήρεμη, χωρίς πίεση. Αργότερα, εμφανίστηκαν πολλοί ναζί, ακόμη και παιδιά της ηλικίας μου άρχισαν να εμφανίζονται με τη στολή της χιτλερικής νεολαίας. Μετά το Anschluss, ξεκίνησαν οι διακρίσεις, ακόμη και τα σχολεία διαχωρίζονταν βάσει θρησκείας. Το εβραϊκό σχολείο ήταν το ιδανικό μέρος για να εντοπίζουν θύματα οι ναζί».*⁴³

Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι σταθερές στη ζωή περίπου μισού εκατομμυρίου Εβραίων που ζούσαν κυρίως στα αστικά κέντρα της χώρας χάνονταν και οι ίδιοι όφειλαν να υιοθετήσουν έναν νέο, εκ διαμέτρου αντίθετο από τον συνηθισμένο, τρόπο ζωής.⁴⁴ Ο γεννηθείς το 1936 στο Kosice της Τσεχοσλοβακίας Fred Schoenfeld θυμάται για τα παιδικά του χρόνια εκεί πως *«όταν τέθηκαν σε εφαρμογή οι αντιεβραϊκοί νόμοι, τα παιδιά με τα οποία συνήθιζα να παίζω, εν ριπή οφθαλμού σταμάτησαν ακόμη και να με κοιτάνε. Δεν μπορούσα να πάω στην παιδική χαρά που επισκεπτόμουν, γιατί υπήρχε πλέον μια πινακίδα που απαγόρευε την είσοδο στους Εβραίους».*⁴⁵ Η ριζική μεταβολή στη συμπεριφορά των ανθρώπων απέναντι στους Εβραίους μετά την επικράτηση των ναζί συνοψίζεται στα λόγια της γεννηθείσας το 1927 στο Tiachiv της Τσεχοσλοβακίας, Helen Zelikovich Rieder:

⁴³ USC Shoah Foundation, Eric Ungar [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/61272?from=search&seg=10>].

⁴⁴ «Jews in Germany before the Nazis», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/jews-in-prewar-germany?utm_source=chatgpt.com (ημ. πρόσβασης: 16/12/2025)].

⁴⁵ USC Shoah Foundation, Fred Schoenfeld [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/61275?from=search&seg=4>]

«ήταν σαν να πήρανε άδεια για να γίνουν βίαιοι και να μας αποκαλούν με υποτιμητικά και προσβλητικά ονόματα, όπως βρωμο- Ρίβκα (dirty Rivka), ένα υποτιμητικό όνομα για Εβραιόπουλα κορίτσια».⁴⁶

Αποκορύφωμα της προπολεμικής αντισημιτικής «λαίλαπας» αποτέλεσε η «Νύχτα των Κρυστάλλων», το μαζικό αντιεβραϊκό πογκρόμ που εξαπέλυσαν οι υποστηρικτές των ναζί σε πολλές γερμανικές πόλεις, υπό την ανοχή της αστυνομίας. Συντελέστηκε στις 9 Νοεμβρίου του 1938 και είχε σοβαρό αντίκτυπο στις περιουσίες και τις ζωές εν γένει των Εβραίων της Γερμανίας.⁴⁷

Η νύχτα των Κρυστάλλων εξακολουθεί να ζει στις μνήμες όσων την βίωσαν στη Γερμανία και την Αυστρία και γίνεται αντικείμενο αναφορών από πληθώρα μαρτυριών στις μέρες μας. Η γεννηθείσα στη Βιέννη το 1937, Lisa Grabell, περιγράφει την ενάτη Νοεμβρίου μέσα από τις αναμνήσεις της μητέρας της αλλά και τις θολές- λόγω ηλικίας- δικές της, ως μία φρικτή εμπειρία. «Αυστριακός όχλος κατέστρεφε εβραϊκά σπίτια κι επιχειρήσεις. Με τη δύση του ηλίου άρχισε να ακούγεται φασαρία από την είσοδο του σπιτιού καθώς και ήχοι σπασμένων γυαλιών. 10 νεαροί με το περιβραχιόνιο της Σβάστικας εισέβαλλαν στο σπίτι φωνάζοντας. Ήταν πραγματική τύχη που κανείς μας δεν τραυματίστηκε εκείνη την ημέρα».⁴⁸

Παρόμοια ήταν και η εμπειρία της βίαιης εκείνης νύχτας για την 4χρονη τότε Martha Weiman που αναφέρει «μέναμε στον δρόμο κοντά στη συναγωγή. Εισέβαλαν τη νύχτα και τη λήστεψαν. Αργότερα έκαναν μία στοίβα από προσευχητάρια, χειρόγραφα και Τορά και τα έκαψαν στη μέση του δρόμου. Υπήρχε μια τεράστια φωτιά, την οποία βλέπαμε από το παράθυρο».⁴⁹ Στην πραγματικότητα, οι βιαιότητες κατά του εβραϊκού στοιχείου συνεχίστηκαν και το επόμενο πρωί, όπως αναφέρει η 9χρονη τότε Renate Muhr Langeani. «Βρισκόμασταν στο σχολείο, όταν μια καρέκλα έσπασε το τζάμι του παραθύρου και προσγειώθηκε στο χέρι του παιδιού δίπλα μου. Τρέξαμε όλοι να δούμε

⁴⁶ USC Shoah Foundation, Helen Zelikovich Rieder [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/7026?from=search&seg=3>].

⁴⁷ «Η νύχτα των Κρυστάλλων», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/kristallnacht> (ημ. πρόσβασης: 16/12/2025)].

⁴⁸ Arizona Public Media, *Children of the Holocaust: Stories of survival*, Lisa Grabell [διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=RCRGD_xwTBE].

⁴⁹ USC Shoah Foundation, Martha Weiman [Διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/61274?from=search&seg=55>].

τι συμβαίνει και αντικρίσαμε πολύ κόσμο και μέλη της χιτλερικής νεολαίας (*Hitlerjugend*) να φωνάζουν εναντίον μας». ⁵⁰

Εν γένει η *Kristallnacht*, που στόχευσε όπως γίνεται αντιληπτό κατά βάση σε σπίτια και καταστήματα Εβραίων, καθώς και σε σχολεία και συναγωγές, έμελλε να λειτουργήσει απλώς ως προελούδιο των όσων θα ακολουθούσαν τα επόμενα χρόνια για εκατομμύρια Εβραίων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Η έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τον Σεπτέμβριο του 1939 σήμανε συναγερό στην εβραϊκή κοινότητα, αφού η εδαφική εξάπλωση του τρίτου Ράιχ ισοδυναμούσε με πραγμάτωση των όσων είχαν εξαγγεθεί στο βιβλίο που συνέγραψε ο Αδόλφος Χίτλερ κατά τον εγκλεισμό του, το *Mein Kampf* κατά την προηγούμενη δεκαετία. ⁵¹ Βασικός πυλώνας άλλωστε των χιτλερικών επιδιώξεων, εκπεφρασμένος ρητός στο βιβλίο του, ήταν η πλήρης απαλλαγή της Αρίας Φυλής από τον «αιώνιο εχθρό», τον εβραϊκό λαό.

1.2 Η ζωή στα γκέτο

Ήδη από τον Οκτώβριο του 1939, ένα μήνα έπειτα από την εισβολή στην Πολωνία, τέθηκε σε εφαρμογή το επόμενο βήμα προς αυτήν την κατεύθυνση, η απομόνωση των Εβραίων στα κατά τόπους «γκέτο» που άρχισαν έκτοτε να σχηματίζονται. ⁵²

Η ίδια η ετυμολογία της λέξης «γκέτο», παρέπεμπε στην αντίστοιχη απομόνωση που υπέστησαν οι Εβραίοι τον 16^ο αι. στην Βενετία, όταν υποχρεώθηκαν να διαβιούν σε διακριτή συνοικία της Ενετικής Αυτοκρατορίας, ώστε να αποφεύγεται ο συγχρωτισμός τους με τον υπόλοιπο λαό, κάτι που αποδεικνύει πέραν πάσης αμφιβολίας και την διαχρονικότητα της αντισημιτικής ιδεολογίας. Το πρώτο γκέτο της ναζιστικής εποχής άνοιξε τις πύλες του στο Piotrkow Trybunalski της Πολωνίας τον Οκτώβριο του 1939 και σύντομα ακολούθησαν και άλλα σε άλλες πόλεις της χώρας και της Ανατολικής Ευρώπης, όπως η Czestochowa, το Lodz, η Κρακοβία και το Minsk, με μεγαλύτερο και διασημότερο όλων το γκέτο της Βαρσοβίας, στο οποίο φιλοξενήθηκε περί το μισό εκατομμύριο Εβραίων. ⁵³ Τα γκέτο διήρκεσαν από

⁵⁰ USC Shoah Foundation, Renate Muhr- Langeani [Διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/61270?from=search&seg=4>].

⁵¹ Hitler, ό.π., σ. 1-363. [βλέπε επίσης: διπλωματική εργασία Ιωάννας Μπαλανίκα, «Ο αντισημιτισμός στο *Mein Kampf* και στις γερμανικές αφίσες προπαγάνδας (1933-1945)»].

⁵² «Γκέτο», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/kristallnacht> (ημ. πρόσβασης: 16/12/2025)].

⁵³ Στο ίδιο.

ορισμένες ημέρες έως λίγα έτη, διακρίνονται σε ανοιχτά, κλειστά και γκέτο καταστροφής, ανάλογα με τον βαθμό ελευθερίας των κατοίκων τους και κατ' ουσίαν αποτέλεσαν το ενδιάμεσο στάδιο από την επιβολή του ναζισμού και την εφαρμογή της «Τελικής Λύσης» από το 1941 και έπειτα.⁵⁴

Η επιλογή της τοποθεσίας που θα στέγαζε τα κατά τόπους γκέτο δεν ήταν τυχαία. Είχε επιλεγεί πολύ προσεκτικά από τους Γερμανούς και επρόκειτο στην μεγάλη πλειονότητα των περιπτώσεων για τις πλέον υποβαθμισμένες περιοχές στα περίχωρα της πόλης, όπου υπήρχαν παραπήγματα. Τα γκέτο συμβόλιζαν την ύπαρξη δύο διαφορετικών κόσμων, της φυσιολογικής ζωής έξω από αυτά και της σκληρής, έως και απάνθρωπης στο εσωτερικό τους. Βασική επιδίωξη των ναζί στη δημιουργία των γκέτο ήταν η στενοχωρία. Όσο πιο μικρή ήταν η πόλη φιλοξενίας, τόσο μικρότερο ήταν και το γκέτο που επρόκειτο να στεγάσει τους επιλεγθέντες ανθρώπους. Ο λόγος αυτής της στρατηγικής επιλογής έγκειται στην ευκολία με την οποία ο συνωστισμός βοηθά τόσο στην ψυχική κατάπτωση όσο και στην ταχεία μετάδοση ασθενειών, που αμφότερα θα διευκόλυναν το έργο της εξόντωσης, δηλαδή τον απώτερο στόχο.⁵⁵

Κοινός παρονομαστής όλων των γκέτο ήταν οι δύσκολες συνθήκες διαβίωσης που καλούνταν να αντιμετωπίσουν οι Εβραίοι κάτοικοί τους. Η Helen Zelikovich Rieder, αναφερόμενη στη ζωή στο γκέτο της πόλης Tlachiv, θυμάται πως «ένας ολόκληρος τομέας της πόλης είχε δεσμευθεί για το γκέτο, υπήρχαν σπίτια στα οποία μέναμε, με τα ελάχιστα υπάρχοντα που μπορέσαμε να πάρουμε μαζί μας, όπως τηγάνια, ρούχα, φωτογραφίες και κάποια χρυσαφικά. Όσο εμείς αναγκαζόμασταν να μεταφερθούμε στο γκέτο, οι Ούγγροι κάτοικοι της περιοχής επέλεγαν τα άδεια πλέον σπίτια μας ώστε να εγκατασταθούν. Θυμάμαι ότι καθημερινά από το γκέτο έβγαζαν ανθρώπους νεκρούς, ετοιμοθάνατους ή τρελούς. Πέθαινε κόσμος από πείνα και ασθένειες».⁵⁶

Οι συνθήκες με τις οποίες καλούνταν να έρθουν αντιμέτωποι οι κάτοικοι των γκέτο ήταν εξ ορισμού δύσκολες και σε πολλές περιπτώσεις ξεπερνούσαν ακόμη και τη φαντασία των ανθρώπων που γίνονταν μάρτυρες ακραίων γεγονότων. Ο γεννηθείς στην Κρακοβία της Πολωνίας το 1928, Ben Lesser, αναφέρεται σε ορισμένα

⁵⁴ Στο ίδιο.

⁵⁵ Michel Borwicz, *Γραφτά μελλοθάνατων από τη ναζιστική κατοχή (1939-1945)*, Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977, σ.27.

⁵⁶ USC Shoah Foundation, Helen Zelikovich Rieder [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/7026?from=search&seg=3>].

περιστατικά από το κακόφημο, όπως το χαρακτηρίζει, γκέτο της Bochnia: «*Ανά τακτά χρονικά διαστήματα έρχονταν φορτηγά στο γκέτο μέσα στη νύχτα, έπαιρναν διά της βίας παιδιά από τα κρεβάτια τους, με τους γονείς και τα παιδιά να ουρλιάζουν. Οι γονείς έτρεχαν φωνάζοντας πίσω από τα φορτηγά προσπαθώντας να γλιτώσουν τα παιδιά τους, αλλά οι κατά τ' άλλα πολιτισμένοι Γερμανοί τους πυροβολούσαν αδιακρίτως*».⁵⁷

Πράγματι, στο γκέτο της Bochnia, όπως και σε πολλά αντίστοιχα, ο βαθμός δυσκολίας στο πεδίο της επιβίωσης ήταν ιδιαίτερος αυξημένος. Οι κάτοικοι της Bochnia ήταν υποχρεωμένοι να παραμείνουν εκεί, με ή παρά τη θέλησή τους, αφού κάθε απόπειρα να δραπετεύσουν ή να έλθουν σε επαφή με τον υπόλοιπο κόσμο, επέσυρε τη θανατική ποινή. Παράλληλα, οι Γερμανοί φρόντιζαν να απαγορεύουν την εξωτερική βοήθεια από ανθρώπους που είχαν την πρόθεση να προσφέρουν και επεδίωκαν με κάθε τρόπο την εξασθένιση και τη λιμοκτονία των κατοίκων.⁵⁸ Παράλληλα, όπως μπορεί εύκολα να φανταστεί κανείς, τα γκέτο ήταν συνυφασμένα με τη σκληρή εργασία. Η 11χρονη το 1941 Frieda Schiff Frankel, αναφέρει πως «*οι ενήλικες πήγαιναν στη δουλειά. Όλοι πηγαίναμε στη δουλειά. Όσοι δεν δούλευαν, δεν είχαν δικαίωμα ύπαρξης στο γκέτο*», ενώ τονίζει πως η ανατροφή των παιδιών ήταν θέμα αλληλεγγύης και αμοιβαίας προσπάθειας αφού «*χωριστήκαμε σε οικογένειες που πρόσεχαν τα παιδιά και σε εκείνες που έφευγαν στη βάρδια της δουλειάς*».⁵⁹

Παρόμοιες είναι και οι αναμνήσεις της γεννηθείσας το 1929 στην Κρακοβία, Sofia Galler. Η εύρωστη οικονομική κατάσταση της οικογένειάς της δεν στάθηκε αρκετή για να αποτρέψει τις δυσάρεστες εμπειρίες της ίδιας και των συγγενών της, αλλά ούτε και να αποτρέψει τις διαθέσεις των Γερμανών. «*Αναγκαστήκαμε να μείνουμε σε ένα πολύ μικρό, άβολο διαμέρισμα, χωρίς να μας επιτρέπεται να κυκλοφορήσουμε τη νύχτα. Οι μερίδες του φαγητού ήταν μικρές και δεν κάλυπταν την πείνα μας, ενώ η βία ήταν καθημερινό φαινόμενο. Οι Γερμανοί μπορούσαν να σου επιτεθούν και να σε χτυπήσουν χωρίς να υπάρχει κάποιος λόγος. Ήμασταν και πλήρως απομονωμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο, οπότε ήταν αδύνατο να μας βοηθήσει κάποιος. Παρ' όλα αυτά, ακόμη μας έθρεφε η ελπίδα*».⁶⁰

⁵⁷ American Veterans Center, *How I survived four different Nazi Concentration Camps*, Ben Lesser [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=Ur5YTaXzhoE>].

⁵⁸ «Η ζωή στα γκέτο», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/life-in-the-ghettos> (ημ. πρόσβασης: 20/12/2025)].

⁵⁹ Yad Vashem, *Children from Bochnia, Poland, February 1941* [διαθέσιμο στο <https://www.yadvashem.org/holocaust/this-month/february/1941-4.html> (ημ. πρόσβασης 20/12/2025)].

⁶⁰ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

Πράγματι, η διαμονή στα διαμερίσματα των γκέτο συχνά αποτελούσε μια δυσάρεστη έως αφόρητη πραγματικότητα, όπου διαρκώς ζούσαν υπό το κράτος της τρομοκρατίας και ένιωθαν απειλή και αβοήθητοι, αφού ολόκληρες οικογένειες ήταν αναγκασμένες να ζουν υπό την ίδια στέγη, σε ένα σπίτι που προσέφερε τις ελάχιστες δυνατές παροχές, όπως ένα μικρό υπνοδωμάτιο, μια κουζίνα και ένα μπάνιο, το οποίο ενίοτε βρισκόταν έξω από το σπίτι, εκτεθειμένο στο χειμερινό ψύχος και τους θερινούς καύσωνες.⁶¹ Μάλιστα, αξίζει να σημειωθεί πως οι οικογένειες που υποχρεώθηκαν να συγκατοικήσουν, στις πλείστες περιπτώσεις ήταν παντελώς ξένες μεταξύ τους, χωρίς καμία προγενέστερη κοινωνική επαφή και από εντελώς διαφορετικές «κάστες» οικονομικά, πολιτισμικά και πνευματικά, κάτι που εκ προοιμίου δημιουργούσε επιπλέον αδιέξοδα, στα ήδη πολλά και άλυτα, προβλήματα.⁶²

Τα λόγια της Sofia Galler περιγράφουν ανάγλυφα το γενικότερο πλαίσιο λειτουργίας των γκέτο, που έμελλε να γίνει σύντομα ακόμη δυσχερέστερο, αφού οι μαζικές εκτελέσεις τέθηκαν σε εφαρμογή. Την πείνα και τις κακουχίες συνόδευε η παντελής έλλειψη υγειονομικής περίθαλψης, αφού *«είχαμε μερικούς γιατρούς στο γκέτο, αλλά δεν υπήρχαν φάρμακα για να χρησιμοποιήσουν και να βοηθήσουν τον κόσμο. Το νοσοκομείο που υπήρχε δεν μπορούσε να παράσχει ουσιαστική βοήθεια, οι άνθρωποι πέθαιναν σαν τις μύγες»*. Οι κάτοικοι των γκέτο καλούνταν να επιβιώσουν υπό πολύ δύσκολες συνθήκες και πλήρως αποκλεισμένοι από τον «έξω κόσμο», ώστε να αποκτηνωθούν και να συνθλιβούν ψυχολογικά και με μοναδικό τους όπλο την αλληλεγγύη της κοινότητας και την ελπίδα, η οποία ωστόσο προϊόντος του χρόνου *«είχε χαθεί. Υπήρχε ένα αίσθημα απελπισίας και η αντίληψη ότι κάτι φρικτό πρόκειται να συμβεί»*.⁶³

Εν γένει, οι περιστάσεις μέσα στις οποίες ήταν υποχρεωμένοι να ζουν οι περιθωριοποιημένοι κάτοικοι των γκέτο δεν επέτρεπαν την παρουσία της ελπίδας και της αισιοδοξίας. Αυτό επιβεβαιώνεται στα λόγια της γεννηθείσας το 1926 στο Nowe Miasto, πλησίον Βαρσοβίας, Leona Kleiner Lubienicka, η οποία μεταφέρθηκε στο γκέτο της πόλης μαζί με το σύνολο της αδύναμης οικονομικά οικογένειάς της. *«Οι άνθρωποι περπατούσαν στο χώρο σαν να πλησιάζει το τέλος τους, είχε σβήσει το*

⁶¹ «Η ζωή στα γκέτο», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/life-in-the-ghettos> (ημ. πρόσβασης: 20/12/2025)].

⁶² Borwicz, ό.π., σ 28.

⁶³ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

χαμόγελο από το πρόσωπό τους. Μέρα με τη μέρα πέθαιναν περισσότεροι άνθρωποι, κυρίως οι ηλικιωμένοι και οι άρρωστοι, μόνο οι πραγματικά δυνατοί μπορούσαν να επιβιώσουν», αναφέρει η Lubieniicka, η οποία εκεί βίωσε και την απώλεια του ασθενούς από τύφο πατέρα της.⁶⁴

Ο τύφος, η φυματίωση και οι υπόλοιπες ασθένειες των γκέτο ήταν άμεσο απότοκο των σκληρών συνθηκών διαβίωσης και της καταπίεσης των Γερμανών. Οι Εβραίοι, οι Ρομά και οι υπόλοιποι «υπάνθρωποι» (Untermenschen) σύμφωνα με τη ναζιστική ιδεολογία, στερούνταν ακόμη και τα βασικά δικαιώματα της διατροφής, της θέρμανσης και της υγειονομικής περίθαλψης. Οι πλέον ευάλωτες ομάδες ανθρώπων, όπως οι ηλικιωμένοι, οι ασθενείς και ενίοτε τα παιδιά, έρχονταν αντιμέτωποι με μια άνιση μάχη επιβίωσης, από την οποία βγήκαν ηττημένοι χιλιάδες κάτοικοι σε όλα τα γκέτο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι κακουχίες, η έλλειψη ελπίδας και ο συμβιβασμός με την ιδέα του θανάτου οδήγησαν τους ανθρώπους στο απονενοημένο διάβημα για να απαλλαγούν από τη μαρτυρική ζωή που τους είχε επιβληθεί.⁶⁵

Η τύχη των Εβραίων που δεν εγκαταστάθηκαν στα γκέτο ωστόσο, δεν ήταν καλύτερη ή ευκολότερη. Ο γεννηθείς το 1931 στο Zborow της Πολωνίας Michael Zeiger, γόνος εύπορης οικογένειας («στο χωριό υπήρχαν δύο άνθρωποι που είχαν δικό τους αυτοκίνητο, ο ένας ήταν ο πατέρας μου»), μετέβη στο γκέτο με την οικογένειά του και χάρη στη δωροδοκία μερικών φρουρών, κατάφεραν μια νύχτα να δραπετεύσουν. Εντούτοις, η ζωή του Michael και της οικογένειάς του δεν στερήθηκε κακουχιών. Για την ακρίβεια, διεσώθη χάρη στο γείτονά τους, τον Άντον, ο οποίος απήφησε τον κίνδυνο, αφού οποιαδήποτε συνδρομή προς Εβραίους ισοδυναμούσε με θανατική καταδίκη⁶⁶ και παρείχε αμέριστη βοήθεια στην εβραϊκή οικογένεια. «Ο πατέρας μου και ο Άντον έσκαβαν ένα καταφύγιο στο κελάρι χρησιμοποιώντας κουτάλια και μαχαίρια και τις νύχτες απομάκρυναν τα χώματα από το σπίτι. Τους πήρε

⁶⁴ Jewish Community Relations Council, Leona Kleiner Lubieniicka [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=LEoDSi17hb0>].

⁶⁵ «Η ζωή στα γκέτο», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/life-in-the-ghettos> (ημ. πρόσβασης: 20/12/2025)].

⁶⁶ «Διάσωση και Αντίσταση», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/rescue-and-resistance> (ημ. πρόσβασης: 20/12/2025)].

μερικές εβδομάδες να το ολοκληρώσουν και ήταν 4 πόδια ψηλό (1.2 μέτρα), δεν μπορούσα καν να σταθώ όρθιος», θυμάται συγκινημένος ο Zeiger.⁶⁷

«Στο καταφύγιο μείναμε η οικογένειά μου και δύο ορφανά κορίτσια, σύνολο 6 άτομα. Παραμείναμε εκεί για έναν χρόνο, ως τον Ιούνιο του 1944 και όταν βγήκαμε, είχαν χαθεί οι φωνές μας, αφού καθ' όλη τη διάρκεια εκεί ψιθυρίζαμε. Όταν αδυνατούσε να μας δει ο Άντον, δεν είχαμε φαγητό, ούτε νερό, λιμοκτονούσαμε. Υπήρχαν έντομα, μύγες και ψείρες»⁶⁸ αναφέρει ο Zeiger για το διάστημα παραμονής του στο καταφύγιο, όπου παραλίγο να επέλθει και ο θάνατός του όταν η αδέσποτη σφαίρα Γερμανού προσγειώθηκε εκατοστά από το κορμί του. Το παράδειγμα της οικογένειας Zeiger συνιστά μία από τις πολλές περιπτώσεις όπου η αλληλεγγύη δημιούργησε μια αλυσίδα βοήθειας και έσωσε ανθρώπινες ζωές από μια σχεδόν βέβαιη δυστοπία. Ο γείτονας Άντον βοήθησε και έσωσε την οικογένεια Zeiger, η οποία με τη σειρά της έσωσε υπό δυσχερείς συνθήκες τα δύο ορφανά κορίτσια.

Ο καταλυτικός ρόλος της αλληλεγγύης στην επιβίωση των ανθρώπων εντός ή εκτός γκέτο ή στρατοπέδων αποκρυσταλλώνεται στα λόγια του 20χρονου τότε Michael Goldman- Gilad, όταν τον Ιανουάριο του 1945, κατά τη διάρκεια της πορείας θανάτου (death march), στο χωριό Wielopole της Πολωνίας, δραπετεύσε με τον φίλο του, τον Hans. «Υπήρχε μια σιταποθήκη και από πάνω είχε μια σοφίτα με άχυρα. Πηδήξαμε και κρυφτήκαμε εκεί μέσα χωρίς να γνωρίζουμε αν οι ιδιοκτήτες ήταν εκεί και αν μας είχαν δει» περιγράφει ο Gilad και συμπληρώνει «το επόμενο πρωί είδαμε κάποιον να αφήνει μια φραντζόλα ψωμί και μια κανάτα με ζεστό γάλα. Μετά από λίγο, ένα ξανθό κορίτσι ήρθε και κάθισε δίπλα μας. Μας είπε ότι μπορούσαμε να μείνουμε, αφού οι γονείς της αποφάσισαν να μας κρύψουν, παρ' ότι εκείνες τις μέρες υπήρχαν ακόμη Γερμανοί στο χωριό. Έτσι καταφέραμε να επιβιώσουμε. Συνηθίζουν να αποκαλούν εμένα ως επιζώντα του Ολοκαυτώματος αλλά εγώ επιβίωσα χάρη σε αυτούς τους ανθρώπους».⁶⁹

⁶⁷ USC Shoah Foundation, Michael Zeiger [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/62080?from=search&seg=59>]

⁶⁸ Στο ίδιο.

⁶⁹ Yad Vashem, *You never said anything about yourself- The story of Michael (Miki) Goldman- Gilad*, [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=8RwTGsmVQgc>].

1.3 Η μεταφορά στα στρατόπεδα εξόντωσης

Η αλληλεγγύη αναντίρρητα έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο για τη ζωή χιλιάδων ανθρώπων στην περίοδο της ναζιστικής κατοχής. Η μοίρα ωστόσο για εκατομμύρια Εβραίων και εν γένει στόχων του καθεστώτος δεν ήταν εξίσου ευνοϊκή. Από το 1941, η σύλληψη της ιδέας της «Τελικής Λύσης του Εβραϊκού Ζητήματος» (*Endlösung der Judenfrage*) οδήγησε στην σταδιακή εκκένωση των γκέτο και τη μεταφορά των κατοίκων τους στα κατά τόπους στρατόπεδα συγκέντρωσης, εργασίας ή εξόντωσης. Η εξόντωση μέσω της πείνας και των κακουχιών δεν αποδείχθηκε τόσο δραστική, γι' αυτό στη διάσκεψη που έγινε στο Wannsee, προάστιο του Βερολίνου, τα υψηλόβαθμα στελέχη των SS, μεταξύ των οποίων ο Himmler και ο Adolf Eichmann (1906-1962), αποφασίστηκε η υλοποίηση της *Endlösung*, της Τελικής Λύσης.⁷⁰

Σε όλη την επικράτεια του Ράιχ, το οποίο πλέον εν έτει 1941 είχε επεκτείνει θεαματικά τα σύνορά του, είχαν δημιουργηθεί στρατόπεδα, στα οποία φυλάσσονταν οι κρατούμενοι. Τα κύρια στρατόπεδα υλοποίησης της Τελικής Λύσης αποτέλεσαν τα στρατόπεδα εξόντωσης του Chelmno, του Belzek, του Sobibor, της Treblinka και το διαβόητο Auschwitz- Birkenau.⁷¹

Η εκκένωση των γκέτο ήταν μια διαδικασία που ξεκίνησε το 1941 και συνεχίστηκε με σταθερό ρυθμό καθ' όλη τη διάρκεια των επόμενων ετών. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός πως παρά την συνεχή μείωση του πληθυσμού στα γκέτο, η στενοχωρία και ο συνωστισμός εξακολουθούσαν να αποτελούν μια παγιωμένη συνθήκη, αφού οι Γερμανοί φρόντιζαν να μειώνουν αναλογικά και την έκταση των «συνόρων» του γκέτο.⁷² Αλλά και η ίδια η διαδικασία της εκκένωσης αποτέλεσε μια τρομακτική εμπειρία για τα εκατομμύρια ανθρώπων που υποχρεώθηκαν να την βιώσουν. Η Sofia Galler θυμάται πως «υπήρχε μόνο ένα μικρό παράθυρο. Ήμασταν 80-90 άτομα μέσα στο βαγόνι χωρίς καθόλου παροχές. Στο ταξίδι, που κράτησε 3 μέρες, πέθαναν πολλοί άνθρωποι. Ηλικιωμένοι, νεότεροι, παιδιά,

⁷⁰ The Wannsee Protocol [διαθέσιμο στο <https://www.writing.upenn.edu/~afilreis/Holocaust/wannsee-transcript.html>]

⁷¹ «Το σύστημα στρατοπέδων των ναζί», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/nazi-camp-system?parent=el%2F11204> (ημ. πρόσβασης: 20/12/2025)].

⁷² Borwicz, ό.π., σ. 27-28.

βρέφη...είδα με τα μάτια μου μια μητέρα να δίνει υδροκυάνιο στα παιδιά της και μετά να παίρνει και η ίδια.»⁷³

Τις δυσχερέστερες συνθήκες των τρένων κατά τη διαδρομή προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης επιβεβαιώνει και ο Ben Lesser. *«Υπήρχαν δύο κουβάδες με νερό για ένα γεμάτο βαγόνι, καμία παροχή, καμία τουαλέτα. Οι κουβάδες μέσα στις τρεις μέρες του ταξιδιού είχαν γεμίσει με ακαθαρσίες ανθρώπων και μάλιστα ξεχειλίζουν πλέον. Ήταν φρικτό»⁷⁴*, ενώ και η Helen Zelikovich Rieder αναφέρει πως *«ο κόσμος δεχόταν κλωτσιές για να μπει στα βαγόνια, έκλαιγε πολύ. Μας έσπρωχναν να μπούμε στο βαγόνι σαν ζώα. Στο τρένο υπήρχε μόνο άχυρο στο πάτωμα και ένας μεγάλος κουβάς στο κέντρο του βαγονιού. Όλοι φωνάζαμε για νερό.»⁷⁵*

Στην πραγματικότητα, η διαδρομή με το τρένο με προορισμό τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, παρά τις δυσκολίες της ήταν μόνο η αρχή του «εφιάλτη» με τον οποίο επρόκειτο να τεθούν αντιμέτωποι οι επιβαίνοντες σε αυτά. Άμα τη αφίξει τους στην πύλη του στρατοπέδου, ιδιαιτέρως του Auschwitz, οι άνθρωποι αντίκρισαν κάτι πρωτόγνωρο, αφού ως τότε, είτε δεν είχαν ιδέα περί τίνος επρόκειτο, είτε απλώς είχαν ακούσει τις φήμες που είχαν εξαπλωθεί χωρίς όμως να μπορούν να φανταστούν την πραγματικότητα.⁷⁶

Το Auschwitz επρόκειτο για ένα σύμπλεγμα στρατοπέδων που είχε χτιστεί κοντά (περίπου 2 χιλιόμετρα) στην πολωνική πόλη Oswiecim και συνίστατο από τρία κύρια στρατόπεδα: το Auschwitz I που αποτελούσε στρατόπεδο συγκέντρωσης και καταναγκαστικής εργασίας (χωρίς ωστόσο να εκλείπουν οι εκτελέσεις, οι βιαιότητες και τα γενετικά πειράματα μεταξύ άλλων), το Auschwitz II, γνωστό στην παγκόσμια ιστορία ως Auschwitz- Birkenau, κατ' ουσίαν το μεγαλύτερο και αποτελεσματικότερο στρατόπεδο εξόντωσης που διέθεταν οι ναζί, καθώς και το Auschwitz III, γνωστό και ως Monowitz, στο οποίο οι κρατούμενοι εργάζονταν για την κατασκευή συνθετικών ελαστικών και καυσίμων.⁷⁷

Η γεννηθείσα το 1929 στην Ostrava της Τσεχοσλοβακίας Εβραία, Lydia Tischler, από το 1942 έως το 1945 βρέθηκε σε πολλά στρατόπεδα συγκέντρωσης και

⁷³ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

⁷⁴ American Veterans Center, *How I survived four different Nazi Concentration Camps*, Ben Lesser [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=Ur5YTaXzhoE>].

⁷⁵ USC Shoah Foundation, Helen Zelikovich Rieder [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/7026?from=search&seg=3>].

⁷⁶ «Αουσβιτς », n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/auschwitz> (ημ. πρόσβασης 20/12/2025)].

⁷⁷ Στο ίδιο.

τα λόγια της αποδίδουν με σαφήνεια την πραγματικότητα: «*Το Auschwitz ήταν πραγματική κόλαση. Φτάσαμε μέσα στη νύχτα και μπορούσαμε να μυρίσουμε τον φόβο. Ήρθε η ώρα της διαλογής (χωρίς να γνωρίζουμε περί τίνος πρόκειται) και ο Mengele στεκόταν εκεί κοιτώντας μας έναν- έναν. Έστειλε τον κόσμο δεξιά ή αριστερά, όπου αριστερά πήγαιναν όσοι επρόκειτο να ζήσουν και δεξιά οι μελλοθάνατοι.*»⁷⁸

Η διαλογή αυτού του είδους, από τον Josef Mengele (1911-1979), τον ναζί γιατρό του Auschwitz με το προσωνύμιο «Άγγελος του Θανάτου» (*Todesengel*) ήταν μια πάγια διαδικασία που συνέβαινε καθημερινά, σε κάθε άφιξη βαγονιών στο στρατόπεδο. Την ίδια εμπειρία διηγείται και η Sofia Galler: «*μόλις κατεβήκαμε, είδαμε τον καπνό, ήταν πολύς. Η μητέρα μου βλέποντας τον καπνό και μυρίζοντάς τον, μου είπε ότι δεν θα φύγει ποτέ από αυτό το μέρος. Αμέσως μετά ήρθε η ώρα της διαλογής. Βλέπαμε τους κρατούμενους με τις ριγέ στολές να παίρνουν τα πράγματά μας και μετά ήρθε ο Διάβολος, ο Mengele. Δεν ήξερα ποιος είναι, ήταν πολύ όμορφος. Κρατούσε στα χέρια του ένα ραβδί και με αυτό έκανε τη διαλογή.*»⁷⁹ Η Leona Kleiner Lubienecka θυμάται επίσης πως: «*Ο Mengele ήταν αυτός που έκανε τη διαλογή. Μόλις κατέβαινε ο κόσμος από το τρένο, αυτός έδειχνε προς τα δεξιά ή τα αριστερά. Μόνο οι νεαροί, υγιείς και δυνατοί άνθρωποι μπορούσαν να επιβιώσουν. Με χώρισαν από τη μητέρα μου. Όταν είδαμε τους καπνούς από τις καμινάδες αναρωτηθήκαμε τι μπορεί να είναι και μας απάντησαν ότι ψήνονται ψωμιά για εμάς.*»⁸⁰

Έπειτα από την πρώτη διαλογή, η διαδικασία για τους αφιχθέντες κρατούμενους ήταν συγκεκριμένη: «*Οδηγηθήκαμε σε έναν τεράστιο διάδρομο όπου μας είπαν να γδυθούμε. Έπειτα ήρθε κάποιος και μας ζύρισε τα μαλλιά και στη συνέχεια μας οδήγησαν σε έναν άλλο χώρο, όπου καθίσαμε σε πάγκους περιμένοντας το μπάνιο, χωρίς να ξέρουμε αν θα βγει νερό ή αέριο*»⁸¹ περιγράφει η Lydia Tischler, ενώ η Leona Kleiner Lubienecka προσθέτει «*κάποιες παλαιότερες από εμάς κρατούμενες μας έδωσαν τις ριγέ στολές για να ντυθούμε και μας έκαναν τατουάζ τους αριθμούς μας. Ο δικός μου ήταν το 25721.*»⁸²

⁷⁸ Channel 4 news, *Holocaust survivor- Lydia Tischler- Prisoner of Auschwitz* [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=3lpTceEE3d8>].

⁷⁹ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

⁸⁰ Jewish Community Relations Council, Leona Kleiner Lubienecka [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=LEoDSi17hb0>].

⁸¹ Channel 4 news, *Holocaust survivor- Lydia Tischler- Prisoner of Auschwitz* [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=3lpTceEE3d8>].

⁸² Community Relations Council, Leona Kleiner Lubienecka [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=LEoDSi17hb0>].

1.4 Η ζωή στο στρατόπεδο

Η καθημερινότητα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης ήταν από εκ προοιμίου μια δύσκολη έως αφόρητη συνθήκη. Η Lubienicka περιγράφει την πρωινή ρουτίνα ως εξής: «Κάθε πρωί έπρεπε να ζυπνάμε στις 04.00. Ακόμη είχε σκοτάδι και κρύο, βροχή, χιόνι και οτιδήποτε σχετικό. Βγαίναμε έξω και περιμέναμε τα SS να έρθουν για καταμέτρηση, κάτι που για να πραγματοποιηθεί θα έπρεπε να ξημερώσει, οπότε περιμέναμε για ώρες. Γινόταν καταμέτρηση και εκ νέου διαλογή».⁸³

Η συνέχεια της ημέρας ήταν γεμάτη από σκληρή δουλειά κάθε είδους, υπό την επίβλεψη φυσικά των SS και των φρουρών κάθε στρατοπέδου. Εργασίες που εκτείνονταν σε μια ευρεία γκάμα καθηκόντων όπως «τα λατομεία στο Durnhau»⁸⁴, η «εργασία στους κήπους. Από εκεί μπορούσαμε καμιά φορά να κλέψουμε κάποιον καρπό, όπως αγγούρια ή πατάτες»⁸⁵, ακόμη και η ψυχαγωγία των στελεχών των ναζί, όπως παραδέχεται η γεννηθείσα το 1927 στην Βουδαπέστη Edith Eger. «Κατέληξα να χορεύω για τον Dr. Mengele, έκλεινα τα μάτια μου και φανταζόμουν ότι βρίσκομαι αλλού».⁸⁶ Οι εργασίες στο στρατόπεδο ωστόσο ενίοτε ακουμπούσαν το φάσμα του παραλόγου, όπως στην περίπτωση της Sofia Galler: «Η πρώτη μου δουλειά ήταν να συλλέγω δόντια από πτώματα πριν τα στείλουν για καύση, όλα τα χρυσά δόντια. Περπατούσα μαζί με μια γυναίκα των SS η οποία κρατούσε μια μικρή τσάντα και τα έβαζε μέσα».⁸⁷

Παράλληλα οι κρατούμενοι των στρατοπέδων γίνονταν μάρτυρες θηριωδών ενεργειών, όπως τα γενετικά πειράματα που διεξήγαγε ο Mengele ή οι σαδιστικές σε πολλές περιπτώσεις ιατρικές πρακτικές του. Ο διαβόητος μετά το τέλος του πολέμου γιατρός, ήταν –όπως αναφέρθηκε– υπεύθυνος για την διαλογή των σωματικά υγιών και εύρωστων ανθρώπων που θα στελέχωναν τις ομάδες εργασίας στα καταναγκαστικά έργα και εκείνων που κρίνονταν ακατάλληλοι για εργασία, όπως οι άρρωστοι, οι ηλικιωμένοι και τα παιδιά, που με μαθηματική ακρίβεια θα οδηγούνταν στον θάνατο μέσω των θαλάμων αερίου. Πέραν τούτου ωστόσο, ο Mengele

⁸³ Στο ίδιο.

⁸⁴ American Veterans Center, *How I survived four different Nazi Concentration Camps*, Ben Lesser [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=Ur5YTaXzhoE>].

⁸⁵ Channel 4 news, *Holocaust survivor- Lydia Tischler- Prisoner of Auschwitz* [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=3lpTceEE3d8>].

⁸⁶ Jewish Learning Institute, *I nearly died in the Holocaust. This is how I survived.*, Dr. Edith Eger [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=00MQIFEA2Hg>].

⁸⁷ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVsshc>].

πραγματοποίησε μια σειρά πειραμάτων σε ανθρώπους, με συνήθη κατάληξη τον θάνατο, ενώ δεν δίσταζε να προβεί σε ειδικές ενέργειες.⁸⁸

Οι μαρτυρίες των ανθρώπων που επέζησαν, δίνουν ένα σαφές στίγμα των ενεργειών του γιατρού των ναζί. Η Sofia Galler θυμάται πως «ένα από τα σκυλιά των ναζί είχε δαγκώσει το πόδι της μητέρας μου, η οποία προσπάθησε να συνεχίσει να περπατάει κανονικά αλλά κάποια στιγμή κατέρρευσε. Στο νοσοκομείο, ο Mengele της έκοψε το πόδι, χωρίς αναισθησία. Ήταν ο πιο κακός άνθρωπος που άκουσα ποτέ»⁸⁹, ενώ η Eva Clarke αναφέρει πως «υπήρχε μια γυναίκα έγκυος. Μόλις γέννησε, ο Mengele της έκοψε το στήθος, ώστε να αδυνατεί να θηλάσει το μωρό και να πεθάνει από την πείνα».⁹⁰

Όλα αυτά, μαζί με τη σκληρή και ατέρμονη εργασία υπό αντίξοες συνθήκες, τη πείνα, τον εγκλεισμό, τη γενικότερη ατμόσφαιρα των στρατοπέδων συγκέντρωσης, τη βία, την απαξίωση και την παντελή έλλειψη συνθηκών υγιεινής είχαν δημιουργήσει ένα «πικρό» συνονθύλευμα για τους κρατούμενους. Καθημερινά υπήρχαν νεκροί στους θαλάμους και στους προαυλούς χώρους των στρατοπέδων. Όλοι ήταν συμβιβασμένοι τόσο με την ιδέα του θανάτου, όσο και με τον ίδιο τον θάνατο. Όπως αναφέρει η γεννηθείσα το 1938 στη Gdynia της Πολωνίας, Tova Friedman, η οποία πέρασε την παιδική της ηλικία στο Auschwitz, «είχα μία συγκάτοικο και πέθανε, ήταν 12 ετών. Για μένα ήταν τόσο μεγάλη! Δεν ανησύχησα που πέθανε, μέσα μου το ήξερα. Έβλεπα σημάδια λιμοκτονίας πάνω της. Αν δεν το ζήσεις, δεν μπορείς να καταλάβεις πόση πείνα υπήρχε. Ο Θεός έμοιαζε εκείνα τα χρόνια με ένα κομμάτι ψωμί» και συμπληρώνει πως «είχα συνδέσει στο μυαλό μου τη λέξη Εβραίος με τον θάνατο, ήταν απολύτως φυσιολογικό. Ο θάνατος ήταν απλώς μια λέξη στο μυαλό των παιδιών, όπως σήμερα είναι για παράδειγμα το νηπιαγωγείο».⁹¹

Όλα αυτά είχαν δημιουργήσει σοβαρό αντίκτυπο στη ψυχολογία και τη νοοτροπία όλων των κρατούμενων, ανεξαρτήτου ηλικίας, κοινωνικής κατάστασης ή θρησκείας. Ωστόσο, τα όρια των ανθρώπων ήταν λεπτά και εύθραυστα και αναντίρρητα οι αντοχές τους δεν ήταν οι ίδιες. Όπως μαρτυρά η Sofia Galler

⁸⁸ «Γιόζεφ Μένγκελε », n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/josef-mengele> (ημ. πρόσβασης 22/12/2025)].

⁸⁹ Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

⁹⁰ Sky News, *Holocaust Survivor on how she survived with her mother in Auschwitz: Everything was down to luck*, Eva Clarke [διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=WUEbw_crNX8].

⁹¹ Interview Archive, *Tova Friedman- Extended Interview- THE THREAD Documentary Series* [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=GrRDNv56mxi>].

«υπήρχαν άνθρωποι που πηδούσαν στον ηλεκτροφόρο φράχτη του στρατοπέδου. Αυτοκτόνησαν αντί να υποφέρουν περαιτέρω».⁹²

Αλλά ακόμη και όσοι κατάφεραν να επιζήσουν, εξακολούθησαν να κουβαλούν το τραύμα των εμπειριών τους και τα επόμενα χρόνια. Το μετατραυματικό στρες (PTSD- Post Traumatic Stress Disorder) έγινε μέρος της καθημερινότητας για χιλιάδες ανθρώπους, όπως επισημαίνει από την εμπειρία της η Tova Friedman: «όταν κατέβηκα από το τρένο είδα τα σκυλιά, τους γερμανικούς ποιμενικούς. Τους κοίταξα μέσα στα μάτια και είπα στη μαμά μου ότι αυτά θα με σκοτώσουν. Ακόμη και σήμερα, που μένω κοντά σε ένα πάρκο, κάθε φορά που βλέπω να περνούν με γερμανικούς ποιμενικούς, παρότι ξέρω ότι πρόκειται για υπέροχα και πανέξυπνα σκυλιά και ότι αυτοί είναι οι γείτονές μου, νιώθω ένα τρομακτικό συναίσθημα γιατί θυμάμαι εκείνα τα σκυλιά».⁹³

Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκονται και οι αναμνήσεις της Helen Zelikovich Rieder: «Δεν ξέρω αν ντρεπόμουν που ήμουν Εβραία, αλλά μέσα μου αναρωτιόμουν γιατί έπρεπε να είμαι Εβραία. Το 1942 αρχίσαμε να φοράμε το κίτρινο αστέρι του Δαβίδ, που έγραφε Jude. Ήταν το χειρότερο πράγμα το να φοράς αυτό το αστέρι, παρ' όλο που θα έπρεπε να είμαστε περήφανοι γι' αυτό. Έκτοτε και μέχρι και σήμερα δεν φοράω τίποτα που να έχει πάνω αστέρια».⁹⁴

Αξίζει να σημειωθεί πως για πολλούς από τους επιζώντες των στρατοπέδων, οι δυσκολίες δεν τελείωναν εκεί. Στην αυγή του 1945, οπότε και η έκβαση του Πολέμου είχε ουσιαστικά κριθεί, τα SS οργάνωσαν και υλοποίησαν σε πολλές περιπτώσεις τις πορείες θανάτου, γνωστές ως death marches. Επρόκειτο για εκκενώσεις στρατοπέδων, πριν αυτά απελευθερωθούν από τις Συμμαχικές Δυνάμεις που προήλαυναν και μαζικές πορείες χιλιομέτρων υπό την μορφή οργανωμένου βαδίσματος. Ο σκοπός ήταν να παρεμποδίσουν τους κρατούμενους από το να «πέσουν» στα χέρια των Συμμάχων και κατά τη διάρκεια αυτών, κάθε απόπειρα των ανθρώπων να δραπετεύσουν, ισοδυναμούσε με την άμεση εκτέλεσή τους από τους ναζί.⁹⁵

⁹² Holocaust Centre of New Zealand, Sofia Galler [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>].

⁹³ Interview Archive, Tova Friedman- Extended Interview- THE THREAD Documentary Series [διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=GrRDNv56mxI>].

⁹⁴ USC Shoah Foundation, Helen Zelikovich Rieder [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/7026?from=search&seg=3>].

⁹⁵ «Death Marches », n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/death-marches> (ημ. πρόσβασης 22/12/2025)].

Γίνεται επομένως αντιληπτό πως η περίοδος 1933-1945 αποτέλεσε για εκατομμύρια Εβραίων μία «κόλαση επί γης», η οποία άφησε ανεξίτηλα τα σημάδια της. Οι διωγμοί και η εξόντωση κατά το Ολοκαύτωμα επηρέασαν τις ζωές όλων των Εβραίων ανεξαρτήτου προγενέστερης οικονομικής, κοινωνικής κατάστασης ή φύλου, ηλικίας ή μορφωτικού επιπέδου. Οι Εβραίοι διώχθηκαν με βαναυσότητα και αντιμετωπίστηκαν ως όντα κατώτερης έως μηδαμινής αξίας, που όφειλαν να εξοντωθούν πριν «μολύνουν» την καθαρότητα της Αρίας Φυλής. Έτσι, η καθημερινότητά τους στα χρόνια του Ολοκαυτώματος βρήκει ασθενών, κακουχιών, πείνας, βιαιότητας και φρικτών εγκλημάτων, συνθήκες από τις οποίες ήταν αδύνατο να γλιτώσουν υπό την κυριαρχία της ναζιστικής ιδεολογίας.

2. Το Ολοκαύτωμα για τους Ομοφυλόφιλους και τους Μάρτυρες του Ιεχωβά

2.1 Η περίπτωση των Ομοφυλοφίλων στο Ολοκαύτωμα

Η άνοδος του ναζιστικού κόμματος στην εξουσία τον Ιανουάριο του 1933 ανέτρεψε τη ζωή όχι μόνο των Εβραίων, αλλά και άλλων ομάδων της γερμανικής καθώς και της ευρωπαϊκής κοινωνίας. Ανάμεσα στις πληθυσμιακές ομάδες που κυνηγήθηκαν και εκδιώχθηκαν από τους ναζί ήταν και οι ομοφυλόφιλοι. Σύμφωνα με την Παράγραφο 175 του γερμανικού Ποινικού Κώδικα⁹⁶, που είχε θεσπιστεί από το 1871, κατά την οποία ολοκληρώθηκε η γερμανική ενοποίηση και δημιουργήθηκε η Γερμανική Αυτοκρατορία, ως ομοφυλοφιλική πράξη ορίζονταν «*οποιαδήποτε σεξουαλικού τύπου ενέργεια που έχει διαπραχθεί μεταξύ ατόμων του αρσενικού φύλου*».⁹⁷

Στην πραγματικότητα, η Παράγραφος 175, μπορεί να καθιστούσε την ομοφυλοφιλία ως μια ποινικά κολάσιμη πράξη, ωστόσο κατ' ουσίαν, οι ομοφυλόφιλοι στη Γερμανία δεν ένιωθαν κανέναν κίνδυνο και εξακολουθούσαν να δραστηριοποιούνται στην ερωτική τους ζωή χωρίς εμπόδια ή περιορισμούς. Ιδιαίτερα την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης (1918-1933), κατά την οποία η – ηττημένη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο- Γερμανία βίωνε μια οικονομική κρίση άνευ

⁹⁶ Northern Kentucky University, *Perspectives in History*, vol.33, 2017-18, σ. 28.

⁹⁷ «Paragraph 175 and the Nazi Campaign Against Homosexuality», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/paragraph-175-and-the-nazi-campaign-against-homosexuality> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

προηγούμενου αλλά ταυτόχρονα άνθιζε πολιτιστικά και πολιτισμικά, η ομοφυλοφιλική κοινότητα στις μεγάλες πόλεις και ιδιαίτερα στο Βερολίνο έβρισκε τις απαιτούμενες συνθήκες για να αναπτυχθεί. Αγνοώντας στην πλειονότητα των περιπτώσεων την Παράγραφο 175, η κοινότητα αποκαλούσε την Δημοκρατία της Βαϊμάρης ως τον «επίγειο ομοφυλοφιλικό παράδεισο».⁹⁸

Αυτός ο παράδεισος ευνοούσε την ανάπτυξη διαφόρων δράσεων από μεριάς της κοινότητας. Η απροκάλυπτη και δημόσια παρουσία ζευγαριών ίδιου φύλου μετατράπηκε σε συχνό φαινόμενο στην καθημερινότητα των μεγάλων αστικών κέντρων, (κάτι που δεν ίσχυε στον ίδιο βαθμό στις μικρές αγροτικές κοινωνίες της υπαίθρου) και συνέβαλε στο σχηματισμό οργανισμών, υπό την ονομασία *Freundshftsverbände* (ομάδες φιλίας). Επρόκειτο για οργανώσεις με τις οποίες οι ομοφυλόφιλοι αλλά και οι λεσβίες, ασκούσαν το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι και ενδύονταν με κοινωνικοπολιτικό χαρακτήρα. Τόποι συνάντησης της ταχεία αναπτυσσόμενης ομοφυλοφιλικής κοινότητας ήταν τα κατά τόπους «gay friendly bars», με κορωνίδα όλων το «Eldorado» στην πόλη του Βερολίνου. Την ίδια περίοδο τέθηκαν σε κυκλοφορία δημοφιλή στους ομοφυλοφίλους κύκλους έντυπα, όπως το «Die Freundshaft» από τον Karl Schultz και το «Der Eigene» από τον ακτιβιστή Adolf Brand, μέσω των οποίων γινόταν προσπάθεια «νομιμοποίησης» της ομοφυλοφιλίας στη νοοτροπία των πολιτών, αλλά και διεύρυνσης του σεξουαλικού ορίζοντα μέσω της ενημέρωσης που παρείχαν.⁹⁹

Σημείο καμπής σε όλη αυτή τη δραστηριοποίηση και την συναισθηματική ανεξαρτησία της ομοφυλοφιλικής κοινότητας αποτέλεσε η άνοδος των ναζί στην εξουσία, στις 30 Ιανουαρίου του 1933. Οι υποστηρικτές και τα στελέχη του ναζιστικού φρονήματος είχαν από νωρίς καταστήσει σαφή τη θέση τους σχετικά με την ομοφυλοφιλία, χαρακτηρίζοντάς την ως μία διαστροφή που λειτουργεί ως τροχοπέδη στην πληθυσμιακή εξέλιξη του γερμανικού φύλου και κατ' επέκταση της Αρίας φυλής. Συνεπώς, επιζητούσαν την αυστηροποίηση του «ελαστικού» νόμου που στρεφόταν κατά της ελευθερίας των σεξουαλικών προτιμήσεων. Οι πρώτες ενέργειες που έλαβαν χώρα γύρω από το εν λόγω ζήτημα, αφορούσαν το κλείσιμο όλων των

⁹⁸ Στο ίδιο.

⁹⁹ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

χώρων κοινωνικοποίησης των ατόμων (bars) και η αναστολή κυκλοφορίας των εντύπων, με την παράλληλη καταστροφή βιβλίων με σχετικό περιεχόμενο.¹⁰⁰

Παρ' όλα αυτά και παρά τις πρώτες συλλήψεις ανθρώπων που είχαν διαπράξει σεξουαλικά εγκλήματα στο παρελθόν (ως τέτοιο κρινόταν νομικά και η ομοφυλοφιλία), τα διαφορετικώς προσανατολιζόμενα σεξουαλικά πρόσωπα στη Γερμανία δεν επεδείκνυαν ιδιαίτερη ανησυχία κατά το πρώτο χρονικό διάστημα και ο λόγος οφειλόταν στον Ernst Röhm (1887-1934). Ο γεννηθείς το 1906 στο Thale της Γερμανίας Albrecht Becker, μέλος της ομοφυλοφιλικής κοινότητας, ενθυμούμενος τα πρώτα χρόνια της ναζιστικής εξουσίας αναφέρει: *«Αισθανόμασταν πολύ ασφαλείς ως gay στο τρίτο Ράιχ. Ο Röhm ήταν ομοφυλόφιλος, ήταν γνωστό αυτό. Όλοι έλεγαν πως αν αυτός το κάνει, μπορούμε κι εμείς να εκφραζόμαστε ελεύθερα. Ζούσαμε ανοικτά, χωρίς να κρύβουμε τις λέξεις μας. Ζούσαμε σαν να ήταν η ομοφυλοφιλία η κρατική θρησκεία»*.¹⁰¹

Ο Ernst Röhm ήταν προσωπικός φίλος και στενός συνεργάτης του Χίτλερ στην προσπάθεια του ναζιστικού κόμματος να αναρριχηθεί στην εξουσία κατά την περίοδο της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης. Αποτελούσε κορυφαίο στέλεχος των ναζί και ήταν ο απόλυτος ηγέτης των SA (Sturmabteilung- Τάγματα εφόδου), μιας ισχυρότατης παραστρατιωτικής οργάνωσης που δρούσε βίαια και με κάθε αθέμιτο μέσο ενίσχυε το ναζιστικό πολιτικό «κύμα». Εντούτοις, ο Röhm σεξουαλικά προσανατολιζόταν στο ίδιο φύλο και αυτό δεν περνούσε απαρατήρητο στα κλιμάκια του ναζιστικού κόμματος, αφού αντιτίθετο τόσο στην «κομματική γραμμή» που είχαν χαράξει οι ναζί, όσο και στην νοοτροπία υψηλόβαθμων στελεχών, όπως ο Himmler. Μολαταύτα, έως το 1934 ο Χίτλερ υπονόμει αυτό που στη ναζιστική ιδεολογία εκλαμβάνόταν ως «μειονέκτημα» του Röhm, τονίζοντας πως *«είναι προτιμότερος ένας γενναίος ομοφυλόφιλος από έναν δειλό ετεροφυλόφιλο»*.¹⁰²

Το καλοκαίρι του 1934 ωστόσο, ο Χίτλερ, έχοντας ανέβει στη Καγκελαρία, ένιωθε αρκετά ισχυρός, με άμεση συνέπεια την απαγκίστρωσή του από τις δυνάμεις του Röhm, τον οποίο πλέον δεν χρειαζόταν. Εν μία νυκτί ο αδερφικός φίλος και συνεργάτης είχε μετατραπεί σε ένα βαρίδι που «σκίαζε» την εικόνα του κόμματος με τον σεξουαλικό του προσανατολισμό. Η «Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών» που έλαβε χώρα στις 28 Ιουνίου αποτέλεσε το κύκνειο άσμα του Röhm και δεκάδων

¹⁰⁰ Στο ίδιο.

¹⁰¹ USC Shoah Foundation, Albrecht Becker [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/38772?from=search&seg=3>].

¹⁰² Northern Kentucky University, ό.π., σ. 29.

ακόμη ανθρώπων των SA, υπό την ανοχή του Χίτλερ. Η φήμη για απόπειρα πραξικοπήματος από πλευράς Röhm, που συνιστούσε την αφορμή για την αιματηρή νύχτα στους στρατώνες, δεν επιβεβαιώθηκε ποτέ και η ομοφυλοφιλία του ηγέτη των SA λειτούργησε ως καταλύτης για τη δράση των SS. Το γεγονός της δολοφονίας του ομοφυλόφιλου, πάλαι ποτέ στενού συνεργάτη του Χίτλερ, έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου για χιλιάδες μέλη της gay κοινότητας στη Γερμανία.¹⁰³

Ο Albrecht Becker θυμάται πως: «*διαβάσαμε τα νέα στις εφημερίδες αλλά δεν ήταν ξεκάθαρο αν ο Röhm είχε οργανώσει πραξικόπημα. Δεν πιστεύω ότι το έκανε. Απλώς ήθελαν να τον πυροβολήσουν. Από τον Ιούνιο (που συντελέστηκε η δολοφονία) ως τον Οκτώβριο, δεν συνέβη καμία αλλαγή. Έκτοτε οι ομοφυλόφιλοι διώχθηκαν και φυλακίστηκαν*».¹⁰⁴

Πράγματι, το αμέσως επόμενο διάστημα, η δίωξη των ομοφυλοφίλων από το καθεστώς κλιμακώθηκε και τον Ιούνιο του 1935, με ολοένα και πιο στέρεο το πολιτικό έδαφος κάτω από τα πόδια του Χίτλερ και του ναζιστικού κόμματος, οδηγήθηκε χρονικά η αναδιάρθρωση της «ελαστικής» Παραγράφου 175. Η νέα εκδοχή όριζε ως κατακριτέα και ποινικά κολάσιμη οποιαδήποτε πράξη οικειότητας, σεξουαλικότητας ή στενής φιλικότητας που θα προσιδίαζε σε «απρέπεια». Επιπλέον καθίστατο σαφές πως οι ποινές τελούνταν υπό αυστηροποίηση και κάθε παράβαση θα μπορούσε να επισύρει ποινή δεκαετούς κάθειρξης σε καταναγκαστικά έργα. Η ζωή των ανθρώπων της ομοφυλοφιλικής κοινότητας είχε πλέον τεθεί υπό μεγάλο κίνδυνο.¹⁰⁵

Η δίωξη των ομοφυλοφίλων έκτοτε αποτέλεσε ρουτίνα για τις αρχές των ναζί, διότι ήταν αναγκαία η καταπολέμηση του μείζονος προβλήματος που είχε θέσει δημοσίως ο Himmler, ο οποίος είχε αναλάβει «επ' ώμου» το βάρος της anti- gay προπαγάνδας: «*Αν η μάστιγα της ομοφυλοφιλίας συνεχιστεί, θα σημάνει το τέλος της Γερμανίας, του γερμανικού κόσμου όπως τον γνωρίζουμε*» ανέφερε ο Himmler το 1937 στην ομιλία του προς τους υπόλοιπους ηγέτες των SS και προσθέτοντας πως «*δύο εκατομμύρια αντρών σκοτώθηκαν υπέρ της πατρίδας στον προηγούμενο πόλεμο,*

¹⁰³ Στο ίδιο.

¹⁰⁴ USC Shoah Foundation, Albrecht Becker [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/38772?from=search&seg=3>].

¹⁰⁵ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

αν προσθέσουμε και δύο εκατομμύρια ομοφυλοφίλων, αυτό σημαίνει πως υπάρχουν Γερμανίδες γυναίκες χωρίς σύζυγο».¹⁰⁶

Για τον λόγο αυτό, ο Himmler επεδίωξε και επέτυχε την εντατικοποίηση του εντοπισμού όλων όσων στερούσαν στον γερμανικό λαό την διαίωσή του. Έτσι, υπό τις οδηγίες του, η Gestapo (Geheime Staatspolizei- μυστική κρατική αστυνομία) και η Kripo (Kriminalpolizei- αστυνομία εγκλημάτων) κήρυξαν τον «πόλεμο» στην κοινότητα και εξαπέλυαν καταδιώξεις. Στήνοντας ενέδρες σε χώρους διασκέδασης (μπαρ) αναζητούσαν άτομα, η συμπεριφορά των οποίων θα πληρούσε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και θα προσιדיάζε σε θηλυπρέπεια ή ομοφυλοφιλία. Με τον εντοπισμό των υπόπτων, οι αρχές προέβαιναν σε δημόσια σύλληψή τους, με παράλληλο στόχο των παραδειγματισμό των υπολοίπων μελών της κοινότητας.¹⁰⁷

Σε αντίθεση με τις επιδρομές, που κρίθηκαν αρκετά αναποτελεσματικές συγκριτικά με τον χρόνο και το προς διάθεσιν προσωπικό που χρειαζόταν, οι συλλήψεις μέσω των καταγγελιών αποδείχθηκαν έναν πανίσχυρο όπλο στον αγώνα του Himmler ενάντια στην ομοφυλοφιλία. Μια πληροφορία, που μετατρεπόταν σε καταγγελία, από κάποιον του κοντινού περιβάλλοντος του «παραβάτη» αρκούσε για τη σύλληψη και –συνήθως- τη καταδίκη του από τις αρχές.¹⁰⁸

Οι μυστικές υπηρεσίες των αρχών, αναζητούσαν επίμονα πληροφορίες για τους υποψήφιους ομοφυλοφίλους, ελέγχοντας οτιδήποτε θα μπορούσε να αποτελέσει ένα χρήσιμο και σαφές αποδεικτικό στοιχείο. Ο γεννηθείς το 1925 στο Torun της Πολωνίας Stefan Kosinski, έγινε μάρτυρας αυτής της διαδικασίας, όταν το γράμμα που είχε στείλει στον Willi, αυστριακό στρατιώτη με τον οποίο είχε αναπτύξει στενή σχέση, έπεσε στα χέρια των αρχών. «Προσκλήθηκα στο γραφείο του διευθυντή της αστυνομίας, ο οποίος με παρέπεμψε στη Gestapo. Μου έδειξε το γράμμα που είχα γράψει εγώ ο ίδιος. Το δικό μου γράμμα; Μα πώς; Μου είπε πως είχα γράψει γράμμα σε έναν Γερμανό στρατιώτη και το ήξερε».¹⁰⁹

Η σύλληψη ενός υποψήφιου στόχου, οδηγούσε με μαθηματική ακρίβεια στη διενέργεια ανάκρισης από τις αρχές. Η ανάκριση είχε ως απώτερο στόχο την πλήρη

¹⁰⁶ Heinrich Himmler, *Speech about homosexuality to the SS group leaders*, SS Gruppenfuehrer, February 1937.

¹⁰⁷ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

¹⁰⁸ Στο ίδιο.

¹⁰⁹ USC Shoah Foundation, Stefan Kosinski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5261?from=search&seg=2&mm=sub>].

κατάθεση του ατόμου, με την αποδοχή των κατηγοριών αλλά και την παράδοση ονομάτων της κοινότητας με τα οποία διατηρούσε επαφή για περαιτέρω έρευνα και συλλήψεις. Στις πλείστες των περιπτώσεων η ομολογία και η λήψη πληροφοριών περνούσαν μέσα από έναν ατέρμονο κύκλο βίας και βασανιστηρίων, με βαριές συνέπειες για τους ανακρινόμενους σε σωματικό και ψυχολογικό επίπεδο.¹¹⁰

Το αυτό έμελλε να συμβεί και στην περίπτωση του Stefan Kosinski. Ο Πολωνός στην ευαίσθητη εφηβική ηλικία των 17 ετών κλήθηκε να αντιμετωπίσει τη σκληρότητα και τη βαναυσότητα της ανάκρισης από τους ανθρώπους της Gestapo. Όπως θυμάται ο ίδιος: *«Μου ζητούσαν να μην κλαίω και να μην παίζω θέατρο. Ήθελαν να μάθουν όσο γίνεται περισσότερα. Ήθελαν να μάθουν πού γνώρισα τον Willi. Τους εξήγησα αλλά δεν ήταν αρκετό. Ήρθαν στην αίθουσα δύο άτομα με ζώνες και με χτύπησαν. Με χτύπησαν όπως δεν με έχουν χτυπήσει ξανά»* και συνεχίζει λέγοντας πως: *«δεν μπορούσα να αναπνεύσω, δεν μπορούσα να μιλήσω. Προσπαθούσαν με ψευδείς κατηγορίες να μου προσάψουν πράγματα. Μου είπαν ότι κάποιος, τον οποίο δεν ήξερα, δήλωνε πως με είχε συναντήσει»*.¹¹¹

Οι ανακρίσεις ενίοτε ήταν σύντομες, όταν ο «παραβάτης» ήταν πρόθυμος να συνεργαστεί. Ωστόσο στις περισσότερες περιπτώσεις, φαίνεται πως οι πληροφορίες που έπαιρναν οι αρχές κατά την ανάκριση δεν θεωρούνταν αρκετές και η βία συνεχιζόταν. Ο Stefan Kosinski αναφέρει πως: *«κάθε φορά που έλεγα πως δεν θυμάμαι, με χτυπούσαν ξανά. Αυτή η διαδικασία συνεχίστηκε για 2-3 εβδομάδες, καθημερινά. Ήμουν τόσο κουρασμένος και άρρωστος. Υποσχέθηκα ότι θα υπογράψω τα πάντα, ακόμη και για τον θάνατό μου. Δεν άντεχα άλλο αυτό το μαρτύριο»*. Δεν ήταν λίγες οι φορές που οι ανακρινόμενοι υποχρεώνονταν να ομολογήσουν και να υπογράψουν για παραβάσεις που δεν είχαν διαπράξει, υπό το βάρος της σωματικής εξάντλησης από τα βασανιστήρια. Ο Stefan Kosinski παραδέχεται πως: *«μου έδωσαν να υπογράψω δύο χαρτιά, το έκανα με κλειστά μάτια, δεν ήξερα τι έγραφαν»*.¹¹²

Η εκτεταμένη κινητοποίηση των αρχών υπό την καθοδήγηση του Himmler είχε επιφέρει σημαντικά αποτελέσματα. Υπολογίζεται πως στα χρόνια του ναζιστικού καθεστώτος οι συλλήψεις πιθανών ομοφυλοφίλων άγγιξαν τις 100.000, με το σχεδόν

¹¹⁰ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

¹¹¹ USC Shoah Foundation, Stefan Kosinski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5261?from=search&seg=2&mm=sub>].

¹¹² Στο ίδιο.

50% αυτών να οδηγούνται σε καταδίκη.¹¹³ Η πλειονότητα αυτών προέκυψε μετά από επίμονες ανακρίσεις και επετεύχθη κατά την περίοδο 1933-1940, οπότε και είχε κορυφωθεί η δίωξή τους με τις επιδρομές, τις καταγγελίες και τις ανακρίσεις. Με την έναρξη του πολέμου και την ανάγκη για πλήρωση των στρατιωτικών μετώπων, η επικήρυξη της ομοφυλοφιλικής κοινότητας πέρασε σε δεύτερη μοίρα. Από το 1941 έως το 1944, οι καταδίκες μειώθηκαν στο ένα τρίτο (περίπου 12.000 άνδρες).¹¹⁴

Όσον αφορά τις τιμωρίες που προέβλεπαν οι καταδίκες βάσει της αναθεωρημένης Παραγράφου 175, αυτές περιορίζονταν σε καταναγκαστικά έργα, φυλακίσεις και σπανιότερα εκτοπίσεις στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, ενώ σε ορισμένες περιπτώσεις επιλέχθηκε η ποινή του ευνουχισμού. Ο τελευταίος μάλιστα αποτέλεσε διαπραγματευτικό όπλο της γερμανικής Δικαιοσύνης, αφού οι κρατούμενοι μπορούσαν να κάνουν χρήση του δικαιώματός τους για μειωμένη ποινή φυλάκισης, αν έδιναν την σαφή συγκατάθεσή τους για εθελούσιο ευνουχισμό.¹¹⁵

Για εκείνους που καλούνταν να εκτίσουν την ποινή που τους είχε επιβληθεί, οι συνθήκες της ζωής τους άλλαξαν ριζικά. Οι κρατούμενοι στις φυλακές έρχονταν αντιμέτωποι με την υποτίμηση, τον χλευασμό, την απομόνωση και τη βία από τους συγκρατούμένους τους ή τους φύλακες. Ο Stefan Kosinski, που μετά την ομολογία του στην ανάκριση μεταφέρθηκε στη φυλακή ως σεξουαλικός παραβάτης βάσει της Παραγράφου 175, περιγράφει: *«με αποκαλούσαν pedo (ατιμωτικός χαρακτηρισμός για τους ομοφυλοφίλους), μου φέρονταν πολύ άσχημα. Αν ήμουν κλέφτης ή δολοφόνος, θα με αποδέχονταν, αλλά αυτό όχι. Η αλήθεια είναι πως εκεί δεν με χτύπησαν, αλλά με απομόνωναν, με έδιωχναν μακριά γιατί, σύμφωνα με τα λεγόμενά τους, εξέπεμπα διαφορετική μυρωδιά. Καθόμουν στη γωνία και άκουγα τους υπόλοιπους να μιλούν. Κάθε μέρα φαινόταν ατελείωτη»*.¹¹⁶

«Στις 5 Νοεμβρίου του 1944 με οδήγησαν σε δίκη σε ένα χώρο δικαστηρίου που επικοινωνούσε με τη φυλακή του Torun. Είδα τη μητέρα μου να κάθεται εκεί. Άρχισαν να μου φωνάζουν πως πρέπει να τιμωρηθώ και να απομονωθώ, γιατί είμαι υπεύθυνος

¹¹³ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

¹¹⁴ Northern Kentucky University, ό.π., σ. 29.

¹¹⁵ «Gay men under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/gay-men-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

¹¹⁶ USC Shoah Foundation, Stefan Kosinski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5261?from=search&seg=2&mm=sub>].

για την ανηθικοποίηση (*demoralization*) του γερμανικού στρατού. Όχι μόνο ενός στρατιώτη, αλλά ολόκληρου του στρατού. Με αποκάλεσαν Πολωνή πόρνη και μου ανακοίνωσαν πως πρέπει να τιμωρηθώ για 5 χρόνια. Όλα αυτά μπροστά στη μητέρα μου». ¹¹⁷

Πράγματι, οι ναζί προσπάθησαν να αποτρέψουν την εμφάνιση ομοφυλοφιλικών φαινομένων ή διαθέσεων εντός των στρατιωτικών κοιτώνων, που θα έβλαπταν την εικόνα και τη φήμη του Ράιχ. Από το 1941 είχε θεσμοθετηθεί η θανατική ποινή για τους σεξουαλικούς παραβάτες του στρατού, ωστόσο στις περισσότερες περιπτώσεις οι υποθέσεις έκλεισαν χωρίς καταδίκες, λόγω της «ασημαντότητας» των γεγονότων ή λόγω της αδυναμίας «φυσιολογικής» σεξουαλικής εκτόνωσης κατά την παρουσία στο μέτωπο. ¹¹⁸

Αντίθετα, για τους καταδικασμένους ομοφυλόφιλους –μη υπηρετούντες– πολίτες που είχαν σταλεί στα κατά τόπους στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως το Auschwitz, το Dachau, το Buchenwald, το Sachsenhausen ή το Graudenz, οι συνθήκες αντιμετώπισης ήταν πολύ διαφορετικές. Φορώντας το διακριτικό ροζ τρίγωνο, σήμα κατατεθέν των παραβατών της Παραγράφου 175, οι ομοφυλόφιλοι βίωναν έναν καθημερινό εφιάλτη στην κοινωνία των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Ο φόβος του στιγματισμού σε περίπτωση κοινωνικών συναναστροφών, έκανε τους υπόλοιπους κρατούμενους απόμακρους και κατά συνέπεια τους ομοφυλόφιλους απομονωμένους. Ακόμη και η διάδραση μεταξύ ομοφυλοφίλων ήταν κάτι ουτοπικό, αφού πάντα υπήρχε η δαμόκλειος σπάθη της τιμωρίας από τους φρουρούς με την κατηγορία της απρεπούς οικειότητας. ¹¹⁹

Αλλά και πέρα από τη μοναξιά της πλήρους κοινωνικής απομόνωσης, οι ομοφυλόφιλοι έπρεπε να αντιμετωπίσουν τη συχνή ταπείνωση από συγκρατούμενους και φρουρούς, τη βία και τη σκληρή καταναγκαστική εργασία που τους ανατίθετο. Η γεννηθείσα στο Όλομουτς της Τσεχοσλοβακίας το 1927, Εβραία, Kitty Fischer, που είχε σταλεί στο Auschwitz- Birkenau, θυμάται τη συμπτωματική γνωριμία της με ομοφυλόφιλο συγκρατούμενό της: «είχε έρθει να καθαρίσει τις ακαθαρσίες από τις τουαλέτες. Ήθελα να τον διώξω γιατί δεν ήθελα να με δει γυμνή, γι' αυτό τον ρώτησα τι

¹¹⁷ Στο ίδιο.

¹¹⁸ Northern Kentucky University, ό.π., σ. 31.

¹¹⁹ Rüdiger Lautmann, *Homosexuals and the Holocaust: Gay Prisoners in the concentration camps*, Jewish Virtual Library [διαθέσιμο στο: <https://www.jewishvirtuallibrary.org/gay-prisoners-in-the-concentration-camps> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

είναι το ροζ τρίγωνο στη στολή του. Όταν μου απάντησε πως είναι gay, δεν είχα ιδέα περί τίνος πρόκειται. Πίστευα πως ήταν κάποια θρησκεία, αλλά μου εξήγησε.»¹²⁰

Μέσα από τη σύντομη συζήτηση τους, που εξελίχθηκε σε φιλία για το λίγο διάστημα συγκράτησής τους, η Kitty Fischer αντιλήφθηκε τη σκληρότητα των Γερμανών απέναντι στους ομοφυλοφίλους: «είχε σταλεί στο Dachau και έπειτα στο Auschwitz, ήδη από το 1940, 4 χρόνια πριν τον γνωρίσω. Ήταν Γερμανός ζωγράφος από το Μόναχο και η δουλειά που του είχε ανατεθεί ήταν να καθαρίζει ακαθαρσίες με μία βούρτσα και έναν κουβά για 7 μέρες την εβδομάδα και 10 ώρες τη μέρα. Αυτή ήταν αντιμετώπιση Γερμανών προς Γερμανό!».¹²¹

Πράγματι, στην περίπτωση της ομοφυλοφιλίας, ήταν μικρές οι διαφορές στην αντιμετώπιση των Γερμανών συγκριτικά με τις υπόλοιπες εθνικότητες, παρά την αρχική αισιοδοξία που έτρεφαν οι κρατούμενοι για το αντίθετο. Συνολικά, η μοίρα των ομοφυλοφίλων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης σφραγίστηκε βάνουσα σε πολλές περιπτώσεις, ανεξαρτήτου θρησκείας ή εθνικότητας. Οι σεξουαλικοί παραβάτες συμμετείχαν σε γενετικά πειράματα, υπέστησαν υποχρεωτικούς ευνουχισμούς και έγιναν θύματα δολοφονιών. Όλα αυτά, συνεπικουρούμενα από την εξάντληση και τη πείνα, συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός πολύ υψηλού δείκτη θνησιμότητας αναλογικά με τον πληθυσμό τους.¹²²

Στον αντίποδα, η μοίρα των ομοφυλόφιλων γυναικών διέφερε αρκετά, αφού οι σεξουαλικές παραβάσεις της Παραγράφου 175 αναφέρονταν αποκλειστικά στο αρσενικό φύλο. Οι λεσβίες ήταν πρωτίστως γυναίκες και αποτελούσαν το «μέσο» αναπαραγωγής και διαιώνισης του γερμανικού έθνους και κατ' επέκταση της Αρίας φυλής. Συνεπώς, ο απώτερος στόχος ήταν η μητρότητα και κατά τη ναζιστική αντίληψη, με τον εύκολο τρόπο της πειθούς ή τον δύσκολο τρόπο του εξαναγκασμού (βιασμοί), ακόμη και οι ομοφυλόφιλες γυναίκες θα εκπλήρωναν το «πεπρωμένο» τους.¹²³

Το Ολοκαύτωμα στην περίπτωση των ομοφυλοφίλων συχνά υποσκελίζεται και δεν αντιμετωπίζεται με τη δέουσα προσοχή, όπως συμβαίνει με την αντίστοιχη περίπτωση των Εβραίων. Ωστόσο, το τέλος του Πολέμου επέφερε μια συλλογική

¹²⁰ USC Shoah Foundation, Kitty Fischer [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/1677?from=search&seg=26>].

¹²¹ Στο ίδιο.

¹²² Northern Kentucky University, ό.π., σ. 32.

¹²³ «Lesbians under the Nazi regime», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/lesbians-under-the-nazi-regime> (ημ. πρόσβασης: 22/12/2025)].

δικαίωση για τα θύματα των Εβραίων, μαζί με την παγκόσμια κατακραυγή των θυτών, κάτι που στην περίπτωση των θυμάτων της ομοφυλοφιλικής κοινότητας δεν συμβαίνει. Οι διακρίσεις σε βάρος των ομοφυλοφίλων συνεχίστηκαν και μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και της πτώσης του ναζιστικού καθεστώτος, αφού η Παράγραφος 175 διατηρήθηκε τόσο στη Δυτική, όσο και στην Ανατολική Γερμανία, έως ότου αποσύρθηκε από το γερμανικό ποινικό κώδικα οριστικά το 2002.¹²⁴

2.2 Το Ολοκαύτωμα και η περίπτωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά

Άλλη μία ομάδα ανθρώπων που διώχθηκε κατά τα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας και θρήνησε θύματα ανάμεσα στα μέλη της, είναι οι Μάρτυρες του Ιεχωβά (Jehova's Witnesses). Η αιρετική αυτή κοινότητα ζούσε ελεύθερη στις κοινωνίες της εποχής, αντιμετωπίζοντας ενίοτε τη δυσαρέσκεια των θρησκόληπτων (μεταξύ άλλων οι Καθολικοί και οι Ορθόδοξοι), αλλά ζώντας παράλληλα μια φυσιολογική ζωή, χωρίς να αισθάνονται κίνδυνο στις καθημερινές τους επαφές. Ο γεννηθείς στο Lodz της Πολωνίας το 1916, Victor Schnell, Μάρτυρας από το 1922 αλλά βαπτισμένος το 1937, θυμάται πως μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1930: *«Οι Πολωνοί δεν συμπαθούσαν την κοινότητά μας γιατί ήταν πιστοί Καθολικοί. Προσπαθούσαν να μας δυσκολέψουν τη ζωή, κυρίως την δυνατότητά μας να προσηλυτίσουμε καινούργιο κόσμο. Συνέβησαν και σε μένα κάποια δυσάρεστα περιστατικά. Βγαίναμε ως νεαρή ομάδα στα χωριά γύρω από την πόλη μας για να μιλήσουμε για θέματα της πίστης. Μερικές φορές συνέβαινε κάποιες Καθολικές γυναίκες να μας επιτίθενται. Έπρεπε να τρέξουμε»*.¹²⁵

Οι πραγματικές δυσκολίες ωστόσο για την κοινότητα ξεκίνησαν με την άνοδο του Χίτλερ και των ναζί γενικότερα στην εξουσία το 1933. Ο λόγος για τον οποίο στοχοποιήθηκαν οι Μάρτυρες του Ιεχωβά από τους ναζί δεν έγκειται σε κάποιο βιολογικό ή γονιδιακό παράγοντα όπως συνέβη στις περιπτώσεις των Εβραίων ή των Ρομά, αλλά στην ίδια την κοσμοθεωρία των πιστών της εν λόγω αίρεσης. Συγκεκριμένα, εκ πεποιθήσεως οι Μάρτυρες δήλωναν πιστοί μόνο στην επουράνια βασιλεία του Ιεχωβά και αρνούσαν οποιαδήποτε κοσμική εξουσία, εν προκειμένω τη ναζιστική, κάτι που προκαλούσε εμπόδια στα σχέδια της κυβέρνησης. Παράλληλα τα

¹²⁴ Northern Kentucky University, ό.π., σ. 34.

¹²⁵ USC Shoah Foundation, Victor Schnell [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/35030?from=search>]

μέλη της κοινότητας απέκλειαν οποιαδήποτε πιθανότητα χαιρετισμού σε σύμβολα όπως οι σημαίες ή ο ίδιος ο Χίτλερ, καθώς και την συμμετοχή σε πόλεμο, αφού η άρνηση οπλοφορίας, πόσο μάλλον για μιλιταριστικούς σκοπούς, είναι εκ των ων ουκ άνευ στη συνείδηση των ιδίων.¹²⁶

Όπως αναφέρει ο γεννηθείς στο Luckau της Γερμανίας το 1925, Rudolf Graichen: «Ο Χίτλερ ανέβηκε στην εξουσία στα τέλη Ιανουαρίου 1933. Μέσα σε μόλις δύο μήνες οι Μάρτυρες του Ιεχωβά είχαν απαγορευτεί. Κατέλαβαν όλες τις τοποθεσίες των Μαρτύρων στο Μαγδεμβούργο, δήμευσαν τις περιουσίες τους και αυτό ήταν μόνο το πρώτο βήμα. Δεν θεωρούσαν τους Μάρτυρες ως υπανθρώπους όπως τους Εβραίους, αλλά περισσότερο ως φανατικούς, πρωτίστως όμως Γερμανούς και Άριους».¹²⁷ Πράγματι, αυτό ήταν το πρώτο βήμα στις διώξεις των Μαρτύρων, οι οποίες εντάθηκαν από το 1935. Τον Απρίλιο με κάθε επισημότητα σε νομικό επίπεδο η κοινότητα κατέστη παράνομη, ενώ ταυτόχρονα έλαβαν χώρα και οι πρώτες συλλήψεις Μαρτύρων, όταν αρνήθηκαν να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία, η οποία μόλις είχε καταστεί εκ νέου υποχρεωτική, παραβιάζοντας τη Συνθήκη των Βερσαλλιών.¹²⁸ Όταν τις συλλήψεις ακολουθούσαν καταδίκες, οι ποινές εκτίονταν σε φυλακές ή ακόμη και σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, αποτελώντας έτσι από τους πρώτους κρατούμενους των τοποθεσιών αυτών.¹²⁹

Την ίδια περίοδο, όπως ακριβώς συνέβη και με την περίπτωση των ομοφυλοφίλων, η Gestapo ξεκίνησε τις έρευνες και τον καταρτισμό, μέσω πληροφοριών, μητρώων με τα στοιχεία όλων των γνωστών αλλά και υπόπτων Μαρτύρων. Για την αποτελεσματικότερη μάλιστα συλλογή πληροφοριών, η Gestapo ξεκίνησε να χρησιμοποιεί κατασκόπους, οι οποίοι προσποιήθηκαν τα μέλη της κοινότητας και αξιολογούσαν κεκαλυμμένα τους ανίδεους Μάρτυρες.¹³⁰ Αυτό επιβεβαιώνεται και στα λόγια του Victor Schnell: «Ένας αριθμός ανθρώπων από τη Γερμανία εγκαταστάθηκε εδώ στην Πολωνία για δουλειές. Εμείς, ως Γερμανοί, τους

¹²⁶ Jewish Virtual Library, *Non- Jewish victims of the Holocaust: Jehova's Witnesses* [διαθέσιμο στο: <https://jewishvirtuallibrary.org/history-wing/modern-jewish-history/nazi-persecution-and-the-holocaust-victims-and-rescuers/jehovah-s-witnesses-in-the-holocaust> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹²⁷ USC Shoah Foundation, Rudolf Graichen [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/54897?from=search>].

¹²⁸ Jewish Virtual Library, *Non- Jewish victims of the Holocaust: Jehova's Witnesses* [διαθέσιμο στο: <https://jewishvirtuallibrary.org/history-wing/modern-jewish-history/nazi-persecution-and-the-holocaust-victims-and-rescuers/jehovah-s-witnesses-in-the-holocaust> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹²⁹ «Nazi persecution of Jehova Witnesses», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-persecution-of-jehovahs-witnesses> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹³⁰ Στο ίδιο.

γνωρίσαμε και μπορούσαμε να μιλάμε φιλικά μαζί τους. Είχαμε όμως ένα προαίσθημα ότι πρόκειται για κατασκόπους που θα τα αναφέρουν όλα στη Gestapo. Και αυτό ακριβώς έκαναν».¹³¹

Η έναρξη του Πολέμου τον Σεπτέμβριο του 1939 επέκτεινε το ρήγμα των ναζί με τους Μάρτυρες του Ιεχωβά και κλιμάκωσε περαιτέρω την δίωξή τους. Οι συλλήψεις επεκτάθηκαν και στις κατακτηθείσες περιοχές του Ράιχ και οι κρατούμενοι στις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης πολλαπλασιάστηκαν. Ταυτόχρονα όμως πολλαπλασιάστηκαν και οι απόπειρες διαπραγματεύσεων των αρχών με τους Μάρτυρες. Συχνότατα, οι αρχές των ναζί ζητούσαν από τους καθ' ομολογίαν Μάρτυρες του Ιεχωβά να υπογράψουν μια δήλωση μετανοίας και απόρριψης των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων, με αντάλλαγμα την πλήρη απαλλαγή τους. Στις πλείστες των περιπτώσεων, η προσήλωση των Μαρτύρων στην κοσμοθεωρία που είχαν επιλέξει επικρατούσε και η προσφορά δεν γινόταν αποδεκτή.¹³²

Ο γεννηθείς το 1920 στο Velden της Αυστρίας Franz Wohlfahrt, βαπτισμένος Μάρτυρας από το 1935 αναφέρει πως: *«ζήτησαν από τον πατέρα μου να υπογράψει το χαρτί και όταν εκείνος αρνήθηκε, τον καταδίκασαν σε θάνατο. Του έδωσαν όμως διορία ενός μήνα να αλλάξει γνώμη και να σωθεί, βέβαια εκείνος δεν το έκανε. Μεταφέρθηκε στο Βερολίνο και από εκεί λάβαμε ένα γράμμα ότι σε δύο ημέρες πρόκειται να αποκεφαλιστεί, όπερ και εγένετο».*

Αλλά και ο ίδιος είχε αρκετές φορές την ίδια εμπειρία, όταν βρέθηκε στη φυλακή αρνούμενος να συμμετάσχει σε στρατιωτική εκπαίδευση στο Dietersdorf: *«κάθε βράδυ ερχόταν κάποιος να με πείσει να αλλάξω γνώμη λέγοντάς μου ότι σπαταλώ τη ζωή μου, μα δεν το έκανα»* και συνεχίζει: *μου είπαν πως θα κατακτήσουν τον κόσμο και θέλουν να γίνω κι εγώ μέρος αυτού, είναι ανόητο να συνεχίσω σε αυτόν τον δρόμο. Μου ζήτησαν να παραδοθώ γιατί ήθελαν να σώσουν τη ζωή μου. Εγώ απάντησα πως τους ευχαριστώ πολύ αλλά θα προτιμούσα να χάσω τη ζωή μου από το να στερήσω τη ζωή από άλλους».*¹³³

¹³¹ USC Shoah Foundation, Victor Schnell [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/35030?from=search>].

¹³² «Nazi persecution of Jehova Witnesses», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-persecution-of-jehovahs-witnesses> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹³³ USC Shoah Foundation, Franz Wohlfahrt [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/28349?from=search>].

Ιδιαίτερα σπάνιες ήταν οι περιπτώσεις Μαρτύρων που ενέδωσαν και υπέγραψαν τις δηλώσεις μετανοίας, για τους δικούς τους προσωπικούς λόγους. Οι άνθρωποι αυτοί πράγματι απαλλάχθηκαν από οποιεσδήποτε κατηγορίες και επέστρεψαν στα σπίτια τους. Μία τέτοια περίπτωση περιγράφει ο Rudolf Graichen: «Ο πατέρας μου, δυστυχώς, ήταν από τους λίγους ανθρώπους που υπέγραψαν το χαρτί. Με στενοχωρεί, αλλά είναι η πραγματικότητα».¹³⁴

Αυτή η επίμονη προσήλωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά στον θρησκευτικό ηγέτη τους, αποτέλεσε αντικείμενο θαυμασμού από τον Himmler στα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας. Ο Himmler καλούσε τους στρατιώτες του να επιδείξουν την ίδια ατσάλινη αφοσίωση στον δικό τους ηγέτη, τον Χίτλερ για να «χαλυβδώσουν» το εθνικοσοσιαλιστικό καθεστώς.¹³⁵ Γενικότερα, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά απολάμβαναν του σεβασμού των ναζί σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μειονότητες ή κοινότητες που διώκονταν, γι' αυτό και καταβάλλονταν μεγάλες προσπάθειες για να επιτευχθεί η μετάνοιά τους. Αυτό προέκυπτε από το γεγονός πως εν γένει επρόκειτο για έντιμους ανθρώπους, νηφάλιους και σταθερούς στις απόψεις τους. Επίσης, βάσει κοσμοθεωρίας και νοοτροπίας, είχαν αποκλείσει το ενδεχόμενο δραπέτευσης, κάτι που ενθάρρυνε την σύναψη καλών και βασισμένων στην εμπιστοσύνη σχέσεων με τα στελέχη των ναζί, τηρουμένων πάντα των αναλογιών.¹³⁶

Η εμπιστοσύνη αυτή εκφράστηκε πολλές φορές μέσα στις φυλακές ή τα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Σε αρκετές περιπτώσεις στα στελέχη των SS επέλεξαν κρατούμενους Μάρτυρες ως υπηρέτες στις προσωπικές τους οικίες. Ο Victor Schnell θυμάται πως: «στο *Auschwitz* ήμασταν τότε 12 Μάρτυρες. Κάποιες από τις γυναίκες δούλευαν ως υπηρέτριες σε σπίτια των SS. Η Αδελφή Apt δούλεψε υπηρέτρια στο σπίτι του Mengele.»¹³⁷ Από τη δική του εμπειρία, ο Franz Wohlfahrt αναφέρει: «είχα γνωρίσει ένα υψηλόβαθμο στέλεχος που με είχε πάρει για να του βάζω το σπίτι. Με συμπαθούσε και με φρόντιζε» για να προσθέσει αργότερα, κατά την απελευθέρωση, όταν οι Αμερικανοί στρατιώτες πλησίαζαν το στρατόπεδο πως: «ο διευθυντής μου

¹³⁴ USC Shoah Foundation, Rudolf Graichen [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/54897?from=search>]

¹³⁵ Jewish Virtual Library, *Non- Jewish victims of the Holocaust: Jehova's Witnesses* [διαθέσιμο στο: <https://jewishvirtuallibrary.org/history-wing/modern-jewish-history/nazi-persecution-and-the-holocaust-victims-and-rescuers/jehovah-s-witnesses-in-the-holocaust> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹³⁶ «Nazi persecution of Jehova Witnesses», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/nazi-persecution-of-jehovahs-witnesses> (ημ. πρόσβασης: 27/12/2025)].

¹³⁷ USC Shoah Foundation, Victor Schnell [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/35030?from=search>].

*είπε να προσέχω πολύ, γιατί ο ίδιος έχει καταβάλλει μεγάλη προσπάθεια για να με προστατεύσει και να κρατηθώ ζωντανός».*¹³⁸

Σε γενικές γραμμές, η κράτηση των Μαρτύρων του Ιεχωβά τόσο στις φυλακές όσο και στα στρατόπεδα συγκέντρωσης (διακριτικό τους το μωβ τρίγωνο), έγινε με πολύ ευνοϊκότερες συνθήκες και προϋποθέσεις από άλλες ομάδες, προεξαρχόντων των Εβραίων. Όπως έγινε αντιληπτό, συχνά τους ανέθεταν ελαφρύτερες εργασίες, η βία δεν αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας (χωρίς να εκλείπει εντελώς) και παράλληλα, όπως περιγράφει ο Victor Schnell: *«κάθε απόγευμα μετά τη δουλειά βρισκόμασταν με τους υπόλοιπους της κοινότητας, διαβάζαμε τη Βίβλο και συζητούσαμε».*¹³⁹ Αυτό δεν σημαίνει πως δεν βίωσαν εξίσου τις συνθήκες πείνας, εξαθλίωσης, ασθενειών, ψυχολογικής φθοράς και όλων των υπόλοιπων που συναπάρτιζαν τη ζωή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Χαρακτηριστικά ο Schnell περιγράφει: *«συμφωνώ απολύτως με όλα όσα έχω διαβάσει αργότερα, σε βιβλία, για το Auschwitz».*¹⁴⁰ Η λήξη του Πολέμου βρήκε τους Μάρτυρες να επιστρέφουν στην καθημερινότητά τους, μαζί με όλες τις αναμνήσεις και τις εμπειρίες τους.

Συνολικά, το Ολοκαύτωμα αποτέλεσε μια σκληρή εμπειρία, τόσο για τους ομοφυλόφιλους που διώχθηκαν, όσο και για τους Μάρτυρες του Ιεχωβά. Οι πρώτοι έγιναν αντικείμενα βάνουσης βιαιότητας σε αρκετές περιπτώσεις από τα SS και τους φρουρούς των στρατοπέδων, υπό τις οδηγίες του Himmler, κακοποιήθηκαν λεκτικά και σωματικά, ενίοτε μέχρι θανάτου, βιάστηκαν, ενώ βίωσαν και τον κοινωνικό αποκλεισμό, με όλες τις ψυχολογικές προεκτάσεις που αυτός επιφέρει, πολλώ δε μάλλον υπό το καθεστώς του εγκλεισμού στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Η «τιμωρία» τους όφειλε να είναι παραδειγματική προς αποφυγή εμφάνισης αντίστοιχων σεξουαλικών προτιμήσεων και σε άλλους.

Στην περίπτωση των Μαρτύρων του Ιεχωβά, οι αρχές έδρασαν με λιγότερη αυστηρότητα και προσπάθησαν ανά τακτά χρονικά διαστήματα να μεταβάλλουν τη νοοτροπία των συλληφθέντων. Επειδή οι Μάρτυρες δεν διώχθηκαν με φυλετικά κριτήρια, αλλά λόγω της άρνησής τους να υποταχθούν στις ναζιστικές αρχές και εντολές, είχαν τη δυνατότητα να γλιτώσουν, πράγμα αδύνατο για τους Εβραίους ή τους ομοφυλόφιλους. Έτσι, ο Himmler και τα SS μεταχειρίστηκαν την υπόθεση των

¹³⁸ USC Shoah Foundation, Franz Wohlfahrt [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/28349?from=search>].

¹³⁹ USC Shoah Foundation, Victor Schnell [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/35030?from=search>].

¹⁴⁰ Στο ίδιο.

Μαρτύρων με μεγαλύτερη αβρότητα –τηρουμένων των συνθηκών-, χωρίς βέβαια να εκλείπει η βία και η ανάγκη για τιμωρία των ενόχων.

Εντούτοις και οι δύο περιπτώσεις ανήκουν στην ίδια κατηγορία, συγκριτικά με τους Εβραίους, αφού, θεωρητικά, υπήρχε πεδίο «μεταστροφής» και «εξαγνισμού». Η δίωξη των τελευταίων ωστόσο συνιστούσε μια εκ των ων ουκ άνευ «υποχρέωση» των ναζιστών απέναντι στη γερμανική φυλή, με μοναδικό κριτήριο τη φυλετική κατωτερότητα και υπό την «επήρεια» του ρατσιστικού «πυρετού» που απέπνεε η ναζιστική ιδεολογία. Για τον λόγο αυτό, η δίωξη των Εβραίων πήρε πολύ μεγαλύτερες διαστάσεις, σε έκταση, βιαιότητα και μεθόδους πραγμάτωσης και μετεξελίχθηκε σε εξόντωση, μέσω της Τελικής Λύσης, κάτι που δεν συνέβη ούτε με την ομοφυλοφιλική κοινότητα, ούτε με εκείνη των Μαρτύρων του Ιεχωβά.

3. Το Ολοκαύτωμα για Ρομά, Πολιτικούς Κρατουμένους και Γερμανούς

3.1 Η Περίπτωση των Ρομά

Μία από τις μειονότητες που διώχθηκαν έντονα στα χρόνια της ναζιστικής κυριαρχίας ήταν οι Ρομά ή Τσιγγάνοι (Zigeuner), ένας παραδοσιακά νομαδικός λαός της Ασίας που με το πέρασμα των αιώνων και της διαρκούς μετανάστευσης, είχε εγκατασταθεί σε πολλές ευρωπαϊκές επαρχίες, μεταξύ άλλων και στη Γερμανία. Οι Ρομά εντάχθηκαν στη «μαύρη λίστα» των εθνικοσοσιαλιστών που τους κατέτασσε στους αποκαλούμενους «υπανθρώπους» (Untermenschen), και επεδίωξε τον αφανισμό τους, όπως συνέβη και στην περίπτωση των Εβραίων.¹⁴¹ Οι Ρομά εντάχθηκαν στην κατηγορία των υπανθρώπων και των «αντικοινωνικών», βάσει της ρατσιστικής ιδεολογίας των ναζί και της φυλετικής και κοινωνικής κατωτερότητάς τους, ενώ θεωρήθηκαν κοινότητα αρκετά «επιρρεπής στο έγκλημα».¹⁴² Έτσι, κρίθηκαν επικίνδυνοι για την καθαρότητα της Αρίας Φυλής και προωθήθηκε η ιδέα της καταστολής ή εξόντωσής τους.¹⁴³

¹⁴¹ «Roma gypsies in prewar Europe», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/roma-gypsies-in-prewar-europe> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

¹⁴² Karola Fings, Herbert Heuss, Frank Sparing, *Οι Σίντι και οι Ρομά υπό το ναζιστικό καθεστώς*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998, σ. 30.

¹⁴³ «Γενοκτονία των Ευρωπαίων Ρομά (Τσιγγάνων), 1939-1945», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

Στην πραγματικότητα η κοινότητα των Ρομά αντιμετώπιζε την καχυποψία και τις διακρίσεις ήδη πριν τη χιτλερική άνοδο, όχι μόνο στη Γερμανία αλλά πανευρωπαϊκά. Οι βαυαρικές αρχές είχαν ξεκινήσει τον καταρτισμό ενός μητρώου που συμπεριελάμβανε τα στοιχεία των μελών της κοινότητας από τα τέλη του 19^{ου} αι. και είχε οργανώσει τις πρώτες αστυνομικές κινητοποιήσεις εναντίον των Ρομά, ενώ και η ίδια η κοινωνία πολλές φορές τους θεωρούσε ανεπιθύμητους. Ωστόσο, τα μέτρα εντάθηκαν σημαντικά μετά το 1933, αφού η ναζιστική κυβέρνηση διεύρυνε το δίκτυο εντοπισμού, ερευνώντας μεταξύ άλλων ληξιαρχικές εγγραφές και δημογραφικά μητρώα και υιοθέτησε μια περισσότερο αυστηρή και επιθετική στάση βασισμένη στην «κατωτερότητα» και την «εγκληματική φύση της φυλής».¹⁴⁴

Η γεννηθείσα το 1934 στη Στουτγάρδη Ella Davis θυμάται για την παιδική της ηλικία πως: *«χτυπούσαν τους Ρομά, όχι βέβαια όσο τους Εβραίους. Δεν ήθελαν Ρομά εκεί, ήθελαν να καθαρίσουν τον κόσμο. Δεν μπορούσα να πάω στο πάρκο και να παίζω. Όταν σε έπιαναν, ήσουν πολύ τρομαγμένος και δεν ήθελες να πλησιάσεις εκείνο το μέρος ξανά. Σε χτυπούσαν όποτε το ήθελαν»*.¹⁴⁵

Το έργο των ναζί εντούτοις αποδείχθηκε ιδιαίτερα δύσκολο, αφού δεν υπήρχε χαρτογράφηση ούτε του ακριβή ορισμού, ούτε των φυλετικών χαρακτηριστικών των Ρομά, ενώ παρέμενε μια αρκετά απαιτητική συνθήκη ο εντοπισμός των μελών της κοινότητας που διαβιούσε στη χώρα αλλά και το γενεαλογικό τους δέντρο. Για τον λόγο αυτό ανατέθηκε στον ψυχολόγο Robert Ritter (1901-1951) να κατηγοριοποιήσει τους Ρομά κατά τη φυλετική μελέτη, μέσα από σειρά εξετάσεων και συνεντεύξεων, υπό την αιγίδα της αστυνομίας και εν γένει των αρχών του γερμανικού κράτους.¹⁴⁶ Τα μέλη που καλούνταν να συμμετάσχουν στη διαδικασία υποχρεώνονταν να αναφέρουν ρητώς και με σαφήνεια την πλήρη γενεαλογική τους καταγωγή, ώστε το «ντόμινο» να οδηγήσει τις αρχές στον εντοπισμό του συνόλου του τσιγγάνικου πληθυσμού.¹⁴⁷

¹⁴⁴ «Δίωξη των Ρομά (Τσιγγάνων στη Προπολεμική Γερμανία, 1933-1939)», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

¹⁴⁵ USC Shoah Foundation, Ella Davis [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/43666?from=search>].

¹⁴⁶ Fings, Heuss, Sparing, ό.π., σ. 36.

¹⁴⁷ «Δίωξη των Ρομά (Τσιγγάνων στη Προπολεμική Γερμανία, 1933-1939)», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)]. [Βλέπε επίσης: Διπλωματική Εργασία Χρυσούλας Ειρήνης Νάκη «Η Ιδεολογία του Ναζισμού μέσα από τις Αφίσες Προπαγάνδας (1933-1940)»].

Η Ella Davis περιγράφει τη δική της προσαγωγή στο τοπικό τμήμα: «Έπρεπε να παρουσιαστούμε στην τοπική αστυνομία. Έπρεπε να δηλώνουμε πού ζούμε, πού μένουμε, μαζί με πόσους ανθρώπους. Επίσης ρωτούσαν να αναφέρουμε τα ονόματα όλων των Ρομά που γνωρίζουμε. Όσους αναφέραμε, αμέσως μετά πήγαιναν και τους συλλάμβαναν. Γι' αυτό τον λόγο, οι Ρομά δεν μιλούσαν ιδιαίτερα. Παρουσιάστηκα κι εγώ με τη μητέρα μου. Προσπαθούσαν να μας εκφοβίσουν και στη συνέχεια μας άφηναν να φύγουμε».¹⁴⁸

Τα αποτελέσματα της έρευνας του Ritter κατέδειξαν πως η τσιγγάνικη φυλή, αν και στη βάση της είναι Άρια, εντούτοις οι προσμίξεις αιώνων κατά τη μετανάστευση προς την ευρωπαϊκή ήπειρο, είχε εκφυλίσει το «καθαρό» γενεαλογικό αποτύπωμα στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, που άγγιζε το 90%. Αυτό το τεράστιο ποσοστό ανθρώπων είχε υποβαθμιστεί στη φυλετική κλίμακα που είχαν ορίσει οι ναζί στην ιδεολογία τους και επομένως όφειλε να τιμωρηθεί, με υποχρεωτική στέρωση και διακοπή της γενεαλογικής συνέχειας¹⁴⁹ μέσω των Νόμων της Νυρεμβέργης του 1935, αφού πλέον η συνολική «κατασκευή» τους (Konstruktion) δεν τους επέτρεπε ποτέ να αποτελέσουν χρήσιμο κομμάτι της κοινωνίας.¹⁵⁰

Άμεσα, και ενόψει των επικείμενων Ολυμπιακών Αγώνων του Βερολίνου το 1936, έλαβαν χώρα οι πρώτοι εκτοπισμοί των Ρομά και η ταυτόχρονη συγκέντρωσή τους στο Marzahn, έναν απομονωμένο χώρο στο Βερολίνο που παρέπεμπε σε χωματερή. Το Marzahn αποτέλεσε για τους Ρομά έναν προάγγελο των όσων θα βίωναν αργότερα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Περιφρουρούμενοι από ένοπλους ναζί, υποχρεώνονταν σε παραμονή εντός του χώρου καθημερινά, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων και διαβίωση υπό δυσχερείς συνθήκες, όσο την ίδια στιγμή το πρόχειρο αυτό στρατόπεδο συγκέντρωσης, καθώς και όλα τα υπόλοιπα στρατόπεδα Τσιγγάνων (υπό την ονομασία Zigeunerlager) υποδέχονταν διαρκώς ολοένα και περισσότερους κρατουμένους που κατέφταναν εκεί διά της βίας. Η μοίρα όσων φυλάσσονταν εκεί ήταν προδιαγεγραμμένη και σύντομα ξεκίνησαν οι πρώτες μεταφορές προς τα

¹⁴⁸ USC Shoah Foundation, Ella Davis [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/43666?from=search>].

¹⁴⁹ «Δίωξη των Ρομά (Τσιγγάνων στη Προπολεμική Γερμανία, 1933-1939», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

¹⁵⁰ Raul Hilberg, *The destruction of the European Jews*, Quadrangle Books, Σικάγο 1961, σ. 641.

στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως το Auschwitz, το Chelmno, το Sachsenhausen και το Ravensbrück.¹⁵¹

Ομοίως με τους Εβραίους, η ζωή στα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτέλεσε μια σκληρή δοκιμασία και έναν ζωντανό εφιάλτη για την κοινότητα των Ρομά. Συχνά υπήρχε ξεχωριστός τομέας, όπου εγκαθίσταντο αποκλειστικά οι Ρομά, αποκλεισμένοι από τις άλλες ομάδες και διαμένοντας σε ασφυκτικά γεμάτους θαλάμους, υπό τις χειρότερες συνθήκες υγιεινής. Η Ella Davis θυμάται: «Οι συνθήκες υγιεινής ήταν τραγικές. Για να πας στην τουαλέτα έπρεπε να περάσεις ανάμεσα από σκελετωμένα πτώματα. Για να πλυθείς υπήρχε μόνο κρύο νερό, όχι σαπούνι. Οι περισσότεροι έτριβαν λίγη άμμο»¹⁵², ενώ οι αναμνήσεις της γεννηθείσας το 1933 Wellesina McCrary το επιβεβαιώνουν: «όλοι είχαμε ψείρες, τις νιώθαμε να σκάνε στα κεφάλια μας όταν ακουμπούσαμε τον τοίχο. Επίσης είχαμε ψείρες και στα ρούχα μας. Δεν υπήρχε υγιεινή, δεν είχαμε οδοντόβουρτσα ή οδοντόκρεμα, δεν είχαμε χτένα ούτε σαπούνι. Δεν είχαμε τίποτα!».¹⁵³

Η καθημερινότητα των μελών της Ρομά κοινότητας δεν διέφερε πολύ στην βάση της από εκείνη των Εβραίων. Υφίσταντο βία, όπως περιγράφει η McCrary: «στο Auschwitz οι ναζί κλώτσησαν στο πρόσωπο τον θείο μου. Του έριξαν όλα τα δόντια, για να του πάρουν το χρυσό»¹⁵⁴ και επιβεβαιώνει η γεννηθείσα το 1926 στο Eisern της Γερμανίας Julia Lentini: «με μαστίγωσαν μπροστά σε όλους επειδή έκλεψα φαγητό από την κουζίνα. Στα 25 μαστιγόματα είχα λιποθυμήσει, στα 75 ευτυχώς σταμάτησαν γιατί το αίμα έτρεχε στο ρούχο μου» και τονίζει πως «η γυναίκα φρουρός είναι μια φρικτή κατάσταση. Δεν υπάρχει αίσθημα κατανόησης από γυναίκα σε γυναίκα όταν η μία έχει εξουσία».¹⁵⁵

Επιπλέον υπήρχε έντονη πείνα, στο όριο της λιμοκτονίας, η οποία ήταν υπεύθυνη για δεκάδες θανάτους και ασθένειες. Η Julia Lentini, εκφράζεται μέσα από τις αναμνήσεις της: «Αρρώστησα από τύφο, ήταν τρομακτικό. Πολλοί άνθρωποι πέθαναν από τύφο και φυσικά αυτό είναι αποτέλεσμα της έλλειψης φαγητού και

¹⁵¹ «Δίωξη των Ρομά (Τσιγγάνων) στη Προπολεμική Γερμανία, 1933-1939», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/persecution-of-roma-gypsies-in-prewar-germany-1933-1939> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

¹⁵² USC Shoah Foundation, Ella Davis [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/43666?from=search>].

¹⁵³ USC Shoah Foundation, Wellesina McCrary [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/42510?from=search>].

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹⁵⁵ USC Shoah Foundation, Julia Lentini [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5891?from=search>].

καθαριότητας».¹⁵⁶ Πράγματι, επιδημίες τύφου και άλλων μεταδοτικών ασθενειών όπως η δυσεντερία, η φυματίωση και η ευλογιά βρήκαν τις κατάλληλες συνθήκες για να αναπτυχθούν, επιφέροντας τον θάνατο σε μεγάλο αριθμό Τσιγγάνων.¹⁵⁷ Παρατηρεί κανείς πως οι συνθήκες διαβίωσης των Ρομά προσιδιάζουν αρκετά σε εκείνες που υφίσταντο οι Εβραίοι, όπως εκείνες περιγράφονται από τις μαρτυρίες τους, με κοινό παρονομαστή την πείνα, τις ασθένειες, την βία και την περιφρόνηση. Άλλωστε η δίωξη και των δύο, στη βάση της, είχε φυλετικό χαρακτήρα με έντονο ρατσιστικό πυρήνα.¹⁵⁸

Πέραν τούτου ωστόσο, η πείνα προκαλούσε και ορισμένες κεκαλυμμένες συνέπειες. Η Julia Lentini λέει χαρακτηριστικά πως: «λόγω της διατροφής και των συνθηκών μερικές φορές δεν είχαμε έμμηνο ρύση για έξι μήνες»¹⁵⁹, ενώ σε πολλές περιπτώσεις, η ανάγκη για φαγητό ωθούσε τους ανθρώπους στη ληστεία. Η Ella Davis, ούσα μία εξ αυτών, αναφέρει: «για να χορτάσεις φαγητό, έπρεπε να κλέψεις. Όποιος δεν έκλεβε, δεν ζούσε. Λυπάμαι που το λέω, αλλά έτσι είναι. Υπήρχαν περιπτώσεις που οι γονείς, έτρωγαν τις μερίδες των παιδιών».¹⁶⁰

Βιώνοντας όλα αυτά, οι Ρομά ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται σκληρά σε δουλειές που συχνά ήταν πέραν των δυνατοτήτων τους κάτι που συνέβαλλε τα μέγιστα στην εξόντωσή τους. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Julia Lentini, η οποία εργάστηκε ως Außenkommando, δηλαδή μέλος μιας ομάδας καταναγκαστικής εργασίας εκτός του στρατοπέδου, αλλά διοικητικά συνδεδεμένης με αυτό: «κάναμε τα πάντα. Ανοίγαμε δρόμους, κατασκευάζαμε ράγες τρένων, δουλεύαμε στα χωράφια μέσα στη βροχή και το χιόνι».¹⁶¹

Η εξόντωση της τσιγγάνικης φυλής ήταν άλλωστε και ο απώτερος στόχος των εθνικοσοσιαλιστών. Πέραν των θανάτων από τις δυσβάσταχτες για πολλούς συνθήκες επιβίωσης, συχνότατες ήταν οι δολοφονίες των ατόμων μέσα στους θαλάμους αερίων ή οι εκτελέσεις τους έξω από αυτούς. Υπολογίζεται πως κατά την υλοποίηση της

¹⁵⁶ Στο ίδιο.

¹⁵⁷ «Γενοκτονία των Ευρωπαίων Ρομά (τσιγγάνων), 1939-1945», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/el/article/genocide-of-european-roma-gypsies-1939-1945> (ημ. πρόσβασης: 7/1/2026)].

¹⁵⁸ Βλέπε κεφ. 1.

¹⁵⁹ USC Shoah Foundation, Julia Lentini [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5891?from=search>]

¹⁶⁰ USC Shoah Foundation, Ella Davis [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/43666?from=search>].

¹⁶¹ USC Shoah Foundation, Julia Lentini [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/5891?from=search>]

γενοκτονίας των Τσιγγάνων από τους ναζί, εκτελέστηκαν περίπου μισό εκατομμύριο Ρομά, ενώ σχεδόν το 90% όσων εστάλησαν στο Auschwitz (περίπου 23.000 άνθρωποι), δεν κατάφερε να επιβιώσει.¹⁶² Ένα παράδειγμα παραθέτει η Lentini λέγοντας πως: «υπήρχε ένας θάλαμος γεμάτος αποκλειστικά με Τσιγγάνους από τη Ρωσία. Μέσα σε μια νύχτα άδειασαν τον θάλαμο και τους έστειλαν όλους στους θαλάμους αερίων».¹⁶³ Αλλά και εκτός στρατοπέδων, στις ανατολικές επαρχίες του Ράιχ δρούσαν τα Einsatzgruppen των SS που δολοφόνησαν μαζικά κατόπιν σχεδίου χιλιάδες Ρομά.¹⁶⁴ Σε άλλες περιπτώσεις, ο θάνατος ήταν το αποτέλεσμα των γενετικών πειραμάτων στα οποία υποβάλλονταν πολλοί από τους τσιγγάνους κρατούμενους. Σε ένα εξ αυτών, η Ella Davis μας παραδίδει πως: «στο Auschwitz γίνονταν γενετικά πειράματα. Προσπάθησαν με ηλεκτροσόκ να στερώσουν τη μητέρα μου».¹⁶⁵

Αλλά οι δυσκολίες για πολλά από τα μέλη της τσιγγάνικης κοινότητας δεν σταμάτησαν ούτε μετά την απελευθέρωση και τη λήξη του πολέμου. Η Lentini θυμάται πως μετά την απελευθέρωση του στρατοπέδου από τους Ρώσους και όσο ακόμη βρισκόταν στην περιοχή, μία «ψηλή Ρομά με το όνομα Μάμτζα» γυρνούσε χαρούμενη στους χώρους, ώσπου μία μέρα «βιάστηκε από τόσους πολλούς Ρώσους στρατιώτες, ήταν απίστευτο».¹⁶⁶ Ανεξάρτητα ωστόσο από μεμονωμένα περιστατικά όπως αυτό, η Ρομά κοινότητα συνέχισε να αντιμετωπίζεται με στερεότυπα και περιφρόνηση στο σύνολό της, όπως επίσης και να δυσκολεύεται στην προσαρμογή στα δεδομένα της κοινωνίας της εποχής. Η σχετική δήλωση της Wellesina McCrary αποδεικνύεται αρκετά κατατοπιστική: «Η προκατάληψη που υπάρχει μέχρι και σήμερα είναι τρομακτική, οι Ρομά ακόμη δεν μπορούν να έχουν σταθερό μέρος να μείνουν».¹⁶⁷ Είναι χαρακτηριστικό πως ακόμη και η εξόντωση των Ρομά υποσκελίζεται εν

¹⁶² Laurence Rees, *Αουσβιτς, οι ναζί και η «Τελική Λύση»*, Πατάκη, Αθήνα 2016, σ. 278.

¹⁶³ USC Shoah Foundation, Julia Lentini [διαθέσιμο στο:

<https://vha.usc.edu/testimony/5891?from=search>

¹⁶⁴ Internet Modern History Sourcebook, *Gypsies (Roma) in the Holocaust* [διαθέσιμο στο: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/gypsy-holo.asp> (ημ. πρόσβασης 7/1/2026)].

¹⁶⁵ USC Shoah Foundation, Ella Davis [διαθέσιμο στο:

<https://vha.usc.edu/testimony/43666?from=search>].

¹⁶⁶ USC Shoah Foundation, Julia Lentini [διαθέσιμο στο:

<https://vha.usc.edu/testimony/5891?from=search>

¹⁶⁷ USC Shoah Foundation, Wellesina McCrary [διαθέσιμο στο:

<https://vha.usc.edu/testimony/42510?from=search>].

συγκρίσει με εκείνη των Εβραίων, καθιστώντας τη μια εν πολλοίς «ξεχασμένη γενοκτονία».¹⁶⁸

Συνολικά, γίνεται αντιληπτό πως η κοινότητα των Ρομά αντιμετώπισε τη βαναυσότητα των ναζί σε όλο της το εύρος. Η αντιμετώπιση των τσιγγάνων χαρακτηριζόταν από βία, θάνατο και απομόνωση μεταξύ άλλων. Όπως ακριβώς συνέβη και με τους Εβραίους, η ιδιότητα του τσιγγάνου επιβλήθηκε εκείνης του Γερμανού πολίτη. Το να είναι κανείς Γερμανός τσιγγάνος, δεν του έδινε κανένα πλεονέκτημα έναντι των υπολοίπων, ούτε του εξασφάλιζε προνόμια.

3.2 Η περίπτωση των Πολιτικών Κρατουμένων

Η πρώτη ομάδα που στοχοποιήθηκε από το κυβερνών από το 1933 και έπειτα, ναζιστικό κόμμα ήταν οι αντιφρονούντες προς την ιδεολογία του κόμματος. Οι ναζί και ο ηγέτης τους Αδόλφος Χίτλερ, αποσκοπούσαν στην δημιουργία μιας εθνικής συλλογικής ταυτότητας που θα αναδεικνύει το γερμανικό έθνος ως το ανώτερο όλων φυλετικά, κάτι που για να συμβεί όφειλε ο λαός να θυσιάσει τις ατομικές του ελευθερίες, στο βωμό της εθνικής κυριαρχίας.¹⁶⁹ Με αυτή τη συνθήκη αρνήθηκε να συμβιβαστεί ένα σημαντικό κομμάτι των πολιτών του Ράιχ, οι οποίοι και αποτέλεσαν μοιραία τους άμεσους εχθρούς του καθεστώτος και έγιναν οι πρώτοι κρατούμενοι των στρατοπέδων συγκέντρωσης υπό τον όρο «πολιτικοί κρατούμενοι». Σε αυτή την λίστα ανήκαν μεταξύ άλλων κομμουνιστές, φιλελεύθεροι, σοσιαλιστές και μέλη αντιστασιακών οργανώσεων δημοσιογράφοι ή επιστήμονες, που αντιμετώπισαν άλλοτε βάσιμες και άλλοτε κατασκευασμένες κατηγορίες.¹⁷⁰

Η πυρκαγιά που ξέσπασε στις 28 Φεβρουαρίου 1933 στο Reichstag, ένα μήνα μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Χίτλερ, αποτέλεσε την ιδανική αφορμή για τους ναζί, ώστε να θέσουν σε λειτουργία το σχέδιό τους. Η φωτιά αποδόθηκε σε μέλη της κομμουνιστικής ιδεολογίας και άμεσα ξεκίνησαν οι πρώτες συλλήψεις, όπως του Γ.Γ. του Κ.Κ. Γερμανίας Ernst Tählmann (1886-1944) και του Georgi Dimitrov (1882-1949), Κομμουνιστικού ηγέτη της Βουλγαρίας. Παράλληλα, εκδόθηκε το

¹⁶⁸ Βλ. Αναστασία Γκότοβου, *Το ξεχασμένο Ολοκαύτωμα: Η φυλετική θεωρία και η καταστροφή του «άλλου». Συμβολή στην εκπαιδευτική αξιοποίηση της μνήμης της Γενοκτονίας των Ρομά*, Εναλλακτικές Εκδόσεις, Αθήνα 2017

¹⁶⁹ «Political Prisoners», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/political-prisoners> (ημ. πρόσβασης: 14/1/2026)].

¹⁷⁰ Nikolaus Wachsmann, *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2015, σ. 44-48.

Διάταγμα, με το οποίο ετίθεντο σε αναστολή τα άρθρα του Συντάγματος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, που προάσπιζαν τις ατομικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα, ανοίγοντας έτσι τον δρόμο προς την επίτευξη του χιτλερικού ιδεώδους, το οποίο περνούσε μέσα από τη φυλάκιση και τον «σωφρονισμό» όλων όσων επεδίωκαν να σταθούν εμπόδιο.¹⁷¹

Στρατόπεδα, όπως το Dachau, άνοιξαν τις πύλες τους για να υποδεχτούν χιλιάδες αντιφρονούντες, των οποίων οι ζωές εισέρχονταν σε μία επικίνδυνη διεκυστίνδα. Μέσα στο επόμενο χρονικό διάστημα, ολοένα και περισσότεροι άνθρωποι αποστέλλονταν στα κατά τόπους στρατόπεδα συγκέντρωσης με την κατηγορία της αντίστασης κατά του καθεστώτος, αφού τα κριτήρια με τα οποία εθεωρείτο κάποιος πολιτικός αντίπαλος γίνονταν ελαστικότερα μέρα με τη μέρα και περιελάμβαναν όλο και περισσότερα άτομα. Μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1930, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτέλεσαν τόπους βασανιστηρίων, μέσω των οποίων τα SS προσπαθούσαν να «συνετίσουν» τους κρατουμένους και να τους κάνουν κοινωνούς του χιτλερικού ιδεώδους, που ως τότε «αρνούσαν να δουν». Οποιαδήποτε μορφή αντιπολίτευσης δεν μπορούσε να γίνει αποδεκτή εκ μέρους των εθνικοσοσιαλιστών.¹⁷²

Η κατάσταση στα στρατόπεδα συγκέντρωσης επιδεινώθηκε από το 1939 και έπειτα, όταν ο πόλεμος δημιουργούσε αφενός λιγότερη υπομονή στα υψηλά κλιμάκια των ναζί απέναντι στους αντιφρονούντες και αφετέρου η επέκταση των συνόρων του Ράιχ αύξανε και τον αριθμό των κρατουμένων. Στις νέες περιοχές που είχαν προσαρτηθεί διαβιούσαν αρκετοί πολιτικοί αντίπαλοι του ναζισμού, όπως οι κομμουνιστές, αλλά και διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις που στόχευαν στην απελευθέρωση των περιοχών τους από τους κατακτητές. Όσοι εξ αυτών συλλαμβάνονταν, μεταφέρονταν στις φυλακές και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, δημιουργώντας συνωστισμό και δύσκολα βιώσιμες συνθήκες, με σκληρή καταναγκαστική εργασία, πείνα και ασθένειες.¹⁷³

Μία τέτοια περίπτωση είναι και εκείνη της γεννηθείσας το 1924, στην Κατερίνη, Σούλας Μόλχο. Η Μόλχο θυμάται πως: «ζούσα μια όμορφη ζωή αλλά η γερμανική εισβολή τα άλλαξε όλα», με την ίδια να συλλαμβάνεται και φυλακίζεται στη Θεσσαλονίκη. *«Ανήκαμε στην αντιστασιακή οργάνωση του Ζέρβα, τον ΕΔΕΣ. Υπήρχαν*

¹⁷¹ Τσακαλογιάννης, ό.π., σ.247-248.

¹⁷² Eugen Kogon, *The Theory and Practice of Hell: the German Concentration Camps and the System behind them*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2006, σ.35-40.

¹⁷³ Wolfgang Sofsky, *The Order of Terror*, Princeton University Press, New Jersey 1997, σ. 73-78.

*δύο οργανώσεις που πολεμούσαν μεταξύ τους και ταυτόχρονα εναντίον των Γερμανών. Φυλακίστηκα για 3 μήνες στη φυλακή του Επταπυργίου, ένα φρικτό μέρος, μια φυλακή-τιμωρία. Είχε πολλά παράθυρα, χωρίς τζάμια και έκανε κρύο».*¹⁷⁴

Τα χειρότερα ωστόσο για τη Μόλχο έμελλε να έρθουν στη συνέχεια, όταν μεταφέρθηκε στη φυλακή της Banjica στη Γιουγκοσλαβία: *«έμεινα εκεί για 3 μήνες, δεν δουλεύαμε, δεν τρώγαμε, δεν μας ανέκριναν, απλώς καθόμασταν. Γεμίσαμε ψείρες μέσα σε μία εβδομάδα. Επίσης, πεινούσαμε πάρα πολύ. Ένα στέλεχος των Γερμανών ονόματι Krieger, με ανέβασε στο γραφείο του και άρχισε να με χτυπά, ήταν τρομερό. Με κατηγορούσαν ότι ήμουν Εβραία κι εγώ το αρνιόμουν. Δεν μπορούσα να περπατήσω από τα χτυπήματα»* αναφέρει η Μόλχο, η οποία στο ίδιο μέρος κακοποιήθηκε και σεξουαλικά.¹⁷⁵

Μετά τη δυσάρεστη εμπειρία της στη Banjica, η Σούλα Μόλχο μεταφέρθηκε στο μέρος που η ίδια περιγράφει ως *«Κόλαση του Δάντη»*, το Auschwitz- Birkenau και τα λόγια της δεν αφήνουν πολλά περιθώρια: *«Δεν μπορώ να περιγράψω τι είδαν τα μάτια μου. Τι μυρωδιές! Κατά την άφιξη είδα τον Mengele. Ήταν πραγματικά πολύ όμορφος άντρας αλλά σε πέντε λεπτά σε έκανε να αισθάνεσαι ένα τίποτα. Όλα ήταν σκοτεινά και υγρά, μύριζαν πολύ άσχημα. Οι τουαλέτες ήταν ουσιαστικά μερικοί διάδρομοι με τρύπες, ενώ περπατούσαμε πατώντας πάνω σε πτώματα»*. Η εμπειρία της Μόλχο ήταν πολύ δυσάρεστη, ζώντας ανάμεσα στην πείνα και τις αρρώστιες: *«Ήμουν έτοιμη να πεθάνω από την πείνα, αλλά πραγματικά δεν μπορούσα να φάω, δεν μπορούσα να σκεφτώ τίποτα από αυτά... Υπήρχε δυσεντερία, τύφος και άλλες ασθένειες, δεν ξέρω πως γλίτωσα»*. Ωστόσο, όπως παραδέχεται και η ίδια, καμία ταλαιπωρία δεν μπορεί να συγκριθεί με όσα βίωσαν οι Εβραίοι στο Bierkenau: *«Αν ήμουν Εβραία, δεν θα ήμουν εδώ για να μιλάω τώρα»*.¹⁷⁶

Παρόμοια ήταν και η εμπειρία του Teofil Modelski, γεννηθέντος στο Poznan της Πολωνίας το 1923. Μετά την εισβολή της Γερμανίας και την κατοχή της χώρας του, ο Modelski αποπειράθηκε με τον δίδυμο αδελφό του να καταταγούν στον πολωνικό στρατό και να πολεμήσουν ενάντια στους Γερμανούς, όταν συνελήφθησαν στα βουνά από τις γερμανικές περιπόλους. Ο Modelski θυμάται πως: *«ήταν πολύ εχθρικοί και χτυπώντας μας ήθελαν να μας κάνουν να παραδεχτούμε ότι θέλαμε να ενισχύσουμε τον πολωνικό στρατό. Μας έκλεισαν στη φυλακή. Το φαγητό ήταν μία φέτα*

¹⁷⁴ USC Shoah Foundation, Soula Molho [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/55148?from=search&seg=133>].

¹⁷⁵ Στο ίδιο.

¹⁷⁶ Στο ίδιο.

*ψωμί και μία υδαρής σούπα... Μας ανέκριναν και προσπαθούσαν να αποσπάσουν την ομολογία μας, αν την δίναμε θα μας πυροβολούσαν όπως έκαναν και σε άλλους. Τρία άτομα της Gestapo μας χτυπούσαν με ένα ραβδί. Λιποθύμησα και ευτυχώς σταμάτησαν, αυτός ήταν ο τρόπος τους».*¹⁷⁷

Ο Modelski και ο αδερφός του, δεν ομολόγησαν ποτέ την πρόθεσή τους να καταταγούν στον πολωνικό στρατό και έξι μήνες αργότερα μεταφέρθηκαν πρώτα στο Tarnow και έπειτα στο Auschwitz, το οποίο αποτέλεσε και για αυτόν μια εμπειρία που δεν θα ξεχάσει. Όπως η συντριπτική πλειοψηφία των κρατουμένων στα στρατόπεδα, έτσι και ο ίδιος ήρθε αντιμέτωπος με την πείνα, τις αρρώστιες, τον θάνατο σε καθημερινή βάση, τις κακές συνθήκες υγιεινής, τη βία και τη σκληρή καταναγκαστική δουλειά σε αντίξοες θερμοκρασίες. Χαρακτηριστικά αναφέρει: «Στην αρχή πολύς κόσμος δεν είχε κρεβάτια, κοιμόμασταν στο πάτωμα, στα άχυρα. Η δουλειά μας ήταν να κουβαλάμε τούβλα και να σκάβουμε κανάλια. Στην αρχή ήταν σχετικά καλά, αλλά έπειτα η πείνα δυσκόλευε την κατάσταση», και συνεχίζει: «Στο Auschwitz κοιτούσες πάντα πίσω σου, μήπως σε χτυπήσει κάποιος, αλλά το χειρότερο ήταν η έλλειψη φαγητού. Τα χτυπήματα αντέχονται, η πείνα όχι. Ο κόσμος έκλεβε φαγητό για να επιβιώσει πάνω από τρεις μήνες. Κι εγώ στην αρχή ήμουν υγιής, στη συνέχεια άρχισα να αρρωσταίνω, το βάρος μου ήταν χαμηλό».¹⁷⁸

Αναφορικά με τη βία και τις δολοφονίες στο Auschwitz, ο Modelski περιγράφει: «είδα ανθρώπους να ρίχνονται στις ακαθαρσίες και να πνίγονται εκεί. Είδα να εκτελούν μπροστά στα μάτια μου μια οικογένεια, πρώτα τα μικρά παιδιά και μετά τους γονείς. Αφαιρούσαν χρυσά δόντια, δαχτυλίδια και άλλα πράγματα από τα πτώματα μετά τη δολοφονία τους στους θαλάμους». Μάλιστα, έχοντας ακούσει πως διεξάγονται γενετικά πειράματα με θύματα τους διδύμους και ζώντας στο ίδιο στρατόπεδο με τον δικό του δίδυμο αδερφό, αναφέρει πως προσπάθησαν να γλιτώσουν, να μην κυκλοφορούν μαζί.¹⁷⁹

Γενικά, οι πολιτικοί κρατούμενοι στα στρατόπεδα συγκέντρωσης προσπάθησαν να παραμείνουν συσπειρωμένοι ώστε συλλογικά να αντιμετωπίσουν τις δυσχερείς συνθήκες της ζωής τους, χωρίς να αλλοιωθεί η ιδεολογία και η πολιτική τους ταυτότητα. Έτσι ως ομάδα, κατάφεραν να επιβιώσουν και ενίοτε να

¹⁷⁷ USC Shoah Foundation, Teofil Modelski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/26140?from=search&seg=13>].

¹⁷⁸ Στο ίδιο.

¹⁷⁹ Στο ίδιο.

διατηρήσουν και ορισμένα δικαιώματα¹⁸⁰, κάτι που επιβεβαιώνεται και στα λεγόμενα του Modelski: «Τον Αύγουστο του 1944 μεταφερθήκαμε στο Buchenwald γιατί το μέτωπο του πολέμου πλησίαζε όλο και περισσότερο. Εκεί υπήρχαν πολλοί πολιτικοί κρατούμενοι και οι κομμουνιστές είχαν λόγο».¹⁸¹

Παρ' όλα αυτά οι συνθήκες ζωής στα στρατόπεδα γίνεται αντιληπτό πως ήταν δυσοίωνες για τους πολιτικούς κρατούμενους, παρά την αλληλεγγύη που επεδείκνυαν. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τον γεννηθέντα στη Πράγα το 1920 Julian Hosnedl, ο οποίος συνελήφθη από την Gestapo όταν, με τους φίλους του, αποκαλύφθηκε πως μετέφερε μέσω μηνυμάτων πληροφορίες στους Συμμάχους, με αποτέλεσμα να οδηγηθεί στο Dachau. Ο Julian θυμάται πως: «δεν είχα φάει τίποτα στις τρεις μέρες της διαδρομής και λιμοκτονούσα, είχα μόνο λίγο νερό. Οι πολιτικοί κρατούμενοι ως διακριτικό είχαν το κόκκινο τρίγωνο και στη μέση το γράμμα της χώρας καταγωγής τους. Εγώ είχα το 'T' από το 'Tscheche' (Τσέχος)». Όσο για τη καθημερινότητα στο στρατόπεδο, αναφέρει πως: «οι άνθρωποι είχαν πολύ καλή πληροφόρηση. Είχαν κατασκευάσει δικά τους ραδιόφωνα και μάθαιναν τι συμβαίνει έξω».¹⁸²

Εντούτοις το τέλος του πολέμου και η σταδιακή απελευθέρωση από τους Συμμάχους δεν συνιστούσε πάντα λύτρωση για τους πολιτικούς κρατούμενους. Σε πολλές περιπτώσεις, όπως σε εκείνη της Σούλας Μόλχο, οι κρατούμενοι υποχρεώθηκαν να συμμετάσχουν στις πορείες θανάτου (death marches) από τις οποίες πιθανόν να μην κατέληγαν ζωντανοί, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, υφίσταντο εκτελέσεις μέσα στα στρατόπεδα από τους φρουρούς των SS. Το τελευταίο επιβεβαιώνεται και από τον Teofil Modelski, που αναφέρει με σαφήνεια: «Ακούγαμε βομβαρδισμούς, γνωρίζαμε ότι ο πόλεμος τελειώνει αλλά ήμασταν αγχωμένοι γιατί είχαμε ακούσει πως τα SS συνήθιζαν να σκοτώνουν κρατουμένους για να μην αφήνουν μάρτυρες».¹⁸³

¹⁸⁰ Wachsmann, ό.π., σ. 410-415.

¹⁸¹ USC Shoah Foundation, Teofil Modelski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/26140?from=search&seg=13>].

¹⁸² USC Shoah Foundation, Julian Hosnedl [διατίθεται στο: <https://vha.usc.edu/testimony/28354?from=search&seg=103>].

¹⁸³ USC Shoah Foundation, Teofil Modelski [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/26140?from=search&seg=13>].

3.3 Το Ολοκαύτωμα στην περίπτωση των πρώην ναζί

Η γερμανική κοινωνία στα χρόνια της διακυβέρνησης του Χίτλερ εκλήθη να αντιμετωπίσει μια ιδιαίτερος απαιτητική κατάσταση. Στερούμενη από ατομικές ελευθερίες και υπό την απειλή της φυλάκισης και των βασανιστηρίων που περίμεναν τους αντιφρονούντες, ήταν πρακτικά δύσκολο να εκφραστεί οποιαδήποτε αντίθετη προς το καθεστώς άποψη. Υπήρχαν μολαταύτα ορισμένες παρακινδυνευμένες ενέργειες, σχεδιασμένες και υλοποιημένες από αντιφρονούντες, κυρίως σοσιαλιστές ή κομμουνιστές, με την εκτύπωση και την διανομή αντικαθεστωτικών φυλλαδίων.¹⁸⁴

Το μεγαλύτερο αποτύπωμα στην ιστορία εξ αυτών αναντίρρητα το άφησε το κίνημα του «Λευκού Ρόδου», που οργανώθηκε από τα αδέρφια και φοιτητές στο πανεπιστήμιο του Μονάχου, Hans και Sophie Scholl, μαζί με τον Christoph Probst και στόχευε στη διαμαρτυρία και την αφύπνιση του γερμανικού λαού σχετικά με τη δικτατορία του Χίτλερ και την γενοκτονία των Εβραίων που λάμβανε χώρα, ιδιαίτερα μετά την εφαρμογή της «Τελικής Λύσης».¹⁸⁵ Η μεγάλη πλειοψηφία όσων συμμετείχαν σε αντικαθεστωτικές ενέργειες, συμπεριλαμβανομένων των κινηματιών του «Λευκού Ρόδου», εκτελέστηκαν αμέσως μετά τη σύλληψή τους.¹⁸⁶

Ανεξάρτητα ωστόσο από τις αντιδράσεις και τις ενέργειες από τους πολίτες του γερμανικού Ράιχ ενάντια στο χιτλερικό καθεστώς, αξίζει να σημειωθεί πως με τη πάροδο του χρόνου και με την κλιμάκωση των ναζιστικών πράξεων απέναντι σε μειονότητες και «εχθρούς», άρχισαν να εμφανίζονται ολοένα και περισσότερες φωνές διαμαρτυρίας και εκ των έσω του κόμματος. Στελέχη ή συνεργάτες των Εθνικοσοσιαλιστών, ως τότε εμποτισμένοι με τη χιτλερική ρητορική, άρχισαν να υψώνουν το ανάστημά τους και να διαβαίνουν τον «ρουβίκωνα» προς τους αντιφρονούντες, είτε από ιδεολογικές αντιρρήσεις, είτε από στρατηγικές διαφωνίες στις πολεμικές επιχειρήσεις είτε, κυρίως, από ηθικούς φραγμούς για όσα λάμβαναν χώρα.¹⁸⁷

Προς επίρρωσιν αυτού, ο Franz Wohlfahrt, προαναφερθείς Μάρτυρας του Ιεχωβά θυμάται την γνωριμία του με τον Karl Berg, υψηλόβαθμο στέλεχος του ναζιστικού κόμματος που επιθεωρούσε το στρατόπεδο του Dieburg, καθώς και την

¹⁸⁴ «Resistance inside Germany», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/resistance-inside-germany> (ημ. πρόσβασης: 17/1/2026)].

¹⁸⁵ Βλ. τις προκηρύξεις στο: Θεοδωής Τσομίδης, «Δεν θα σιωπήσουμε ποτέ». Οι προκηρύξεις του Λευκού Ρόδου (1942-1943), Πατάκης, Αθήνα 2025.

¹⁸⁶ Στο ίδιο.

¹⁸⁷ Kershaw, ό.π., σ. 245-250.

καλή σχέση που ανέπτυξαν και αναφέρει: «Ήταν πολύ καλός μαζί μου. Εκείνη την εποχή, είχε τόσο μεγάλη εμπιστοσύνη σε μένα που έκανε το εξής σχόλιο: 'Πόσο μακριά θα το φτάσει αυτός ο εγκληματίας στο Βερολίνο;'. Κάποια υψηλόβαθμα κυβερνητικά στελέχη είχαν αγανακτήσει με τον τρόπο που δρούσε ο Χίτλερ. Μου είπε πως είχε έναν μοναχογιό, ο οποίος είχε χάσει τη ζωή του κατά τη διάρκεια του Πολέμου».¹⁸⁸

Η ευκολία με την οποία είχε εκκαθαριστεί η ηγεσία των SA και ο Ernst Röhm το καλοκαίρι του 1934 στη «Νύχτα των Μεγάλων Μαχαιριών», δημιουργούσε παράλληλα ανησυχία σε πολλά στελέχη των Εθνικοσοσιαλιστών, αφού ήταν σαφές πως κανείς δεν μπορούσε να νιώθει πραγματικά ασφαλής σε ένα καθεστώς τρομοκρατίας και μάλιστα υπό τις ρευστές συνθήκες ενός μεγάλου και εν εξελίξει πολέμου.¹⁸⁹

Η εξέλιξη του πολέμου από το 1943, όταν η μάχη του Stalingrad έγειρε τη πλάστιγγα υπέρ των Συμμάχων και η διαφαινόμενη ήττα που άρχισε να διαγράφεται στον ορίζοντα για τη Γερμανία, όξυνε τις ανησυχίες πολλών στελεχών των ναζί και πολλαπλασίασε τις φωνές αντίδρασης. Η Γερμανία «φλέρταρε» με την ήττα και την καταστροφή, υπό τις διαταγές του Χίτλερ, την ίδια περίοδο που τα όσα διαδραματιζόνταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης άρχισαν να γίνονται γνωστά, προκαλώντας σε πολλούς εξ αυτών δυσαρέσκεια και οργή. Η λεπτή ισορροπία που είχε δημιουργηθεί ενίσχυσε τις αντιδραστικές φωνές, οι οποίες εκδηλώθηκαν στην πράξη στις 20 Ιουλίου 1944.¹⁹⁰

Κατόπιν συνωμοσίας μεταξύ υψηλόβαθμων μελών του κόμματος και στρατιωτικών, τη μέρα εκείνη έλαβε χώρα απόπειρα δολοφονίας κατά του ηγέτη του Ράιχ, Αδόλφου Χίτλερ με σκοπό την ανατροπή του καθεστώτος και τη μετάβαση στη νέα εποχή, πριν επέλθει ολοκληρωτική καταστροφή στο πολεμικό πεδίο.¹⁹¹ Η απόπειρα ωστόσο απέτυχε συγκυριακά και οι χιλιάδες συνωμότες καταδικάστηκαν ανεξαιρέτως. Οι περισσότεροι εξ αυτών εκτελέστηκαν άμεσα στη φυλακή του Plötzensee, ενώ άλλοι υπέστησαν βασανιστήρια και στάλθηκαν ως πολιτικοί

¹⁸⁸ USC Shoah Foundation, Franz Wohlfahrt [διαθέσιμο στο: <https://vha.usc.edu/testimony/28349?from=search>].

¹⁸⁹ Evans, ό.π. , σ. 31-38.

¹⁹⁰ Christopher R. Browning, *Ordinary Men*, Penguin, London 2001, σ. 188-192.

¹⁹¹ «German Resistance to Hitler», n.D., United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [διαθέσιμο στο: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/german-resistance-to-hitler> (ημ. πρόσβασης: 17/1/2026)].

κρατούμενοι σε φυλακές και στρατόπεδα, μαζί με τους υπόλοιπους αντιφρονούντες.¹⁹²

Ένας εκ των συνωμοτών που συμμετείχαν ενεργά στην απόπειρα δολοφονίας του ναζιστή ηγέτη ήταν και ο Franz Halder (1884-1972), αρχηγός του γερμανικού Γενικού Επιτελείου Στρατού την περίοδο 1938-1942. Ο Halder συνελήφθη, ανακρίθηκε και καταδικάστηκε σε φυλάκιση στο στρατόπεδο Ravensbrück, με το ίδιο να θυμάται πως «συνέλαβαν και τη σύζυγο και την κόρη μου για να κάνουν εμένα να υποφέρω... Τη μέρα άκουγες τα ουρλιαχτά αυτών που βασάνιζαν. Τη νύχτα άκουγες τους πυροβολισμούς που τους σκότωναν. Όταν το παράθυρο του κελιού μου ήταν ανοιχτό, γέμιζε καπνό από το κρεματόριο... Δεν ξέρω ποιανού ιδέα ήταν τα κρεματόρια - του Χίτλερ, του Himmler ή κάποιου άλλου εγκληματία. Αυτό που ξέρω είναι ότι ήταν μια βρώμικη υπόθεση».¹⁹³

Ο Halder αργότερα μεταφέρθηκε στο Βερολίνο και τις φυλακές RSHA, όπου βρισκόταν σε διαρκή απομόνωση, την οποία και περιγράφει: «Έβγαινα μόνο από το κελί όταν με πήγαιναν για ανάκριση και όταν έπρεπε να πάω στην τουαλέτα. Δεν υπήρχε τουαλέτα μέσα στο κελί. Έτσι μπορούσαν να με βασανίζουν, γιατί μερικές φορές έκαναν να ανοίξουν την πόρτα μου 24 ώρες και υπέφερα πολύ αν ήθελα να πάω στην τουαλέτα». Στη συνέχεια, μεταφέρθηκε στο Flossenbürg, αντίστοιχο του Ravensbrück, απ' όπου και απελευθερώθηκε εν τέλει το 1945. Για την παραμονή του εκεί αναφέρει «έβλεπες κάθε μέρα να κρεμούν τόσο πολλούς ανθρώπους στην αυλή... έξω από τις πόρτες των κελιών μας περνούσαν φορεία με πτώματα... στο προαύλιο όπου μας έβγαζαν να πάρουμε αέρα είχαν τις κρεμάλες τοποθετημένες έτσι ώστε να τις βλέπουμε θέλοντας και μη. Οι μισοί από αυτούς που μεταφέρθηκαν μαζί μου από το Βερολίνο εκτελέστηκαν».¹⁹⁴

Στο τέλος της μαρτυρίας του αναφέρεται στο πραξικόπημα του 1944: «Κανένας από τους αξιωματικούς που αγωνίστηκαν μαζί μου εναντίον του Χίτλερ δεν είχε πολιτικές σκοπιμότητες. Απλώς, είχαν μια διαφορετική κοσμοθεωρία. Ήθελαν να απελευθερώσουν το γερμανικό λαό από το καθεστώς του Χίτλερ. Έπειτα ο γερμανικός λαός θα αποφάσιζε μόνος του ποια νέα κυβέρνηση ήθελε... Όμως δεν ενέκρινα την

¹⁹² Peter Hoffmann, *Stauffenberg: A Family History, 1905-1944*, Cambridge University Press, Cambridge 1995, σ. 280-295.

¹⁹³ Leon Goldensohn, *Νυρεμβέργη: Το Ψυχογράφημα των Ανθρώπων που Αιματοκόλλησαν τον Κόσμο*, Κέδρος, Αθήνα 2007, σ. 572-573.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, σ. 574.

ιδέα της δολοφονίας. Δεν πιστεύω ότι μια πολιτική μεταρρύθμιση είναι σωστό να ξεκινάει με μια δολοφονία».¹⁹⁵

Αυτή ήταν η μοίρα όσων «τυχερών» φυλακίστηκαν αντί να εκτελεστούν. Ο Halder αποτελεί απλώς ένα παράδειγμα όσων ναζί εγκατέλειψαν την ιδεολογία τους και αντιτάχθηκαν στον Χίτλερ, νιώθοντας με τον πιο άμεσο τρόπο την τρομοκρατία και την εκδίκηση του καθεστώτος. Η βία και η καταστολή αποτελούσαν τον οδηγό των Εθνικοσοσιαλιστών για την εν γένει επικράτηση της ιδεολογίας τους και από αυτή δεν κατάφεραν να γλιτώσουν ούτε οι πάλαι ποτέ κοινωνοί της, όταν κρίθηκαν προδότες.¹⁹⁶

Συμπερασματικά, είναι σαφής η προσπάθεια αντίστασης από σημαντικό μέρος της γερμανικής κοινωνίας. Φοιτητές, όπως τα αδέλφια Scholl, μέλη της αστυνομίας και του στρατού που πρωτοστάτησαν στο πραξικόπημα ενάντια στον εθνικοσοσιαλιστή ηγέτη το 1944, όπως ο Halder ή ο στρατιωτικός Claus von Stauffenberg (1907-1944), ακόμη και μεμονωμένες ενέργειες πολιτών κατά του ναζισμού, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση και επιρροή, όλοι τους συμμετείχαν στον κοινό αγώνα ενάντια στον ναζιστή δικτάτορα και την ιδεολογία του. Γνωρίζοντας το ρίσκο και τις ενδεχόμενες συνέπειες, αρκετοί Γερμανοί επέδειξαν θάρρος και αυταπάρνηση, διαμαρτυρόμενοι για τα εγκλήματα που συντελούνταν στα χρόνια του ναζισμού.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 575.

¹⁹⁶ Ian Kershaw, *The End: Hitler's Germany*, Penguin, London 2001, σ. 120-128.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία ανέδειξε πως το Ολοκαύτωμα δεν υπήρξε μια ενιαία εμπειρία, αλλά ένα σύνολο πολλαπλών, συχνά διαφορετικών, βιωμάτων δίωξης και εγκλεισμού, τα οποία διαμορφώθηκαν ανάλογα με την κατηγορία των κρατουμένων και την θέση τους στη ναζιστική ιδεολογική ιεραρχία. Μέσα από τις προφορικές μαρτυρίες επιζώντων, γίνεται σαφές ότι, παρ' ότι όλοι υπέστησαν τη βία και την απανθρωπιά του στρατοπεδικού συστήματος, οι λόγοι σύλληψης, ο βαθμός στοχοποίησης και οι πιθανότητες επιβίωσης, διέφεραν σημαντικά μεταξύ Εβραίων, Ρομά, ομοφυλοφίλων, Μαρτύρων του Ιεχωβά, πολιτικών κρατουμένων και αντιναζιστών Γερμανών.

Οι Εβραίοι και οι Ρομά αποτέλεσαν τις ομάδες που στοχοποιήθηκαν πρωτίστως με φυλετικά κριτήρια και εντάχθηκαν σε πολιτικές συστηματικής εξόντωσης. Οι μαρτυρίες τους αποκαλύπτουν μια εμπειρία απόλυτης απογύμνωσης από την ανθρώπινη υπόσταση, όπου η «ιδιότητα» και μόνο αρκούσε για να οδηγήσει στο θάνατο. Ιδιαίτερα στις αφηγήσεις των Εβραίων επιζώντων, η αίσθηση της αναπόφευκτης απώλειας, η διάλυση της οικογένειας και η διαρκής εγγύτητα με το θάνατο αποτελούν ένα μοτίβο που επαναλαμβάνεται. Οι Ρομά, αν και λιγότερο παρόντες στην διεθνή ιστοριογραφία, περιγράφουν παρόμοια βιώματα αποκλεισμού, βίας και μαζικών δολοφονιών, γεγονός που επιβεβαιώνει τον γενοκτονικό χαρακτήρα της δίωξής τους.

Οι ομοφυλόφιλοι και οι Μάρτυρες του Ιεχωβά διώχθηκαν για λόγους που σχετίζονται με την ηθική και ιδεολογική τάξη του ναζιστικού κράτους. Οι προφορικές μαρτυρίες ομοφυλοφίλων κρατουμένων καταγράφουν έντονη κοινωνική απομόνωση ακόμη και εντός των στρατοπέδων, συστηματική κακομεταχείριση και υψηλά ποσοστά θνησιμότητας. Αντίθετα, οι Μάρτυρες του Ιεχωβά αποτελούν μια ιδιάζουσα περίπτωση, αφού πολλοί είχαν τη θεωρητική και πρακτική δυνατότητα αποφυγής της δίωξης μέσω της αποκήρυξης της πίστης τους, κάτι που ωστόσο η πλειονότητα απέρριψε. Οι αφηγήσεις τους, τονίζουν την πίστη, την ηθική αντοχή και τη συνειδητή επιλογή της θυσίας τους, στοιχεία που διαφοροποιούν την εμπειρία τους από άλλες ομάδες.

Οι πολιτικοί κρατούμενοι και οι Γερμανοί πρώην ναζιστές βίωσαν μια διαφορετική μορφή εγκλεισμού, η οποία συνδεόταν περισσότερο με την πολιτική καταστολή παρά με τη φυλετική εξόντωση. Οι μαρτυρίες τους αναδεικνύουν την ένταση ανάμεσα στην πολιτική συνείδηση και την επιβίωση, καθώς και τις

εσωτερικές διαμάχες εκείνων που αρχικά υπηρέτησαν πιστά το καθεστώς, στη συνέχεια ωστόσο το αποκήρυξαν. Παρά το γεγονός πως επ' ουδενί δεν στοχοποιήθηκαν με τους ίδιους όρους μαζικής εξόντωσης, οι συνθήκες κράτησης, τα βασανιστήρια και οι εκτελέσεις δείχνουν πως η βία των ναζί δεν περιορίστηκε μόνο στους παραδοσιακούς εχθρούς, αλλά προέβη και σε «φίλια πυρά».

Κοινός παρονομαστής όλων των μαρτυριών αποτελεί η απανθρωποποίηση, οι βιαιότητες και η συντριβή της ανθρώπινης ιδιότητας μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Συνάμα, οι αφηγήσεις προβάλλουν πράξεις αλληλεγγύης και μορφές αντίστασης, κάτι που αποπνέει αισιοδοξία, αφού αποδεικνύει πως ακόμη και στις πλέον ακραίες συνθήκες που γνώρισε η ανθρωπότητα, η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν αλλοιώθηκε εντελώς. Οι διαφορές μεταξύ των ομάδων δεν αναιρούν την κοινή εμπειρία του τρόμου, αλλά τονίζουν την πολυπλοκότητα και την πολυμορφία της καταστολής που επέβαλαν οι ναζί.

Συνολικά, η ενδελεχής ανάλυση των προφορικών μαρτυριών καταδεικνύει ότι το Ολοκαύτωμα δεν δύναται να εκλαμβάνεται μόνο ως ιστορικό γεγονός, αλλά ως ένα σύνολο ανθρώπινων εμπειριών που εξακολουθούν να ασκούν επιρροή στη συλλογική μνήμη. Η μελέτη των ομοιοτήτων και των διαφορών μεταξύ των διαφόρων κατηγοριών των εγκλείστων βοηθά στην πιο ολοκληρωμένη κατανόηση της ναζιστικής θηριωδίας και υπογραμμίζει τη σημασία της διατήρησης και μελέτης των μαρτυριών ως πράξη ιστορικής και ηθικής ευθύνης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Πρωτογενής βιβλιογραφία:

Τύπος:

Brooklyn Daily Eagle, «*Wall Street in panic as stocks crash*», Νέα Υόρκη 24 Οκτωβρίου 1929.

Μακεδονία, «*Ο γερμανικός στρατός ήρchiσε την επίθεση*», Θεσσαλονίκη 2 Σεπτεμβρίου 1939.

Μακεδονία, «*Σοβαρώταται αντιεβραϊκάί ταραχαί έλαβον χώραν εις Βερολίνον και τας άλλας πόλεις της Γερμανίας*», Θεσσαλονίκη 11 Νοεμβρίου 1938.

The evening world, «*Treaty signed; War over*», Νέα Υόρκη 28 Ιουνίου 1919.

Volkischer Beobachter, «*Ein historischer Tag: Erste Massnahmen der Reichsregierung Hitler*», Μόναχο 31 Ιανουαρίου 1933.

Βιβλία:

Hitler, Adolf, *Mein Kampf*, Eher Verlag, 1925, τ. Α΄.

Έγγραφα:

The Wannsee Protocol [διαθέσιμο στο <https://www.writing.upenn.edu/~afilreis/Holocaust/wansee-transcript.html>].

Προφορικές συνεντεύξεις:

American Veterans Center. Διαθέσιμο στο : <https://www.youtube.com/watch?v=Ur5YTaXzhoE>

Arizona Public Media. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch?v=RCRGD_xwTBE

Channel 4 news. Διαθέσιμο στο:
<https://www.youtube.com/watch?v=3lpTceEE3d8>

Himmler, Heinrich. *Speech about homosexuality to the SS group leaders, SS Gruppenfuehrer*, February 1937.

Holocaust Centre of New Zealand. Διαθέσιμο στο:
<https://www.youtube.com/watch?v=QexnTvVSshc>

Interview Archive. Διαθέσιμο στο:
<https://www.youtube.com/@lifestoriesinterviewarchive>

Jewish Community Relations Council. Διαθέσιμο στο:
<https://www.youtube.com/@jcrcofsnj>

Jewish Learning Institute. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/@myJLI>

Sky News. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/@SkyNews>

USC Shoah Foundation. Διαθέσιμο στο:
<https://vha.usc.edu/search?context=GKQP&event=1>

Δευτερογενής βιβλιογραφία:

Borwicz, Michel, *Γραφτά των μελλοθάντων από τη ναζιστική κατοχή (1939-1945)*, Μπουκουμάνη, Αθήνα 1977.

Browning, Christopher R., *Ordinary Men*, Penguin, London 2001.

Evans, Richard J., *The Third Reich in Power*, Penguin, London 2005.

Fings, Karola, Heuss, Herbert, Sparing Frank, *Οι Σίντι και οι Ρομά υπό το ναζιστικό καθεστώς*, Καστανιώτης, Αθήνα 1998.

Goldensohn, Leon, *Νυρεμβέργη: Το Ψυχογράφημα των Ανθρώπων που Αιματοκύλησαν τον Κόσμο*, Κέδρος, Αθήνα 2007.

Hilberg, Raul, *The destruction of the European Jews*, Quadrangle Books, Σικάγο 1961.

Hoffmann, Peter, *Stauffenberg: A Family History, 1905–1944*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

Internet Modern History Sourcebook, *Gypsies (Roma) in the Holocaust*. Διατίθεται στο: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/gypsy-holo.asp>

Kershaw, Ian, *Hitler 1889-1936:Hubris*, Penguin, London 2001.

Kershaw, Ian, *The End: Hitler's Germany*, Penguin, London 2011.

Κλάψης, Αντώνης, «Η διολίσθηση στην άβυσσο του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου», *Ελλήνων Ιστορικά*, 17, 2013. Διατίθεται στο: https://www.academia.edu/7638408/%CE%97_%CE%B4%CE%B9%CE%B4%CE%BB%CE%AF%CF%83%CE%B8%CE%B7%CF%83%CE%B7_%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD_%CE%AC%CE%B2%CF%85%CF%83%CF%83%CE%BF_%CF%84%CE%BF%CF%85_%CE%92_%CE%A0%CE%B1%CE%B3%CE%BA%CE%BF%CF%83%CE%BC%CE%AF%CE%BF%CF%85_%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%AD%CE%BC%CE%BF%CF%85

Kogon, Eugen, *The Theory and Practice of Hell: the German Concentration Camps and the System behind them*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2006.

Lautmann, Rüdiger, *Homosexuals and the Holocaust: Gay prisoners in the Concentration Camps*, Jewish Virtual Library.

Lee, Stephen J., *The European Dictatorships: 1918-1945*, Routledge, London 2000.

Lindemann, Albert S., *Ιστορία της νεότερης Ευρώπης, Από το 1815 μέχρι σήμερα*, Κριτική, Αθήνα 2014.

Longerich, Peter, *Heinrich Himmler*, Oxford University Press, Oxford 2012.

Mazower, Mark, *Περί Αντισημιτισμού. Μια λέξη στην ιστορία.*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2025.

Northern Kentucky University, *Perspectives in History*, vol. 33, 2017-18.

Παληκίδης, Άγγελος, *Κριτικές προσεγγίσεις του Ναζιστικού φαινομένου: Από την ιστοριογραφία και την πολιτική θεωρία στη σχολική ιστορική μάθηση.*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη 2013.

Rees, Laurence, *Αουσβιτς, οι ναζί και η «Τελική Λύση»*, Πατάκη, Αθήνα 2016.

Sofsky, Wolfgang, *The Order of Terror, Princeton University Press, New Jersey* 1997.

Τσακαλογιάννης, Πάνος, *Σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Από τη Βασίλλη στον 21^ο αιώνα*, τ. Β', Εστία, Αθήνα 2009.

United States Holocaust Memorial Museum, *Holocaust Encyclopedia*, [<https://encyclopedia.ushmm.org/>]

Wachsmann, Nikolaus, *KL: A History of the Nazi Concentration Camps*, Farrar, Straus and Giroux, New York 2015.

Yad Vashem, *The World Holocaust Remembrance Center*, [<https://www.yadvashem.org/>].